

Militær identitet

27 september 2009 kunne vi lese i Aftenposten intervju med en person utdannet i Forsvaret at han hadde lyst til å drepe i krig. Vedkommende jobbet ikke lenger i Forsvaret, men i et privat sikkerhetsselskap. Men i den samme reportasjen intervjues også to offiserer som er inne på de samme tankene. En av dem sier at det er i ferd med å utvikle seg en krigerkultur og at det i Forsvaret finnes en del som har lyst til å ”reise ut for å prøve seg – i krig”. Et slikt oppslag er ikke det eneste som har tematisert spørsmålet om krigerkultur og militær identitet det siste året. Eksemplene spenner fra kunstneriske uttrykk som filmen *Upperdog*, romanen *Stridsrasjoner* og installasjonen ”Våre demokratiske krigere” til ulike uttrykk for faglig debatt som boken *Krigerkultur i en fredsnaasjon*.

Militær identitet er også hovedtema for dette nummer av *PACEM*. Dette er et tema med mange aspekter. Et sentralt aspekt er de militære utøvernes selvforståelse. Rino B. Johansen presenterer i dette nummeret sin kvantitative undersøkelse av profesjonsidentitet hos Kystjegerne, en av Forsvarets operative avdelinger. Han viser her at det som kalles profesjonalisme, står sentralt i deres selvforståelse. Selv om undersøkelsen kun er begrenset til en avdeling i Forsvaret, peker den utvilsomt på trekk som også kan ha relevans for forståelsen av også andre operative avdelinger i Forsvaret. Flere av de bøkene som anmeldes i dette nummer, har også relevans for forståelsen av militær profesjonsidentitet. Boken *Krigerkultur i en fredsnaasjon* er allerede nevnt. Den anmeldes av Vebjørn Horsfjord. En annen bok er *Klokt lederskap*, anmeldt av Janne Haaland Matlary. Vi har også fått anledning til å gjengi Erlend Leonardsens bokessay ”Om rett og det riktige. Norge og nordmenn i krig” fra *Prosa* nr. 1:2010. Vi trykker også et tilsvart til bokessayet fra Sigrid Redse Johansen.

Et annet sentralt aspekt ved militær identitet er knyttet til utvikling og utdanning. Hvordan etableres og utvikles identitet og selvforståelse gjennom planer og undervisning? Nils Terje Lunde skriver om studiepoengreformene og etikkundervisningen i Forsvaret, mens Henrik Syse anmelder den nye pensumboken *Etikk og militærmakt* i grunnleggende soldatutdanning. Denne boken blir også omtalt i Erlend Leonardsens bokessay som er nevnt over.

Etikkundervisning i Forsvaret som element i dannelsen av militær profesjonsidentitet, er også et sentralt tema i Alf Petter Hagesæthers bidrag. Dette bidraget er hans prøveforelesning til doktorgraden ved Misjonshøgskolen. I foredraget diskuterer han forankringen og verdigrunnlaget for militær profesjonsidentitet. Nettopp dette er det tredje sentrale aspektet ved militær identitet som tematiseres i dette nummeret. Et sær-

skilt spørsmål Hagesæther tar opp, er forekomst av norrøne elementer i profesjonsidentiteten i deler av Forsvaret. Tilsvarende drøftes av Nils Terje Lunde i kommentar- og bokanmeldelsesdelen av dette nummeret.

Forankringen av militær identitet tematiserer også spørsmål om pluralisme og mangfold. Det norske samfunn er i stadig større grad blitt kulturelt og religiøst mangfoldig. Forsvaret skal være forankret i samfunnet og gjenspeile samfunnet. Hvordan skal dette forstås i lys av dannelsen av militær identitet? Hilde Solheim presenterer sin kvalitative undersøkelse av etniske minoriteter i Forsvaret. I særlig grad tematiseres spørsmålet om religiøst mangfold i en organisasjon som tradisjonelt er nært knyttet til kristendommen når det gjelder seremonier og ritualer. Dermed er også koblingen til forrige nummer av *PACEM* tydelig. Der ble utredningen ”Religiøst mangfold og militær enhet” gjengitt i sin helhet. Utredningen vakte betydelig oppsikt og debatt. Det ble gjennomført en høringsrunde hvor en rekke instanser og personer uttalte seg. En av høringsuttalelsene, fra Torbjørn Olsen, er gjengitt som en egen artikkel her. For øvrig er høringsresultatene oppsummert i sluttrapporten fra Høringsutvalget. Da utredningen allerede er trykket i *PACEM* og høringen og videre prosess tør ha interesse langt ut over Feltprestkorpsets rekke, gjengis også rapporten.

Selv om forankring av militær identitet på mange måter kan sies å være det sentrale underliggende spørsmålet i utredningen og høringen, står også spørsmålet om feltprestens identitet og rolleforståelse sterkt. Dette er med andre ord et spørsmål om feltprestenes profesjonsidentitet. Dermed har vi også en kobling til det første aspektet ved militær identitet som ble nevnt: selvforståelse. Dette omfatter ikke bare militært personell, forstått som stridende. Det gjelder og feltprester med sin særegne funksjon. Feltprestene har en særskilt beskyttelse knyttet til utøvelse av denne funksjonen. Hvordan skal den tradisjonelle pastorale funksjonen forstås i møte med funksjoner som eksempelvis liasontjeneste overfor religiøse ledere i operasjonsområdet? Et slikt spørsmål drøftes i Frode Lagsets bidrag.

I tillegg til de bidrag som allerede er nevnt over, trykker vi også, etter tillatelse fra Nobelinstittuttet, Barack Obamas Nobelforedrag med kommentarer. Dette foredraget har også relevans for forståelse av militær identitet. I foredraget uttrykker Obama et sentralt anliggende når vi skal drøfte militær identitet: «Soldatens tapperhet og oppofrelse er fullt av ære og heder, idet det er uttrykk for kjærlighet til landet, til saken og til kameratene i felten. Men det er aldri noe gloriøst ved krig i seg selv, og vi må aldri framstille det som det». Og Obama understreker også behovet for en høy etisk standard, selv om de vi kjemper mot ikke har en slik standard: «Vi taper vår selvrespekt hvis vi kompromitterer de samme idealene som vi slåss for å forsvare. Og vi ærer disse idealene ved å opprettholde dem, ikke bare når det er lett, men når det er vanskelig».

Nils Terje Lunde

Profesjonsidentitet i Kystjegerkommandoen*

AV RINO BANDLITZ JOHANSEN

Innledning

Vi er i en brytningstid der den militære organisasjon og dens yrkesutøvere på vesentlige områder er i ferd med å endre oppfatning av seg selv og sitt virke. Overgangen fra det territorielle og tradisjonelle masseforsvar til et innsatsforsvar basert på mindre, men profesjonelle styrker for deltakelse i internasjonale operasjoner aktualiserer spørsmålet om endret profesjonsidentitet. Behovet for en tydelig militær profesjonsidentitet er i særlig grad blitt målbåret av tidligere forsvarssjef Sverre Diesen. Et liknende profesjonsfokus kommer også til uttrykk i Forsvarets fellesoperative doktrine fra 2007, der et eget kapittel er viet beskrivelsen av den militære profesjon med tilhørende krav og forventninger til den militære yrkesrolle.

I hvilken grad kommer så en slik forståelse av militær profesjonsidentitet til uttrykk på det operative grunnivået i Forsvaret? Dette har ikke tidligere blitt undersøkt empirisk. Jeg har valgt å konsentrere min empiriske undersøkelse til kystjegerkommandoen i Sjøforsvaret. Dette er en avdeling som har gjennomgått store strukturelle og kulturelle endringer og som har hatt en aktiv rolle i internasjonale operasjoner. Det vil derfor være av interesse å undersøke hvilken profesjonsforståelse som kommer til uttrykk i en slik avdeling.

* Denne artikkelen er en omarbeidet og sterkt forkortet versjon av min masteroppgave *Fra idealisme og plikt til rettigheter og leiesoldat. Er profesjonalisme som strategi relevant for oppdragsløsning, spesielt i INTOPS? En kvantitativ kartlegging av forekomst og variasjon av yrkesforståelsen ved Kystjegerkommandoen*, Oslo: Forsvarets stabsskole 2007. Nils Terje Lunde har vært behjelpelig med omarbeidelsen til artikkel.

Teori og metode

Det teoretiske grunnlaget for undersøkelsen er knyttet til militærsosiologien gjennom klassiske teorier om den militære profesjon med særlig vekt på Charles Moskos (77, 81) og hans I-O modell. Modellen er basert på hypotesen om at det amerikanske Forsvaret gikk fra å være en organisasjon med institusjonelle trekk basert på verdipreferanser (Institutional), til en organisasjon preget av ”markeds-tankegang” (Occupational). Utgangspunktet for det empiriske grunnlag og tolkning har vært det amerikanske forsvaret, men det er senere gjort komparative undersøkelser i en rekke NATO land som generelt indikerer samme type utvikling¹. Det er derfor grunn til å anta at tesen vil kunne være anvendbar for norske forhold.²

Skillet mellom perspektivene ”institutional” og ”occupational” muliggjør utvikling av indikatorer som kan etablere et empirisk grunnlag for kartlegging av yrkesforståelse. I-O tesens relevans aktualiseres da forskning viser at occupational-preferanser har uheldige virkninger på utførelse av skarpe oppdrag, motivasjon og profesjonsansvar (Moskos, 88). Med en slik forståelse vil occupational-preferanser ikke være forenlig med profesjonalisme.

Batistelli (97:468) har videreutviklet I-O tesen for bedre å fange opp individenes subjektive preferanser og holdninger gjennom undersøkelser av motivasjonsfaktorer for INTOPS deltakelse hos italiensk militært personell. Batistellis utgangspunkt er en analysemodell som tar utgangspunkt i historiske utviklings-trekk. Forskjellen fra I-O modellen er at han tilfører en tredje dimensjon som han kaller postmoderne. Den er basert på en generell teori om postmodernisme som anskueliggjør at viktige motivasjonsdrivere for å søke til Forsvaret har beveget seg vekk fra egoistiske materialistiske til egoistiske ikke-materialistiske.

I tillegg til denne internasjonale forskningen vil også noen bidrag med utgangspunkt i en norsk kontekst være interessant. Her kan særskilt nevnes bidraget fra Ståle Ulriksen om den norske forsvarstradisjonen (Ulriksen, 02) og bidraget fra Magnus Eriksson om overgangen fra idealisme til profesjonalisme (Eriksson, 04).

Med basis i de ulike teoretiske perspektivene har jeg utviklet en analysemodell bestående av tre hovedkategorier av yrkesholdninger: idealisme, profesjonalisme og individualisme. Disse hovedkategoriene har sine særskilte karakteristiske og kan igjen deles opp i sub-kategorier. Dette synliggjøres i

¹ I boken *The postmodern military* redigert av Moskos, Williams & Segal – 2000, gjennomføres en komparativ studie over en rekke NATO land som alle tar utgangspunkt i den utvidede I-O tesen til Moskos.

² Norge var ikke en del av den komparative analysen, men kan sammenlignes med flere av de vestlige nasjonene som er undersøkt.

teristiska og kan igjen deles opp i sub-kategorier. Dette synliggjøres i oppstillingen under:

IDEALISME (arven)		PROFESJONALISME (det nye ideal)	INDIVIDUALISME (trusselen)	
<p><i>Altruistisk</i> Orientert / Lojal mot <u>saken/ oppdraget</u> Moralbærer: Saken eller oppdraget Kompensasjon gjennom å tjene saken</p>		<p><i>Altruistisk</i> Orientert / Lojal mot <u>laget/avdeling</u></p>	<p><i>Egoistisk</i> Orientert / Lojal mot sitt ego Setter egne behov over andres</p>	
<p>Klassisk Territorielt orientert Skeptisk til INTOPS</p>	<p>Moderne Deltar gjerne i INTOPS når saken eller oppdraget er ”rett” Vil derfor ha valgfrihet for å delta i INTOPS</p>	<p>Moralbærer er profesjonsfellesskapet (lag/avdeling) Altoppfrende, hvor som helst, når som helst (så lenge det er karriere- eller ekspertise- fremmende) Kompensasjon gjennom ervervelse av ekspertise Deltar gjerne /helst i INTOPS Æreskodeks sentralt</p>	<p>Materialistisk Markedstenking; krever klare rammer for ytelser som for eksempel lønn og fritid Æreskodeks uten betydning</p>	<p>Ikke-materialistisk Kompensasjon oppnås gjennom opplevelser i seg selv; spennende operasjoner som gir adrenalin kick, Forsvaret er en mekanisme for selvrealisering. Æreskodeks uvesentlig</p>

Fig. 1. Tabellarisk fremstilling av analysemodellen

Data er innsamlet i et empirisk feltarbeid i form av et kvantitativt undersøkelsesopplegg konsentrert rundt en utvalgsundersøkelse gjennomført som en tverrsnittstudie. Undersøkelsen er designet for å kartlegge forekomsten av hovedvariablene *idealisme*, *profesjonalisme* og *individualisme*, samtidig som det er lagt inn demografiske variabler for analyse og kryssing av data. Avdelingens størrelse ved gjennomføring av undersøkelsen var på 86 personer. Av disse mottok 84 personer undersøkelsen hvorav 50 besvarte og returnerte. Dette gir en svarprosent på 57 %, noe som i denne sammenheng anses som god, spesielt tatt i betraktning av at en større del av avdelingen var deployert til operasjoner i Af-

ghanistan i tidsrommet datainnsamlingen foregikk. 54 % av respondentene har INTOPS erfaring noe som betraktes tilstrekkelig for videre analyse. En tilfredsstillende metode for kategorisering av de ulike formene for yrkesforståelse har vært et kjernepoeng, særlig med tanke på validitet. Kategorisering er derfor foretatt på flere nivåer. Det primære analyseverktøyet har vært ANOVA (analysis of Variance) en-faktor analyse som utfører en enkel variansanalyse av data for to eller flere utvalg. Student TTEST og gjennomsnittlig avviksscore er også benyttet for å skille nyansekategorier og for å kartlegge generelle trender uavhengig av returnerte ANOVA verdier.

Resultater

Yrkesforståelse, fordeling og nyanser

Ser vi på fordelingen basert på gjennomsnittlig avviksscore for hver enkelt respondent støtter denne fordelingen basert på ANOVA med konfidensintervall 50 %. Fordelingen fremkommer av figur 2.

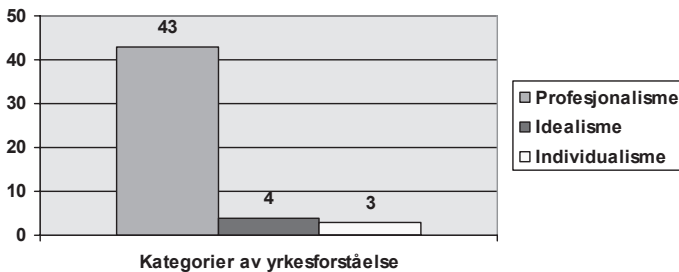

Fig 2. Trendfordeling basert på individuell gjennomsnittlig avviksscore, hovedkategorier.

Det opprinnelige utgangspunkt for problemstillingen er knyttet til de tre hovedkategoriene. Svargrunnlaget peker likevel i en retning som gjør det interessant å betrakte det neste nyanseringsnivå der idealisme og individualisme er brutt videre ned. Fordeling etter gjennomsnittsscore basert på hver enkelt individuelle besvarelse vil da fremkomme av fig 3 og 4.

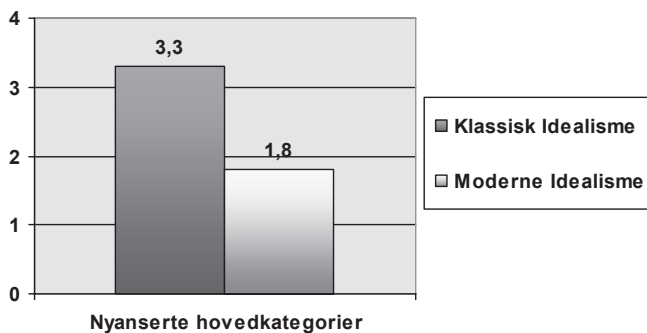

Fig 3. Nyansert fordeling etter gjennomsnittlig avviksscore for idealisme

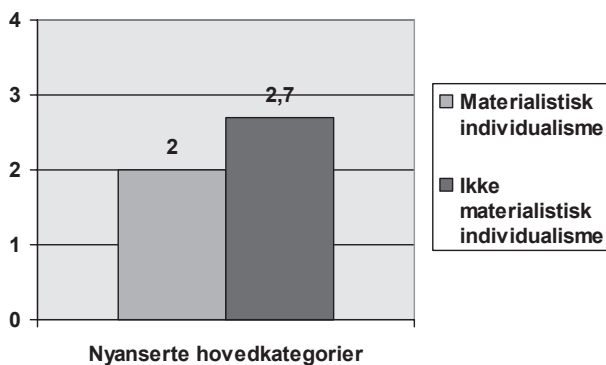

Fig 4. Nyansert fordeling etter gjennomsnittlig avviksscore for individualisme

Figur 3 illustrerer et interessant forhold mellom klassisk og moderne idealisme. Vi finner et gap på hele 1,5 basert på gjennomsnittlig avviksscore for samtlige respondenter. Betrakter vi idealisme isolert for den enkelte respondent viser resultater fra TTEST at 15 av 50 respondenter kan kategoriseres som moderne idealister, noe som tilsvarer 30 %. Hovedtrenden er fortsatt profesjonalisme, men idealisme som yrkesforståelse viser seg mange på områder todelt. Ser vi på figur 4 med nyanseringsnivåene for individualisme er ikke forskjellen like fremtredende. Forskjellen mellom ikke-materialistisk og materialistisk individualisme er på 0,7 og antallet innen underkategorien ikke-materialistisk er 5 stk, basert på TTEST.

Oppsummering av spørreundersøkelsens hovedtrekk og nyanser

Under følger en oppsummering av spørreundersøkelsens hovedtrekk. Den kommenteres med utgangspunkt i gjennomsnittlig avviksscore for hvert enkelt spørsmål innen den enkelte kategori.

Kategori/Påstand	1	4	7	10	20	8	9	14	17
Idealisme									
Klassisk	4,04	2,94	2,32	5,12	2,1				
Moderne						3,78	0,7	1,98	1,05

Fig 5. Oversikt over gjennomsnittlig avviksscore for idealisme med tilhørende nyanse kategorier

Innen nyanse kategorien klassisk idealisme utpeker to påstander seg med spesiell høy avviksscore. Begge påstandene måler holdninger til anvendelsesområdet for militære styrker.

Påstand 1: Det er riktig å delta i INTOPS selv om du opplever at oppdraget eller saken ikke er relevant for å forsvare norske verdier

Avviksscoren i påstand 1 antyder at respondentene tenderer mot at deltakelse i INTOPS står høyere enn oppdragets betydning for norske verdier.

Dette kan tolkes i to retninger. Den ene svekker idealisme som yrkesforståelse, samtidig som resultatet peker i retning av profesjonalisme.

Påstand 10: Bruk av Forsvaret er i utgangspunktet kun riktig hvis det gjelder forsvar av norsk territorium, gjerne omtalt som forsvar av Kongen og Fedrelandet

Avviksscoren viser at respondentene er tydelig uenige i at militærmakt utelukkende skal anvendes på norsk territorium, samtidig som resultatet antyder en underliggende ekspedisjonsvillighet. Dette antyder igjen en anti-idealisme samtidig som det kan tolkes en underliggende ekspedisjonsvillighet også her.

I nyanse kategorien moderne idealisme er det to påstander med tilsvarende målorientering som utpeker seg i en interessant retning.

Påstand 8: Min motivasjon for å delta i INTOPS vil variere sterkt med i hvilken grad jeg følger at operasjonen har betydning for norske verdier

Den høye avviksscoren forsterker resultatet fra påstand 1 som antyder at respondentens villighet til INTOPS deltakelse ikke avhenger av hvorvidt operasjonen er forankret i norske verdier.

Påstand 9: Selv om verden har endret seg mye, har jeg vanskelig for å se nytten av å bruke det norske Forsvaret i INTOPS

Avviksscoren antyder at respondentene er klart uenig i denne påstanden, noe som kan peke i retning av moderne idealisme. Påstanden er samtidig av en slik karakter at resultatet bygger opp under de tidligere resultatene.

Resultatene fra de utvalgte påstandene antyder altså at idealisme som yrkesforståelse ikke står spesielt sterkt. Samtidig ser vi en klar tendens til ekspedisjonsvillighet der INTOPS deltakelse er viktig, uavhengig av om norske verdier er involvert.

Kategori/Påstand	2	5	11	13	16	19	21	24
Profesjonalisme	1,88	2,96	0,94	0,58	0,98	1,8	0,4	1,3

Fig 6. Oversikt over gjennomsnittlig avviksscore for kategorien profesjonalisme

Det gjennomsnittlige avviksscoret er gjennomgående lavt innen denne yrkeskategorien, noe som for så vidt er åpenbart ut i fra den høye forekomsten. Noen påstander utpeker seg likevel som spesielt interessante:

Påstand 5: Den erfaring jeg kan få i en skarp operasjon er mindre viktig enn at landets verdier beskyttes.

Påstand 13: Så lenge oppdraget gir mening er det mindre viktig hvor godt jeg behersker faget

Påstand 21: Det å beherske min militære rolle / håndverk er en svært viktig drivkraft for meg i tjenesten

Alle påstandene måler det instrumentelle perspektivet i balanse med blant annet landets verdier og meningsfylte oppdrag. Begge ytterpunktene for avviksscore er representert, og resultatene peker i en tydelig retning av en instrumentell prioritering blant respondentene og dermed profesjonalisme. Samtidig styrker resultatet tidligere funn som antyder fravær av idealisme.

Påstand 11: Lojalitet til min avdeling og lagsmedlemmer er mindre viktig enn oppdraget

Påstand 24: For å beherske tjenesten best mulig, kanskje spesielt under krevende oppdrag, settes alltid laget eller fellesskapet foran den enkeltes behov

Begge påstandene måler viktigheten av lag / avdeling. Resultatet viser at respondentene er tydelig orientert mot at lagets verdier går foran den enkeltes. Det står også høyere enn oppdraget, noe som peker i en klar retning av profesjonalisme.

Oppsummert viser de utvalgte påstandene fra spørreundersøkelsen knyttet til profesjonalisme som yrkesforståelse en tydelig instrumentell orientering der lagets verdier står sentralt. I tillegg forsterkes opplevelsen av ekspedisjonsvillighet.

Kategori/Påstand	3	6	12	22	23	15	18	25
Individualisme								
Ikke materialistisk	1,9	1,76	2	4,78				
Materialistisk					4,6	2,1	3,78	2,1

Fig 7. Oversikt over gjennomsnittlig avviksscore for individualisme med tilhørende nyansekategorier

Tre påstander tangerer respondentenes holdninger til Forsvaret som arena for personlige opplevelser under nyansekategorien ikke-materialistisk individualisme:

Påstand 3: Min drivkraft for å velge tjeneste i Forsvaret er at jeg får realisert mine personlige drømmer (spenning, utfordringer, etc)

Påstand 6: Det er illojalt og dårlig gjort overfor Forsvaret å benytte tjenesten som en mulighet for personlige opplevelser”

Påstand 12: Forsvaret er lokkende fordi det gir mulighet for utenlandsoperasjoner, og derigjennom muligheten for å oppleve noe spennende eller personlig utfordrende

Den relativt lave avviksscoren antyder at personlige opplevelser er en viktig drivkraft for engasjement i Forsvaret.

2 påstander måler egosentriske holdninger, noe som for så vidt dekker begge nyansekategoriene:

Påstand 22: Det er viktigere å prioritere lagets behov fremfor mine egne og personlige

Påstand 23: Skulle vi i operativ tjeneste havne i en vanskelig og farlig situasjon, er det naturlig å redde først meg selv før jeg tenker på mine lagskamerater

Her er gjennomsnittlig avviksscore høy på begge, noe som antyder en klar ikke-egoistisk yrkesforståelse.

Under nyansekategorien Materialistisk individualisme forøvrig utpeker en påstand seg med høy avviksscore:

Påstand 18: Forsvaret må respektere arbeidstiden, og tilpasse seg samfunnets normer for dette

Resultatet antyder at respondentene tilkjenner en holdning der Forsvaret ikke er en 9-16 arbeidsplass. Dette kan tolkes på flere måter. På den ene siden kan det tolkes i en idealistisk retning der Forsvaret er mer en livsstil enn yrke. På den andre siden kan det tolkes slik at respondentene har en praktisk rettet forståelse av påstanden og dermed ut i fra realiteter ser at virksomheten ikke er gjennomførbar etter samfunnets øvrige arbeidsregler.

Oppsummeres kategorien individualisme peker resultatene mot at personlige opplevelser er en viktig drivkraft for engasjement i Forsvaret. Samtidig antydes det at ikke-egoistiske holdninger er fremtredene.

Følgende kan oppsummeres for alle yrkeskategorier:

Resultatene viser så langt at forekomst og fordeling av yrkesforståelse går i en signifikant retning der profesjonalisme dominerer, samtidig som individualisme kan betraktes som fraværende.

Respondentgrunnlaget deler seg omtrent på midten hva angår INTOPS erfaring, der 27 respondenter har og 23 har ikke. Resultatene viser samtidig at 17 respondenter faller inn under kategorien profesjonalisme der konfidensintervallet er 90 %. Totalt 13 av disse respondentene tilhører gruppen som har tidligere INTOPS erfaring, men kun 4 tilhører gruppen uten INTOPS erfaring. Det er altså en signifikant forskjell på respondentgruppene med og uten INTOPS erfaring hva angår yrkestilhørighet der profesjonalisme preger de med INTOPS erfaring.

Figur 7. illustrerer forholdet mellom profesjonalismepreferanser og INTOPS-erfaring.

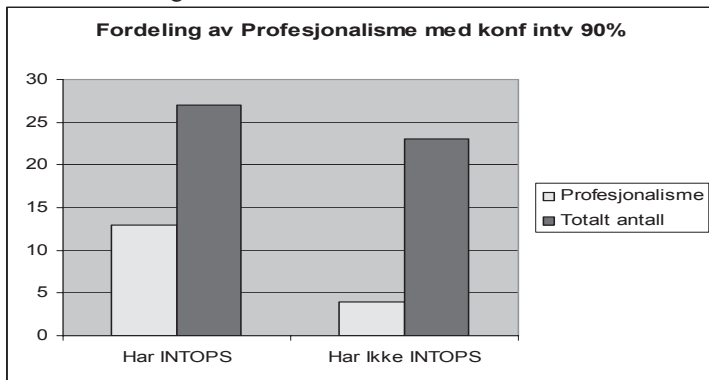

Fig 7. Forholdet mellom profesjonalisme og INTOPS erfaring

Drøfting

Det mest oppsiktsvekkende og dermed interessante ved egne funn er den signifikant dominerende forekomsten av profesjonalisme sammenliknet med de øvrige kategoriene. Det viser seg også at kvaliteten på kategoriseringen av profesjonalisme øker signifikant med de respondentene som har tidligere INTOPS-erfaring. Dette kommer til syne gjennom at hele 75 % av de som kategoriseres under profesjonalisme har tidligere INTOPS-erfaring.

KJK har også en relativ stor overvekt av høyt utdannende offiserer ved avdelingen til tross for den lave gjennomsnittsalderen. Ca 2/3 av respondentgrunnlaget har minimum befalsskoleutdanning, mens det mest oppsiktsvekkende er den høye andelen av krigsskoleutdannende som står for 40 % av samtlige respondenter. Dette må betraktes å være godt i overkant av hva som er normalen ved Sjøforsvarets avdelinger for øvrig. Som eksempel kan nevnes MTBer som opererer med ca 50 % vernepliktige mannskaper.

Ved å nyansere kategoriene fremkommer det også en signifikant forskjell innenfor kategorien idealisme der den moderne formen dominerer. Begge forholdene bør derfor utforskes nærmere, spesielt siden moderne idealisme har visse fellestrekk med profesjonalisme. På den ene siden er altså funnene oppsiktsvekkende i forhold til teori som er belyst, samtidig som forekomsten tilsynelatende også strider mot tidligere empiri. Et godt utgangspunkt vil derfor først være å sammenligne egne funn med tidligere matchende empiri og teori før det søkes å avdekke faktorer som kan bidra til å forklare funnene.

Forskningen og analysen rundt undersøkelsene avdekker funn som kan betraktes som variasjoner over mine tre etablerte kategorier av yrkesforståelser, der de passer mer eller mindre inn, og forekommer i en eller annen form og grad. Selv om det ikke opereres med eksakt samme begreper for yrkesforståelse, og undersøkelsene har ulike problemstillinger, er mye av det teoretiske fundamentet undersøkelsene bygger på hentet fra samme kilder og derfor til dels sammenlignbart. Dette burde gi tilstrekkelig rom for å gjøre enkelte sammenligninger, samtidig som det gir et rimelig grunnlag til å forvente enkelte typer av empiriske funn ved egen undersøkelse.

Gjennomgående fellestrekk ved undersøkelsene er markante funn av individualisme. Dette er også forventet ut i fra et teoretisk standpunkt og derfor ikke spesielt oppsiktsvekkende. Ser vi på forekomst av profesjonalisme analyseres dette ikke eksplisitt. Profesjonalisme kan likevel avdekkes gjennom å tolke den i en institusjonell ramme, noe som er relativt gjennomgående ved de andre studiene. Dette gjør selvsagt sammenligninger mindre fullverdig, men det er den radikale motsetningen i forekomst av individualisme som er mest interessant, ikke minst tatt i betraktning problemstillingens formulering. Det er derfor grunn til å hevde at resultatene fra min undersøkelse er til dels svært oppsiktsvekkende basert på tidligere empiri.

I Jan O. Jacobsens (05) undersøkelse av holdninger hos norske militære fremkommer det at over 50 % av respondentene har klare fellestrekk med kategorien individualisme. Her viser det seg samtidig å være overvekt av materialistisk individualisme. Dette står i kontrast til min undersøkelse der ingen respon-

denter faller inn under kategorien individualisme, og nyanseringen tenderer i motsatt retning, nemlig mot ikke-materialistisk individualisme. Et annet interessant funn hos Jacobsen er forskjellen mellom de ulike forsvarsgrenene der Sjøforsvaret har signifikant mindre individualistiske tendenser enn for eksempel Hæren. Dette er først og fremst interessant da det bidrar til å kaste lys over egne funn med høyt fravær av individualisme.

Dette kan på den ene siden ha sammenheng med forskjell i alder, der KJK-personellet er yngre, noe som blant annet peker i retning av ikke-materialistisk individualisme. Dette fremkommer også av undersøkelsene til Battistelli som avdekker og diskuterer den samme trenden. På den andre siden viser undersøkelsen til Battistelli at de yngre tenderer til postmodernisme. Det skulle derfor være naturlig at nettopp mine respondenter med sin relativt lave alder skulle være representert innen kategorien individualisme.

I studien til Bård Mæland (04) om norsk offisersmoral i Kosovo pekes det også i en tydelig retning av at respondentene tilkjenner klare individualistiske trekk. Selv om Mæland ikke opererer med prosentvise fordelinger, eller som sågar gjør noe forsøk på å rendyrke ulike kategorier av yrkesforståelse, kommer det relativt klart frem rådende ikke-altruistiske holdninger og motiver blant respondentene. Et annet forhold som er særlig interessant, er at flere respondenters egenpersepsjon indikerer en selvoppfatning som profesjonelle. Det er altså et tilsynelatende avvik mellom det Mæland finner og den oppfatningen de har av seg selv. En slik kognitive dissonans er ikke registrerbar i min egen analyse der forholdet snarere er motsatt gjennom at det er stort samsvar mellom egenpersepsjon i øvrige funn i spørreundersøkelsen.

Ser vi nærmere på hva respondentene legger i profesjonsbegrepets betydning, vektlegges faktorer som; å se bra ut gjennom å bære uniform og våpen skikkelig, profesjonell gjennomføring av patruljetjeneste, gjøre jobben 100 %, være nøytral og kunne faget. Disse faktorene peker i en klar instrumentell retning og har samtidig likhetstrekk med de verbaluttalelser som fremkommer i min egen analyse. Dette peker mot at profesjonalisme har en relativ sterk kobling mot nettopp det instrumentelle. Distanse til oppdraget og til menneskene blir ansett som en del av det å være profesjonell. Dette kan tolkes som at personlig engasjement og refleksjon, følelsesmessig involvering hos de mennesker man er satt til å forsvare / hjelpe, ikke sees på som en del av det å være profesjonell.

Studien peker på flere interessante betraktninger rundt respondentenes tydelige vektlegging av lagets betydning i INTOPS. Denne står sterkt, og ser ut til å øke etter hvert som operasjonen skrider frem. Dette kan eksemplifiseres gjen-

nom følgende utdrag fra et intervju som går på egen oppfatning om profesjonalisme.

Lagstilhørigheten er sterk – en lillefingernegl på en av mine soldater er mer verdt enn alle livene til alle albanerne – for meg altså.

Et interessant sammenligningsgrunnlag med egen studie får vi ved å dvele særlig ved respondentene fra KJK som deltok under Maymaneh-episoden. De har for det første en rekke fellestrekk med Mælands respondenter³, og alle tilhører kategorien profesjonalisme. Ved å se nærmere på verbaluttalelsen hvor de begrunner sitt eget valg av yrkesforståelse, er det påfallende mye som kan sammenlignes med analysen til Mæland. Det instrumentelle og lagetets betydning går igjen som viktige faktorer, og kan understrekes blant annet gjennom en respondents kommentar:

Håndverket må beherskes til den aller ytterste grad. Det er derfor vi i det hele tatt er her.

Utsagnet bekrefter det instrumentelle fokus. Likeledes stadfester et annet utsagn betydningen av laget, og lagsmedlemmene:

Profesjonaliteten kommer best til syne når vi fremstår som lag

Laget er viktigst

Utdrag av verbaluttalelsene gir anledning til å avdekke andre fellestrekk som går i individualistisk retning. Ca halvparten av Maymaneh-respondentene gir uttrykk for at lønnsvilkårene er for dårlig i INTOPS. Dette står i direkte teoretisk motsetning til profesjonalisme, men er også noe sammenfallende med Mælands funn av individualisme.

Som vi ser eksisterer det flere fellestrekk mellom egen og Mælands empiri. Dette aktualiserer derfor Mælands empiri da den åpner opp for potensielle likheter og paralleller med KJK, spesielt tatt i betraktning den klare overvekten av profesjonalisme ved avdelingen.

Martin Hjelmervik Ness (00) er den som klartest benytter idealismebegrepet i sin studie. Han viser at idealisme som motiv for tjenesten er dalende til fordel for både materialistiske og ikke-materialistiske motiver, noe som står i motsetning til egne funn. Ikke-materialistisk individualisme er registrert som økende forekomst hos yngre befal i Hjelmerviks studier, og ser ut til å harmonere med egne funn basert på en nyansering av variabelen individualisme.

Studien muliggjør en analyse av hvorvidt det er mulig å skille mellom forekomst av klassisk og moderne idealisme. Et svar som peker i retning av moderne idealisme er den høye svarprosenten (85 %) som tilkjennergir at det har vært rik-

³ De har operert i et felles lite forband i INTOPS, har flere sammenfallende demografiske faktorer som alders-, utdanningsnivå og yrkesmessig tilknytning til Forsvaret

tig av Norge som nasjon å delta i de internasjonale operasjonene. Dette indikerer at respondentene ser både verdien av et norsk militært bidrag utover egne landegrenser, og samtidig er observant på våre internasjonale forpliktelser. Her avdekkes paralleller til egne respondenter som tilkjennegir noe av det samme.

Hjelmervik Ness tar ikke for seg profesjonalismedimensjonen isolert sett, men et interessant aspekt ved hans analyse er hvordan variablene økt kompetanse og INTOPS-erfaring har forsterket seg som motivasjonsfaktor senere år. Her kan det trekkes paralleller til profesjonalisme og det instrumentelle perspektivet, noe som er fremtredene ved egen undersøkelse. Dette kommer særlig godt til syne gjennom egen undersøkelses verbale hvor personellet ved KjK i stor grad vektlegger et instrumentelt perspektiv for å beskrive profesjonalisme. Dette er også i samsvar med Huntingtons teori og fokusering på "the management of violence" (Huntington, 57).

Går vi til internasjonal forskning finner Fabrizio Battistelli (97, 00) en betydelig forekomst av individualisme i begge sammenligningsgruppene han undersøker. Han betrakter også hvordan disse varierer ut i fra demografiske variabler som alder og ansettelsesforhold, og finner at yngre respondenter tenderer spesielt mot individualisme. Sett i forhold til egen studie, er det forekomsten av individualisme hos Battistelli som igjen er den interessante og oppsiktsvekkende forskjellen.

Et annet nyere bidrag i internasjonal forskning er levert av Liora Sion (06). Hennes analyse viser at personellet opplever fredstjenesteoppdrag som feminint, lite krigerorientert og derfor lite tiltalende. Dette skyldes til dels at den trening som benyttes til å forberede avdelingene for oppdraget er klart rettet mot instrumentelle ferdigheter og krigermentalitet. Dette støtter opp under både mine egne og Mælands funn om betydningen av den instrumentelle dimensjon. Hos Sion trekkes den ytterligere ut i krigerperspektivet og støttes således også av profesjonsteorien til Huntington om "the management of violence". Analysen viser også at trenden vokser med avdelingens egen persepsjon av elitepreg og prestisje. Sions undersøkelse kan antyde at det er kulturelle og institusjonelle faktorer som presser prestisjeavdelingene inn i denne instrumentelle og typisk krigerfokuserede rammen, der det skapes tydelige forventninger og krav til dette. Ser vi på KjKs kulturelle setting ser jeg paralleller som avdelingens streben etter operativ status, integrering i jegermiljøet etc. En ytterligere forsterkning ser vi gjennom Diesens fokusering på nettopp "management of violence." Dette understreker at følelsen av, eller det facto å tilhøre en eliteavdeling, kan ha betydning for utviklingen av en instrumentell mentalitet.

Sions analyse peker på viktighet av lagstillørighet og interne kodekser som noen av de mest sentrale virkemidlene avdelingene bruker for å bygge egen identitet og tåle oppdragenes kjedsommelighet. Dette kan sies å være i tråd med Diesens profesjonstankegang der motivasjon skal hentes primært fra laget og ikke oppdraget.

Heller ikke Borgmann & Aronsen (05) analyserer profesjonalisme inngående som eksplisitt yrkesforståelse. Når forfatterne tar utgangspunkt i en institusjonell ramme tolkes dette primært rettet mot yrkesforståelsen idealisme. Dette fremkommer spesielt ut i fra karakteren på de spørsmål som stilles til respondentene. På den ene siden kan derfor empirien være mindre relevant som sammenligningsgrunnlag da respondentene i utgangspunktet ikke kan kategoriseres innen profesjonalisme. Studien er likevel relevant da den inneholder 2 av de øvrige kategoriene vektlagt i egen studie. Et interessant aspekt er at studien opererer med en komponent som benevnes ”Occupational-carrerist.” Komponenten kjennetegnes av holdninger knyttet til karriere, som for eksempel å stige i gradene, og at avansement er viktigere enn resultat. Det er på bakgrunn av dette ikke mulig å trekke solide paralleller til profesjonalisme, men jeg mener det er grunn til å hevde en viss sammenheng mellom det å ha fokus på karriere og profesjonalisme. Noe av profesjonalismens særtrekk er klart knyttet til ekspertiseforholdet, noe som i Forsvaret klart kan relateres til avansement og karriere. Når denne sammenligningen er gjort, er det videre interessant å registrere at komponenten er så å si fraværende i studien.

De mest relevante funnene hos Borgmann og Aronsen kan oppsummeres i figuren under der hver enkelt opprinnelige kategori er koblet mot egne.

Våpengren	Institusjonell (Idealisme)	Yrkesmessig (Materialistisk Individualisme)	Yrkesmessig – karriere (Visst grensnitt mot profesjonalisme)	Postmoderne (Ikke materialistisk Individualisme)
Marinejegerkommandoen	36 %	0 %	0 %	48 %
Kystjegerkommandoen	35 %	30 %	3,8 %	23,8 %
MTB-våpenet	36,6 %	31 %	5,6 %	28,2 %
Fregattvåpenet	29,2 %	32,6 %	0 %	34,8 %
Ubåtvåpenet	26,7 %	36,7 %	0 %	26,7 %
Minevåpenet	37 %	43,5 %	8,7 %	30, %

Fig. 8. Oversikt over holdningsfordeling basert på resultater fra spørreundersøkelse gjennomført i Sjøforsvaret 2005.

Aksepterer vi matchingen av yrkeskategoriene viser tabellen at 33,4 % av Sjøforsvarets offiserer kategoriseres som idealister, 31,3 % som materialistisk individualister, og 30,5 % som ikke-materialistiske individualister. Konklusjonen av tabellen er at ca 2 av 3 offiserer i Sjøforsvaret besto av individualister på undersøkelsestidspunktet. Kystjegerkommandoen er således intet særskilt unntak, men utpeker seg noe i forhold til et mindre prosentvis antall av gjennomsnittet. Dette står i varierende kontrast til de øvrige undersøkelsene jeg har sammenlignet med, og i sterk kontrast til egne funn.

Her må det påpekes at undersøkelsen ikke sier noe om hvordan fordelingen hadde vært hvis kategorien profesjonalisme ble introdusert. Selv om en viss sammenligning her kan rettes mot yrkesmessig-karriere komponenten vil jeg være varsom med å vektlegge dette for sterkt. Mest interessant er hvordan det overveldende antallet individualister preger offiserskorpset i Sjøforsvaret, og at dette avviker fra egne funn.

Ved å studere flere liknende undersøkelser har det vært mulig å danne et inntrykk av hvordan egne funn samsvarer med teori og tidligere empiri på feltet. De utvalgte studiene innehar på den ene siden flere fellestrekk med egen studie som primært går på kontekstuelle forhold og felles grensesnitt for teoriansvendelse. Selv om dette ikke er tilstrekkelig for å danne et rent sammenligningsgrunnlag, oppfattes likheten som såpass stor at studiene kan matches. Den største svakheten skyldes mangel på rendyrking og analyse av profesjonalisme som yrkeskategori i de andre studiene. Særlig relevant er dette da profesjonalisme kan sies å være kjernefaktoren i egen studie, hvor forekomsten er betydelig. Det som veier opp er at de øvrige variablene, særlig individualisme, analyseres grundig.

Den mest oppsiktsvekkende og markante forskjellen er hvordan egen undersøkelse avviker fra utvalgte studier med tanke på fravær av individualisme. Dette forsterkes ytterligere gjennom at individualisme er forventet ut i fra et teoretisk ståsted. Dette betyr ikke at egne funn nødvendigvis er feil, men initierer rom for en dypere analyse, noe som gjøres i neste del. Grunnet det oppsiktsvekkende avviket mellom egen og tidligere empiri er det på dette tidspunktet problematisk å foreta noen ekstern generalisering av egne funn, til tross for at undersøkelseskontekstene har til dels flere likhetstrekk. Generaliseringsdiskusjonen vil derfor videreføres i neste del.

Undersøkelsene gir begrenset rom for å avdekke eller tolke betydningen av laget som verdigrunnlag og argument for deltakelse i INTOPS, en kjernefaktor i Diesens hovedargumentasjon for overgang til profesjonalisme. Vi finner dog noen gode eksempler hos Mæland og Sion. Det som gjør Mælands undersøkelse

spesielt interessant er at den på den ene siden avdekker klare individualistiske trekk samtidig som respondentene har en klar egenpersepsjon av å være profesjonelle.

Prediksjoner, sammenhenger og konsekvenser

Egne funn avdekker en signifikant og oppsiktsvekkende forekomst av profesjonalisme, noe som står i kontrast til både teori og tidligere empiri. Det samme kan sies om det markante fraværet av individualisme. Kulturelle og organisatoriske betingelser vil kunne være et godt utgangspunkt for å lete etter faktorer som kan bidra til å forklare både fravær av individualisme og den oppsiktsvekkende forekomsten av profesjonalisme ved KJK

Soeters, Winslow og Weibull (03) diskuterer den militære kultur spesielt, og viser gjennom sin analyse hvordan en sterk organisasjonskultur kan dominere over den individuelle identitet, gitt at organisasjonskulturen oppleves som attraktiv. Er det så forhold ved KJK som peker i en retning av sterk og attraktiv organisasjonskultur? Ved først å betrakte utviklingsprosessen ved KJK etter nedleggelsen av Kystartilleriet, kan to kulturelle endringsdrivere identifiseres. En driver som forsøker å "bli kvitt" det gamle kystartilleriet samtidig som en annen driver forsøker å etablere en ny jegerkultur. Mye vitner om at avdelingen nå har lyktes med det siste. KJK kan nå sies å ha nådd en kritisk milepæl der gjeldende krav til operative status er tilfredsstillt, avdelingen etterspørres i INTOPS, og oppgavene åpenbart løses. Antall søknader om å få tjenestegjøre ved avdelingen har nådd maksimale tall, og er større enn behovet. Søknader til Kystjegerlinjen ved Sjøkrigsskolen er økende og rapporteres bedre enn noen sinne. Rekrutteringsgrunnlaget er åpenbart svært godt, noe det ikke alltid har vært tidligere.

Når Bolman og Deal (91) tolker en organisasjon inn i en symbolsk ramme beskrives myter som en virkningsfull faktor for å etablere eller endre en organisasjonskultur. Utviklingstrekkene ved KJK indikerer at avdelingen på den ene siden har jobbet målrettet med å avlive den gamle myten om kystartilleriet parallelt med at avdelingen har forsøkt å etablere myter som er moderne og tilpassede. Bolman og Deal beskriver også hvordan en slik form for myteendring vil gjøre det lettere å utvikle indre samholdighet, en følelse av retning, og ta vare på tiltroen og støtten i ytre omgivelser. Rasjonelt sett kan disse forholdene ha bidratt til å utvikle og forsterke det som vanligvis kjennetegner typisk militær organisasjonskultur gjennom en tydelig "vi" følelse. En slik tydelig kultur vil lett kunne fungere som en motvekt eller barriere for både utvikling av individual-

isme internt og i forhold til rekruttering. Når vi registrerer at rekrutteringsgrunnlaget er bedre enn noensinne, og at avdelingen har etablert krevende seleksjonsprogrammer, forsterkes muligheten til å redusere individualisme.

På det organisatoriske plan eksisterer det flere interessante forhold som kan antyde hvorfor profesjonalisme er fremherskende. Som en del av Sjøforsvarets OU-prosess er avdelingen nå integrert i den nyopprettede jegerkommandoen som blant annet organiserer marinejegerne. Denne strukturelle endringen kan på den ene siden oppfattes som en anerkjennelse av KJK gjennom å få tildelt plass enda nærmere den ellers så eksklusive og prestisjefylte marinejegerkommandoen. I den grad marinejegerkommandoen representerer, eller i det minste oppfattes som det ypperste av norske profesjonelle avdelinger, vil OU-prosessen kunne forsterke KJKs egen opplevelse og ønske om profesjonalisme.

Ser vi nærmere på noen av de demografiske forhold kan det sågar virke som om avdelingen har en klar strategi for å både tiltrekke seg og beholde et sjikt av høy kompetanse. Flere faktorer underbygger dette. For det første har 68 % av respondentene ved avdelingen et utdanningsnivå tilsvarende befalsskole eller høyere. Sågar er den klart største enkeltgruppen innen variabelen utdanning de med krigsskoleutdanning som står for totalt 40 %. Dette er oppsiktsvekkende mange sammenlignet med for eksempel andre avdelinger i Sjøforsvaret som fortsatt har en betydelig andel menige og vervede uten noen form for militær lederutdanning. Enkelte fartøystyper, for eksempel MTB'er, har ca 50 % vernepliktige. Dette kan indikere at avdelingen satser hardt på ekspertise, en av grunnpilarene i profesjonalisme.

Unge velutdannede krigsskoleoffiserer vil også fremstå som viktige rollemodeller, kulturbærere og kulturformidlere. Slik KJK fremstår, har avdelingen på mange områder gode betingelser for å forankre en mulig profesjonalismestrategi. Vi kan her være vitne til en selvforsterkende prosess der KJK nå fremstår som så attraktiv at folk søker seg dit fra andre avdelinger, og at dette kan bidra til å drive utdanningsnivået opp.

KJKs kjernevirksomhet er patruljetjeneste, og avdelingen organiseres og drives rundt denne rammen. Patruljene er små sammensatte lag på 5-7 personer der lagets betydning kontra den enkelte fokuseres i stor grad, både som en del av trening og øving, men også i form av såkalt selvjustis eller erfaring⁴. Denne organiseringen er relativt tradisjonell i militær sammenheng, og det kan forventes av lagkulturen utvikles i en fundamental anti-egoistisk retning, noe som for øvrig stemmer godt med Huntingtons profesjonalismeteori.

⁴ Opplysninger oppgitt av avdelingens ledelse gjennom telefonintervju

Godt over halvparten (57 %) av respondentene har tidligere INTOPS erfaring. Dette tallet må sies å være relativt høyt tatt i betraktning KjKs utviklingsprosess hvor avdelingen for få år siden var langt unna noen form for operativ status. Ser vi på det faktum at avdelingen på undersøkelsestidspunktet hadde ytterligere mange ute i INTOPS som ikke hadde anledning til å delta på undersøkelsen, forsterkes dette grunnlaget. Resultatene basert på konfidensnivå 1 og 2 viser at 17 respondenter kan kategoriseres under profesjonalisme. Så mange som 12 av disse tilhører den gruppen som har INTOPS-erfaring. Fordelingen viser dermed en interessant korrelasjon mellom graden av profesjonalisme og INTOPS-erfaring.

I undersøkelsen verbale del tilkjenner 20 av 32 respondenter et instrumentelt syn når de begrunner egen persepsjon av profesjonalisme. Dette kan betraktes som en sterk tendens, og bekreftes markert når vi ser på resultatene fra undersøkelsen som omfatter denne dimensjonen.

Den opplevde sammenhengen mellom det instrumentelle og profesjonalitet peker i en klar retning av Huntingtons teori om "the management of violence".

Det statistiske analyseverktøyet viser at profesjonalisme er fremtredende som yrkesforståelse samtidig som individualisme er fraværende. En rekke kulturelle og organisatoriske forhold antyder hvorfor dette er tilfelle, særlig gjennom et fremherskende instrumentelt perspektiv, ekspedisjonsvillighet og lagfokusering. Videre er det en klar korrelasjon mellom profesjonalisme og INTOPS-erfaring.

Det er gode grunner til å anta at undersøkelsens resultater kan generaliseres internt ved KjK. Dette skyldes primært god svarprosent og at undersøkelsen er foretatt i både bredde og dybde ved avdelingen. Slikt sett favner den over alle demografiske variabler, samtidig som den griper inn i de ulike fag og funksjonselementer ved avdelingen. Når det gjelder generalisering utover KjK oppleves dette desto mer problematisk. Primært på grunn av den åpenbare motstridene tidligere empiri som finnes på området, da særlig de nasjonale som har indirekte koblinger til den mest interessante populasjonen. Dette gir desto større grunn til å se nærmere på kystjegerkommandoen ved en senere anledning.

Konklusjon

Undersøkelsen av yrkesholdninger i Kystjegerkommandoen viser at forekomsten av profesjonalisme er svært høy, samtidig som fraværet av individualisme er påfallende. Dette er oppsiktsvekkende av flere årsaker. Teori, og særlig sammenlignbare empiriske undersøkelser tilsier at resultatene burde inneholde et betyde-

lig innslag av individualisme, noe som ikke er tilfelle. Graden av profesjonalisme viser seg å variere markert med den enkelte respondents erfaringsgrunnlag fra INTOPS. Det instrumentelle perspektivet står sterkt i den forstand at både påstander og verbaluttalelser avdekker respondentenes fokus på typiske operatørfunksjoner. Dette bringer inn et interessant aspekt knyttet til forholdet mellom det å være profesjonell kontra spesialist. Forholdet reiser viktige spørsmål knyttet til både forståelse og tolkning av profesjonalisme som begrep og fenomen.

På den ene siden ser profesjonalisme ut til å være en hensiktsmessig strategi for å løse oppdrag knyttet til internasjonale operasjoner. På den andre siden er det forhold med profesjonalisme, både som begrep og fenomen, som har behov for videre analyse og oppklaring, da særlig med tanke på mulige dysfunksjonelle effekter.

Litteratur

Battistelli, Fabrizio (2000). "The Postmodern Military: conscription or Professionalism?" I: Cohen, Stuart, (red) *Democratic societies and their armed forces*. London: Frank Cass publisher.

Battistelli, Fabrizio, Teresa Ammendola, Maria Grazia Galantino (2000). "The Fuzzy environment and Postmodern Soldiers: The Motivations of the Italian Contingents in Bosnia." I: Schmidl, Erwin A. (red) *Peace Operations – between war and peace*. London: Frank Cass Publisher.

Battistelli, Fabrizio, 1997. "Peacekeeping and the Postmodern Soldier" I: *Armed Forces and Society*, vol 23, nr. 3.

Bolman, Lee G. & Deal, Terrence E. (1991). *Nytt perspektiv på organisasjon og ledelse. Strukturer, sosiale relasjoner, politikk og symboler*. Oslo: Ad Notam forlag.

Borgmann, Fredrik B & Aronsen, Geir A.H. (2005). *Winning or losing the challenges of the future*. Semesteroppgave ved Sjøkrigsskolen.

Eriksson, Magnus (2004). Idealism eller professionalism? *Pacem* nr. 1, s 75-90.

Forsvarets overkommando, 2007. *Forsvarets fellesoperative doktrine – FFOD*. Oslo 2007.

Hjelmervik Ness, Martin (2000). *Komparativ analyse vedrørende norske styrkers motivasjon for internasjonale fredsoperasjoner*.

Huntington, Samuel P. (1957). *The Soldier and the State*. Harvard University press.

Jacobsen, Jan O. (2005). "Den militære organisasjons møte med den nye individualismen". *Pacem* nr. 2.

Moskos Jr., Charles C. (1977). "From Institution to Occupation. Trends in Military Organization" I: *Armed forces and society*, vol 4 nr 1.

Moskos, Charles C & Wood, Frank R. (1988). *THE MILITARY – more than just a job?* Virginia, 1988.

Moskos, Charles, Williams, John Allen, Segal David R. (2000). *The Postmodern Military – Armed forces after the cold war*. New York: Oxford press.

Mæland, Bård (2004). *Skadeskutt idealisme – norsk offisersmoral i Kosovo*. Bergen: Eide forlag.

Sion, Liora (2006). "Too sweet and innocent for war? Dutch peacekeepers and the use of Violence". *I: Armed Forces and Society, Vol 32, No 3, 2006*.

Soeters, Joseph L., Winslow, Donna J., Weibull, Alise (2003). "Military Culture" I: Caforio, Guiseppe (red): *Handbook of the sociology of the Military*. New York: Kluwer academic.

Ulriksen, Ståle (2002). *Den norske forsvarstradisjonen – militærmakt eller folkeforsvar?* Oslo: Pax forlag.

English Summary

The society and the way military power has been applied the last 20-30 years have undergone radical changes. This has also caused changes in how the military man views his occupation. In a Norwegian context both the Chief of Defence and the military Doctrine suggests a future strategy which implies a transfer from idealism to professionalism. The strategy is needed because of an increased numbers of peace operations abroad, and as a barrier against growing individualism due to postmodernism.

A research project has therefore been launched at the Norwegian Coastal Ranger Department to explore the relevance of professionalism as a strategy to solve international peace missions. The aim is to map and measure incidence and variance of different types of occupational perception.

The findings have been rather sensational. Both theory and previous empiric works strongly indicates an expectation of individualism to be found. This is not the case. In addition, a strong incidence of professionalism is present. The discussion indicates that organisational and cultural factors can contribute as indicators to explain those surprising findings, especially since professionalism as idea and notion is perceived in both qualitative and positive terms. The discussion also regards the relevance of professionalism related to its specific properties drawn from the theory of Samuel Huntington. It is suggested that more exploration should be conducted to analyse and bring forward potential dysfunctions from professionalism as the future strategy.

Rino Bandlitz Johansen (f. 1965). Kommandørkaptein. Tidligere sjef på 22 MTB skvadron. Mastergrad i militære studier fra Forsvarets stabsskole. Tilknyttet avdeling for lederutvikling og seleksjon ved FSTS. Arbeider med et doktorgradsprosjekt om sammenheng mellom profesjonsidentitet og funksjonsdyktighet i Forsvaret.

Minoriteter og mangfold i Forsvaret*

AV HILDE SOLHEIM

Norge er i større grad enn tidligere blitt et flerkulturelt samfunn. I overkant av 10 % av befolkningen er enten innvandrere eller norskfødte med innvandrerforeldre. Fremskredne migrasjonstall viser at denne tendensen vil øke i årene fremover (Arbeids- og inkluderingsdepartementet 2009; Statistisk sentralbyrå 2009). Høsten 1998 presenterte Forsvarsdepartementet *Handlingsplan 1998-2001*, hvis ambisjon var økt rekruttering av personer med innvandrerbakgrunn til Forsvaret. Ambisjonen var at innen år 2001 skulle andelen personer med innvandrerbakgrunn utgjøre 4 prosent av det totale antall elever som blir tatt opp til grunnleggende befalsutdanning og utdanning som gir rett til yrkestilsetting.

Forsvaret har imidlertid ikke rutiner for rapporteringer i sitt personellsystem som registrerer om den enkelte medarbeider eller vernepliktige har innvandrerbakgrunn. Dette skyldes Personopplysningsloven som bestemmer at koplinger mellom navn og sensitive personopplysninger er konsesjonsbelagt. Det er derfor vanskelig å måle en eventuell økning i rekrutteringen av personell med innvandrerbakgrunn til Forsvaret. Ut fra utdanningsantallet på noen av våre utdanningsinstitusjoner er det likevel rimelig å anta at vi ikke har nådd målsettingen på 4 prosent fra *Handlingsplan 1998-2001*.¹

Problemstilling

Handlingsplan 1998-2001 har en tredelt argumentasjon for hvorfor det er ønskelig med økt etnisk mangfold i Forsvaret. For det første knytter argumentet seg til

* Denne artikkelen er en omarbeidet og forkortet utgave av min masteroppgave *Minoriteter og mangfold – rekruttering av personell med innvandrerbakgrunn*, Forsvarets stabsskole, våren 2009. Takk til Nils Terje Lunde for bearbeiding til artikkel.

¹ Av Krigsskolens 4 kull (ca 250 elever) er det tilsynelatende ingen med flerkulturell bakgrunn fra ikke vestlige land (basert på kjennskap til skolens elevmasse).

et likhetsprinsipp. Alle uansett bakgrunn skal ha like muligheter, rettigheter og plikter til å delta i samfunnet og bruke sine ressurser. For det andre argumenteres det med et kompetanseperspektiv. Økt rekruttering av personer med innvandrerbakgrunn vil føre til at Forsvaret får tilført kompetanse med et vesentlig mer variert erfarings- og kunnskapsgrunnlag. Det tredje argumentet er knyttet til forankring. Dersom Forsvaret skal fungere etter sin hensikt, er det avhengig av god forankring i samfunnet, og bør derfor gjenspeile det samfunnet det er satt til å verne (FD 1998). Senere styringsdokumenter argumenterer også for at etnisk mangfold vil kunne øke organisasjonens legitimitet i samfunnet, og kunne bidra positivt i forhold til Forsvarets evne til å drive operasjoner i utlandet (St.prp.nr 48 2007-2008).

Internasjonal forskning vektlegger det betydelige rekrutteringsgrunnlaget etniske minoriteter utgjør som følge av de senere års demografiske endringer (Winslow, Heinecken og Soeters, 2006). Det vektlegges også at militære styrker etter den kalde krigens slutt må operere i mer komplekse konflikter og et langt mer mangfoldig miljø enn tidligere, noe som krever en betydelig interkulturell kompetanse. Med de forventningene man har til behov for personell i fremtidens militære styrker så mener man at etnisk mangfold i personellsammensetningen vil utgjøre en fordel. Hvis amerikansk erfaring kan legges til grunn, vil militær tjenestegjøring i tillegg gi etniske minoritetssamfunn en følelse av å være verdsett som et viktig og nyttig bidrag til det sosiale og politiske systemet (Moskos og Butler 1996).

På bakgrunn av dette er målsettingen å finne ut hvorfor ungdom med minoritetsbakgrunn ikke velger offisersyrket i så stor grad som de politiske og militære ambisjoner finner ønskelig.

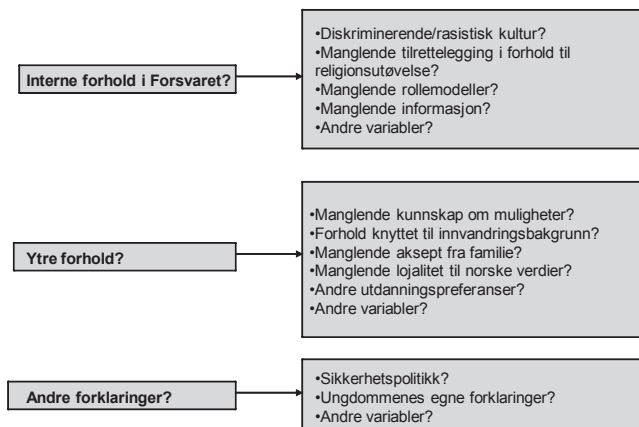
Skal Forsvaret lykkes i målsettingen om å øke andelen personer med innvandrerbakgrunn, så er det viktig å ha oppdatert og systematisk kunnskap om hvilke forhold som kan påvirke dette personellet til, og ønske om, å velge offisersutdannelse. Studien vil være et bidrag i forhold til å identifisere mekanismer som gjør at Forsvaret ikke når sitt rekrutteringsmål i forhold til minoritetsungdom.

Design

For å belyse problemstillingen har jeg valgt en kvalitativ tilnærming med dybdeintervju. Utvalget består av 9 norske statsborgere med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn som er inne til førstegangstjeneste. Seks av respondentene har innvandret selv, mens tre av respondentene er norskfødte med innvandrerforeldre.

Respondentene representerer åtte ulike opprinnelsesland. Selv om undersøkelsen ikke har en generaliseringsambisjon har jeg lagt vekt på kriteriet bredde og variasjon i utvalget.

Det er valgt et eksplorerende design, og intensjonen er at studien skal være et første bidrag til å dekke noe av det kunnskapsgapet vi har i forhold til hvorfor vi ikke lykkes med å rekruttere flere ungdommer med innvandrerbakgrunn til officersyrket. Jeg opererer med flere mulige forklaringsvariabler. Disse er kategorisert i interne faktorer som angir forhold knyttet til Forsvaret og eksterne faktorer som angir forhold knyttet til minoritetene og som Forsvarets ikke har noen direkte innvirkning på. En tredje kategori benevnes andre forklaringer og omfatter forhold som faller noe utenfor de to ovennevnte kategoriene. Forklaringsvariablene kan stilles opp slik:

Figur 1 Forventninger til forhold av betydning for minoriteters valg av officersyrket

Mens jeg i min masteroppgave analyserte og drøftet alle disse forklaringsvariablene, har jeg i denne artikkelen valgt å begrense meg til noen av disse. I særlig grad vil jeg belyse spørsmål som knytter seg til religionsutøvelse i Forsvaret. Religion er viktigere i livene til innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre enn den er for hele befolkningen (Tronstad 2008). For Forsvaret betyr dette et langt større religiøst mangfold enn det organisasjonen til nå har vært vant med å betjene. Dette behovet har Forsvaret forsøkt å imøtekomme blant annet ved utgivelsen av *Direktiv vedrørende utarbeidelse og iverksettelse av nye bestemmelser for etniske minoriteter i Forsvaret* (1992) som senere utgitt i revidert form i 2001 som *Direktiv vedrørende tilrettelegging for religionsutøvelse i*

Forsvaret (FST 2001). Hensikten med direktivet er å legge til rette for likebehandling i forhold til religionsutøvelse og at den enkelte får tid og rom til å utøve sin tro i tjenesten.²

Selv med denne tilretteleggingen av religions- og livssynsmangfold, så er likevel mange av Forsvarets ritualer, seremonier, symboler og markeringer knyttet til den protestantiske kristendommen. Studien tar blant annet sikte på å finne ut om noen av Forsvarets tradisjoner som er knyttet opp mot kristendommen kan virke fremmedgjørende på minoriteter med et annet livssyn. Det tas også sikte på å undersøke om utvalget føler at Forsvaret har tilrettelagt tilstrekkelig for at den enkelte kan utøve sin tro i tjenesten.

Presentasjon av undersøkelsens funn

I dette punktet presenterer noen av funnene i undersøkelsen. Jeg vil først presentere det jeg har kalt ytre forhold, det vil si forhold som Forsvaret ikke har noen direkte innvirkning på. I denne delen vil jeg se på forhold knyttet til identitet og aksept. Dernest vil jeg ta for meg indre forhold. Dette dreier seg om møtet med forsvaret, hvordan de er integrert i avdelingene, Forsvarets seremonier, ritualer og symboler, samt spørsmål knyttet til diskriminering, rollemodeller og kompetanse.

Identitet og aksept

Jeg føler meg veldig norsk

Det var en felles opplevelse at respondentene føler seg norske. Kun en av respondentene ga uttrykk for en del holdninger som mange etnisk norske vil kunne ha vanskelig for å akseptere for eksempel i forhold til barneoppdragelse og kvinnesyn. Resten av utvalget må kunne sies å ha gitt uttrykk for et verdisyn som er i overensstemmelse med det norske samfunnets verdigrunnlag.³ Flere gir uttrykk for at de er takknemlige for å bo i et land med det vi tenker på som typisk norske verdier. Noen nevner også at de ønsker å betale tilbake for at de har fått en fin oppvekst med mange muligheter.

Jeg tror faktisk faren min hadde blitt stolt. Men moren min og bestemoren min, de liker

² Direktivet legger også til grunn at det ved alle avdelinger skal serveres alternativ kost dersom hovedmenyen er forbundet med et definert tabu. Videre er det tillatt å bære religiøse symboler som det enkelte trossamfunn identifiserer som så betydningsfulle (ikke diskutabile) i forhold til troen at disse må bæres synlig av vedkommende for å kunne identifiseres som medlem. Den enkelte har også mulighet til et gitt antall fridager i forhold til å overholde hellig- og høytidsdager (FST 2001).

³ Norske verdier jfr St.meld.nr 49 (2003-2004) *Mangfold gjennom inkludering og deltakelse*.

egentlig ikke at jeg er i Forsvaret.

Dersom respondentene ikke allerede hadde kommet inn på det selv, så ba jeg dem beskrive forventet reaksjon hos familie, venner og eventuell familie i eget eller foreldres opprinnelsesland, dersom de fortalte at de ønsket å ta offisersutdanning i Forsvaret.

Flere av respondentene tror at far hadde stilt seg positiv til det hvis de ønsket å ta utdanning i Forsvaret, men flere nevner også at foreldrene nok ikke ønsker at de gjør en militær karriere. Bare en respondent mener at han hadde fått sin mors anerkjennelse ved et slikt valg. Etterfølgende uttalelser er relativt karakteristiske for spennvidden i forventet reaksjon hos foreldre dersom respondentene kom hjem og sa at de ønsket en utdanning i Forsvaret:

Jeg tror faktisk faren min hadde blitt stolt. Men moren min og bestemoren min, de liker egentlig ikke at jeg er i Forsvaret. Det er ikke sånn at de snakker om det hver dag og sånt. Men når jeg skulle inn i Forsvaret så ville de ikke at jeg skulle inn, for det var et år med sløseri tenkte de. Og i hvert fall jeg som har kommet fra et land med mye vold og sånt. Men, jeg er bare glad for at jeg ikke husker noe.

Hjemme så ville de ikke likt at jeg skulle studere eller utdanne meg i Forsvaret... Da hadde bestemor begynt å grine. Det har med dårlige minner når det gjelder Hæren og sånt.

Pappa hadde vært stolt han... Når jeg nevnte det med etterretning så smilte han jo fra øre til øre. Men mamma, nei, hun vil at jeg skal bli lege, men det tror jeg alle mammaer tenker.

Når du kommer fra et annet land, og du har minoritetsbakgrunn... så er det veldig mange familier, altså foreldre, som forteller til sine barn som eventuelt skal i militæret at, det er bare tull og tøv, det er et år som er bortkastet. Du kan egentlig bare begynne på skole. Det var i hvert fall det jeg fikk høre av mine foreldre. Dem ville ikke at jeg skulle reise bort et år, å være fra dem, å bare være i militæret. For de ser liksom ikke helt hva du får ut av det. Da tenker dem at det er bare å begynne på skole i stedet, altså studere, så du får deg en ordentlig jobb som tar deg videre liksom.

Begrunnelsen for hvorfor noen tror de ikke vil få aksept for et utdanningsvalg som innebærer offisersutdanning varierer. Noen har familiemedlemmer som har opplevd krig og som assosierer yrket med voldsutøvelse, risiko og muligheter for tap av familiemedlemmer. Foreldrene ønsker at de kommer raskt i utdanning og får en ordentlig utdanning. En offisersutdanning blir av noen ikke ansett som ordentlig nok i forhold til sosial status og økonomi. Selv gjennomføring av førstegangstjenesten blir av noen foreldre sett på som et bortkastet år. Flere nevner at en offisersutdanning vil innebære at de i perioder vil være for mye og for langt borte fra familien til at familien vil gi sin aksept til et slikt valg. Forpliktelses og ansvar i forhold til familien blir ansett som viktigere. En respondent mener at hans foreldre ikke har kunnskap om Forsvaret verken i Norge eller opp-

rinnelseslandet fordi opprinnelseslandet har en profesjonelt forsvar som alle ikke nødvendigvis har et forhold til.

Selv om flere av respondentene tror at deres fedre hadde stilt seg positiv til en offisersutdanning, så er det mange som har en lang vei å gå hos sine foreldre for å få aksept for et slikt valg. Utvalgets mødre synes å være langt mer restriktive enn utvalgets fedre. Den eneste respondenten som antok at hans mor ville støttet han i en eventuell offisersutdanning uttaler:

Familien min er ganske annerledes enn de vanlige (oppgir opprinnelseslandet) familiene. Moren min er sånn; hvis det gjør deg glad, så gjør det. Hun hadde nok spurt meg liksom; hvis det er det du virkelig vil, så er det greit for meg. Det er ofte sånn at familien forteller hvem du skal gifte deg med eller hvilken jobb du har mest muligheter for å tjene penger på. Bli doktor eller pilot for da tjener du veldig mange penger. Men moren min er veldig åpen og sier at; hvis du virkelig liker en jente så gifter du deg med henne, jeg skal ikke bestemme for deg.

Respondentene forventet noe mer velvilje hos venner dersom de kunngjorde at de ønsket en offisersutdanning. Forventet reaksjon hos familie i eget eller foreldrenes opprinnelsesland varierte fra aksept til et sjokk.

Møtet med Forsvaret

Det var vel første gangen jeg fikk på meg uniformen som var liksom høydepunktet.

Jeg forsøkte å få tak i respondentenes opplevelse av det første møtet med Forsvaret uten å angi settingen jeg ville de skulle fortelle om. De fleste valgte å fortelle om, og var svært opptatt av, sine opplevelser på rekruttskolen. Noen trekker frem minner om venting etterfulgt av høyt tempo. Noen husker stemningen av usikkerhet knyttet til hva som skulle skje og fravær av kjente. Mens andre igjen trekker frem uniformeringen og de følelsene og refleksjonene de gjorde seg når de tok på seg uniformen. Et gjennomgående trekk er en beskrivelse av en hverdag fjern fra det de var vant til, men en opplevelse som i retrospektiv fremstår som en fin periode. Eller som en venn av en respondent hadde uttalt «godt å ha gjennomført det, selv om det er stress der og da».

Respondentene hadde både ulike forventninger til, og erfaringer fra, det første møtet med Forsvaret. Felles er imidlertid at de ble kastet inn i noe helt nytt og at de følte en økende grad av mestring. Da respondenten ble spurt om det var noe de følte Forsvaret burde gjort annerledes i forhold til dette første møtet, så mente de at det var det ikke. Gjennomgangstonen var at rekruttskolen var en streng, men god opplevelse.

Vi er sammen hele tiden, 24/7 kan du si.

Når jeg prøvde å finne ut hvordan de opplevde miljøet i avdelingen ved å dreie samtalen inn på sosiale aktiviteter utover tjenesten, så vil jeg beskrive storparten av respondentene som svært godt integrert i avdelingens utenomtjenestelige aktiviteter. For samtlige så gjelder det at rekruttskolen ble oppfattet som den arenaen hvor samhold og det sosiale miljøet var best også utenom tjenestetid. For de aller fleste gjelder det at avdelingsperioden etter rekruttskolen blir ansett som mindre sosial og samlende enn selve rekruttskolen. Noen oppfatter avdelingsperioden som en vanlig jobb, og gir uttrykk for at de savner avdelingssamhørigheten de følte på rekruttskolen. Uttalelser som er nokså representative for utvalgets holdning til det sosiale miljøet er:

På rekruttskolen der jobbet vi alle sammen, bodde sammen, det var en helt annen stemning, det var mye bedre. Så spør du de fleste menige her, om de savner rekrutten, så kommer de garantert til å svare ja. Det var noe helt annet.

Vi er sammen hele tiden 24/7 kan du si. Vi er sammen når det er øvelser og vanskelige tider og gode tider. Vi holder sammen. Det er venner du ikke vil glemme liksom.

To av respondentene gir uttrykk for at de ikke er så mye sammen med avdelingen utenom tjenesten. Når de har perm så drar de hjem forttest mulig. Et argument ligger i forpliktelser i forhold til familien. Men en respondent kommenterer også at han setter pris på sosialt samvær og festligheter, men at formen disse tilstelningene ofte har ikke er noe for han. Han uttaler at «*selvfølgelig er det gøy med fest, men det å drikke og kose med jenter det er ikke er noe for meg*».

Seremonier, ritualer og tradisjoner

Jeg ser på det som et spørsmål om respekt

En av mine forventninger knyttet seg til at noen av Forsvarets seremonier, ritualer og tradisjoner kanskje kunne virke fremmedgjørende på minoritetsungdom. Spesielt hadde jeg forventninger til at tradisjonene som er knyttet til den protestantiske kristendommen kanskje kunne virke negativ eller fremmedgjørende på mange. Det ble ikke spurt direkte om respondentens livssyn/religion, men om vedkommende kunne huske om noen av Forsvarets ritualer, seremonier, symboler eller merkedager som markeres som en del av den militære profesjonskulturen, hadde virket negativt på vedkommende. Det ble også spurt om, dersom religionsutøvelse var viktig for vedkommende, om respondenten følte at Forsvaret hadde tilrettelagt tilstrekkelig for at han skal kunne utøve sin tro i tjenesten. Av Forsvarets mange ritualer og visuelle symboler knyttet til den protestantiske kristendommen, så er det bare feltgudstjenesten som blir trukket frem som noe «merkelig» eller problematisk av tre av respondentene. De uttaler:

Det er første gang jeg har følt meg litt rar egentlig. Det var i feltuka, midt i feltuka. Alle

følte seg slitne og trøtte. Hele kompaniet vårt, på kanskje 300 mann eller noe sånt, ... vi skulle sitte å høre på presten, sånn ritual, presten synger og snakker. Det var koselig selvfølgelig, men... jeg vet ikke jeg. Akkurat da følte jeg meg... Jeg respekterer kristendommen, jeg respekterer alle religioner ... men jeg fikk sånn... jeg tenkte; hva gjør jeg her? Det er den eneste gangen jeg har vurdert hva jeg gjør her.

Vi var jo på feltuke den siste uken på rekrutten. Så hadde vi sånn gudstjeneste da. Jeg fikk snakke med befalet på forhånd om jeg ville bli der eller om jeg ville dra. Så prøvde jeg da, bare for å se. Men ca midt i så ble det litt mye. Da bare ga jeg beskjed til befalet så fikk jeg gå, og da var det greit.

Jeg skjønner jo godt hvorfor de har disse seremoniene. Få norske ungdommer til å forstå deres viktige dager og hvorfor vi har de dagene, historie og sånn. Det forstår jeg godt. Men for oss så er det... det er det samme egentlig. Men noen ganger tenker man at, hvorfor er jeg her? Jeg trenger ikke å være her. Men det er bare å gå inn der å lukke ørene... Kanskje du føler deg utafør, men det er jo norske som er ateister, som ikke tror ikke på noen ting. Da er du jo på en måte i samme gruppe.

På oppfølgingsspørsmål om han føler at Forsvaret har lagt tilstrekkelig godt til rette for at andre enn kristne skal kunne utøve sin tro i tjenesten, svarer han;

Ja, de prøver det. Jeg ser at de prøver så godt de kan. På rekruttskolen så hadde vi eget bønnenrom. Vi kunne gå og be der. De hadde fikset et eget rom, rent og pent. Det er ikke noe bønnenrom her, men du får tid. Hvis du sier at du skal be så er det bare å si fra så kan du gå og be... Det står respekt av at de gjør sånn, at de bryr seg om det.

En respondent nevner at han synes det er veldig positivt at han får ekstra tilrettelegging for å utøve sin religion. Samtidig påpeker han at det ikke må bli for store forskjeller, for det er han redd for vil bli lagt negativt merke til.

Storparten av utvalget tilkjennega en relativt pragmatisk og svært åpen holdning til disse religionstilknyttede delene av Forsvarets virksomhet. Å respektere hverandre var et begrep som unisont ble tatt i bruk av denne gruppen for å beskrive sin egen tilnærming til den religiøse synligheten i Forsvaret. Ingen etterlyste religiøs betjening eller veiledning innenfor sin egen religion.

Jeg er jo muslim da. Jeg er ikke sånn at jeg tenkt så mye på det. Når feltpresten er på besøk når vi er ute i felt så er det mer sånn, jeg er muslim men det kan være interessant å bare høre og lytte og respektere. Det er jo det det handler om egentlig... respektere andres religioner.

Det er jo frivillig. Jeg ser på det som et spørsmål om respekt. Når du først er her og det er viktig for de andre, så må du jo være med og på en måte støtte dem. Men jeg er jo ikke noen særlig religiøs person så, om jeg tar det i en kirke eller i en moskè det er det samme for meg.

Vi har hatt feltprest på besøk ved mange anledninger. Jeg har ikke følt at det har vært negativt for jeg er mottakelig for å få så masse informasjon som overholdet mulig. Jeg synes bare det er litt interessant og litt kjekt å få litt mer innsyn i andres ritualer og holdninger og verdier. Så jeg synes det er bare positivt så langt. Jeg vet ikke hva som er det mest drastiske, men det er vel ikke så veldig drastisk lenger, i det sekulære samfunnet vi

lever i.

På spørsmål om respondentene synes at Forsvaret har lagt tilstrekkelig til rette for at de skal utøve sin tro i tjenesten så er det to som svarer at de ikke føler det er tilstrekkelig tilrettelagt i forhold til alternativ mat for de som ikke spiser svin.

Jeg spiser ikke svin. Jeg har sagt ifra, men jeg må nesten gå og si fra hver gang jeg skal spise. Og ved noen anledninger har det vært litt sånn der åhhh, holdninger da. Hvis du skjønner hva jeg mener. Nå kjøper jeg som oftest mat når det er svin... Ja jeg kjøper på velferden fordi jeg orker ikke, jeg er litt beskjeden av meg, så jeg liker ikke å gå opp å begynne å kreve noe, å plage dem selv om jeg har krav på det da.

Han presiserer at ved den første avdelingen han var ved, så var de mye flinkere. «Hun kokken der, hun tok veldig hensyn til det. Vi fikk bedre måltider enn de fleste.»

Respondentene har erfaring fra seks forskjellige avdelinger og det er to avdelinger som er gjenstand for kritikk i forhold til å ikke servere alternativ mat når det serveres svin.

Respondentene kommenterer at det er ulike rutiner ved de ulike kjøkkenene. Der hvor det ikke serveres alternativ mat uten at det oppleves som ubehagelig å be om det, så velger noen av respondentene å gå sulten eller å kjøpe seg mat selv.

Har respondentene opplevd diskriminerende atferd?

Det er samme regler for alle sammen. Reglene forandres ikke fra person til person.

Når det gjelder diskriminering eller negativ forskjellsbehandling opplyser syv av respondentene at de ikke har opplevd det selv. En har venner som har opplevd forskjellsbehandling knyttet til det å ikke få alternativ mat når det har vært servert svinekjøtt. Som følge av historier fra en kamerat som hadde opplevd å måtte gå sulten, så hadde han forventet seg diskriminering når han kom inn i Forsvaret.

Det var kanskje derfor jeg hadde en sånn holdning til det før jeg kom inn i militæret. Jeg tenkte nå vil jeg kanskje oppleve mye diskriminering og alt sånt. Men det gjorde jeg ikke. Hittil har jeg ikke opplevd noe.

En annen har opplevd en episode som han knytter til uvitenhet. Han beskrev en situasjon der en medsoldat ble omtalt som uhygienisk fordi han ikke ville dusje naken i samvær med andre, men valgte å beholde underbuksen på. Når befalet ble gjort oppmerksom på at dette fra soldatens side var praktisering av en religiøs regel, så opplevde respondenten at befalet var åpne og syntes at det var greit.

En annen respondent knytter også uvitenhet og fordommer til en episode der et befalet i en sivil sammenheng hadde mistolket fysisk nærhet mellom noen minoritetsungdommer som homofili. Denne respondenten mener også at han i for-

bindelse med en kollektiv avstraffelse var utsatt for en handling fra et yngre befall som kan ha sammenheng med respondentens etnistitet. Denne hendelsen ble tatt opp med respondentens sjef, og på spørsmål om han fikk inntrykk av at sjefen tok tak i dette svarte han:

Ja, helt klart, helt klart. Han skjelte han ut rett foran meg og sa... dersom det gjentar seg så kan du se langt etter en stripe... Han ba om unnskyldning ved flere anledninger. Han var faktisk litt mer mild mot meg etter det. Det var bare to uker igjen av rekrutten, så. Men likevel, så fikk han en liten straff da, hvis du kan si det sånn. Fikk en advarsel også... Men for min del, man må ikke blåse opp ting."

En av respondentene mener seg helt klart utsatt for mistenkeliggjøring. Han mener at han ikke blir sett på som norsk, «selv om jeg ikke er utlending lenger». Han mener at selv om han nå viser at han er villig til å ofre livet sitt for Norge så blir han sett på med andre øyne fordi han har en annen hudfarge. Respondenten mener ikke at befalet tenker negativt om han, men at dette i første rekke skjer av ungdommene rundt han. Etterfølgende utdrag av vår samtale kan anskueliggjøre hans tanker:

Vi har en person av en annen utenlandsk opprinnelse (endret av anonymitetshensyn) i avdelingen som har skjegg og bart og sånn. Jeg merker at alltid når vi har spist og jeg sitter sammen med han, så blir vi sett på, på feil måte. Der sitter utlendingene på eget bord, tenker de.

Intervjuer: Tror du det?

Ja, det er ikke noe jeg tror, jeg er helt sikker på det. Alle i troppen min ser på det sånn. Hvem er denne utenlandske vennen din? Hva gjør dere? Hva snakker dere om? Skal dere snart sprengte et sted? Skal dere bombe et sted? ... Når skal du klippe deg?

En respondent mener at etnisk norsk ungdom prøver å ta kontakt med han ved å være morsom, men han oppfatter dette som sårende og føler at han blir gjort narr av. Han nevner at han ved flere anledninger har blitt spurt om han kjenner, eller har telefonnummeret til, en ettersøkte terrorist. Utover dette eksempelet beskriver ikke respondenten noen situasjoner der han har vært utsatt for forskjellsbehandling, men gir uttrykk for at han ikke føler seg forstått, og at etnisk norske tenker negative tanker om han.

De ovennevnte hendelser og opplevelser er ikke karakteristisk for utvalget, men er tatt med for å beskrive opplevelser som er interessante selv om de har forekommet sjelden i utvalget. Det er nærliggende å tenke på diskriminering som et sensitivt område som igangsetter følelser det kan være vanskelig å sette ord på, kanskje spesielt overfor en fremmed i en intervjusituasjon. Jeg har likevel ikke inntrykk av at ovennevnte respondenters følelser og opplevelser er noe som bare noen få har turt å sette ord på. Storparten av utvalget forteller like his-

historier når det gjelder spørsmålet om de har vært utsatt for holdninger eller atferd som har vært diskriminerende.

Følgende uttalelser er beskrivende og karakteristisk for storpartens opplevelser:

Nei, Forsvaret har nulltoleranse for det, og det tror jeg går inn på folk også. Så jeg tror egentlig ikke det er noen som tør å gjøre det, for du får høre det ganske fort når du kommer inn at det og det skal du ikke gjøre, og rasisme inngår i det. Så jeg har i hvert fall ikke lagt noe som helst merke til det... Det blir jo sånn. Alle for en, en for alle.

Det har egentlig ikke betydning for hvordan du er. Eller for meg er det sånn, befalet bryr seg ikke om jeg er fra (opprinnelseslandet) eller Norge. Han behandler meg likt som om han skulle behandlet en etnisk nordmann. Og det synes jeg er bra. Bedre på den måten enn at man hele tiden tenker på at han er en minoritet... det kan bli for mye av det gode.

En kommenterer at han opplever at Forsvaret forskjellsbehandler jenter:

I Forsvaret har jeg merket at de vil ha flere jenter... så for jenter er det kanskje lettere å komme inn enn gutter ville ha hatt.

Har deres flerkulturelle kompetanse blitt brukt?

Jeg tror jeg hadde vært en stor ressurs

På spørsmål om deres spesifikke språk eller kulturelle kompetanse har blitt etterspurt eller brukt, er respondentene samstemmige. Foruten en, hvis språkkompetanse ble bemerket på innrykksdagen, så er det ingen som har følt at deres spesielle kompetanse har blitt etterspurt eller brukt av Forsvaret. På spørsmål om de hadde satt pris på om kompetansen ble etterspurt eller benyttet så svarer alle ja. Når det gjelder bruksområde for sin egen kompetanse knytter de fleste dette til internasjonale operasjoner. Noen svarer også etterretningsfeltet. En respondent nevner at han kan være til hjelp for andre som er i samme situasjon som han selv, hvor foreldre vil noe annet enn det han selv ønsker. Som en uttaler det: «Jeg tror jeg hadde vært en stor ressurs». En respondent mener at hans språkkompetanse, hans tankegang og kulturelle likhet med andre folkeslag også generelt er en fordel for Forsvaret. Han sier:

Jo flere forskjellige mennesker man er, jo lettere kan man angripe et mål. Eller angripe en problemstilling. To hoder tenker bedre enn ett, og to forskjellige hoder enda bedre.

Rollemodeller med etnisk minoritetsbakgrunn?

Ja, jeg tror kanskje det kunne hjulpet

De færreste følte at de hadde møtt befal med minoritetsbakgrunn i løpet av tjenesten. På spørsmål om de tror det hadde vært av betydning for dem for eventu-

elt å velge officersyrket om det hadde vært flere befal med minoritetsbakgrunn, så er meningene delte. De fleste mener det kan ha noe å si. På spørsmål om de tror det ville hatt betydning for deres ønske om å ta utdanning i Forsvaret dersom det hadde vært flere offiserer med minoritetsbakgrunn så svarer de:

Definitivt. Jeg tror det hadde vært ganske kult å se noen befal med utenlandsk bakgrunn da. Jeg så kanskje en på rekruttskolen. Han pratet jeg med en gang. Han fikk jeg kontakt med, med en gang på en måte. Han var fra ... (oppgir et land som ikke er samme land som intervjuobjektet). Vi pratet på en måte litt samme språk. Så fikk jeg litt interesse for det også. Så jeg tror det, hvis det hadde vært flere utenlandske befal da, så hadde jeg kanskje hatt et lite ønske om det

Ja jeg tror kanskje det kunne faktisk hjulpet... Fordi, hvis jeg hadde hatt en kompis som hadde gjennomført førstegangstjeneste, pluss hadde hatt noen år med officersutdanning, og sagt til meg hjelp meg litt med hvordan systemet fungerer. Det kunne kanskje hjelpe meg å få mer klarhet i det.

Nei, tror ikke det har så stor påvirkning. Hadde jeg vært interessert så tror jeg at jeg hadde søkt uansett.

Har erfaringen fra Forsvaret endret holdningen til Forsvaret?

Jeg har anbefalt de fleste å ta førstegangstjenesten. Du lærer jævlig mye. Det hjelper deg liksom i resten av livet.

Av de som blir spurt (6) om det er noen endring i deres holdning til Forsvaret etter at de nå har avtjent deler av førstegangstjenesten så er det en nokså felles opplevelse at holdningen er mer positiv nå enn før de møtte til tjeneste. På spørsmål om de vil anbefale venner med minoritetsbakgrunn å ta utdanning i Forsvaret er det bare en som er litt ambivalent til en slik anbefaling, han uttaler:

Jeg har snakket med mange, noen av dem. De har også fått lyst til å komme inn i militæret. Jeg har sagt til dem at her blir du mann, og det er mye trening og sånn. Men, alltid når du sitter med vennene dine så er det noen andre sider også. Du snakker om det negative også. Det er mange norske, og ingen utlendinger. Så det er opp til deg hvordan du klarer deg.

Et sitat som er mer representativ for de fleste av respondentene er:

Jeg har anbefalt det. Nyttig. Du blir på en måte mer selvstendig siden du er bort fra alle de kjente. Du blir litt mer disiplinert og får stå mer på egne bein liksom. Du får litt hjelp til det (ler) Du blir ført, vist vei. Så lærer du mye kult. Bo ute i felt og masse sånt. Det er nyttig... Det er et lett liv egentlig. I militæret har du ikke noen bekymringer, du blir fortalt hva du skal gjøre. Så velger du selv om du liker det og vil fortsette. Etter hvert som du fortsetter så blir du mer selvstendig.

Minoritetsungdommenes egne tanker og forklaringer på hemmende faktorer

Det er først og fremst familien da. De fleste kompisene mine med utenlandsk bakgrunn, alle har lyst til å ta utdanninger som har høyt nivå, lege, advokat eller lignende. For du må på en måte, det som kreves av deg som minoritet i et samfunn, er at du fremhever deg. Du skal liksom lyse opp blant mangfoldet. Da tenker de hvis jeg tar offisersyrket, hva står jeg igjen med? Det er det egentlig spørsmålet de fleste stiller seg.

Utvalget hadde mange ulike tilnærminger på hva det var som kunne hemme rekrutteringen av personell med minoritetsbakgrunn. Et gjennomgående trekk var imidlertid at familien ikke ønsker et slikt utdanningsvalg. Årsakene til at de tror familien ville motsatt seg en offisersutdannelse varierer imidlertid. Noen mener dette skyldes forventninger og krav til at de skal komme raskt inn i en studiesituasjon som bringer den frem til en anerkjent utdannelse på et høyt nivå. De mener foreldre til minoritetsungdom ikke kjenner til mulighetene som Forsvaret gir, og derfor ikke vil støtte deres barn i et slikt utdanningsvalg. Andre tror ikke familien ville godtatt alt fraværet som en offiserskarriere vil kunne medføre. Det at familiemedlemmer har opplevd, og har minner fra, krig blir også nevnt som en mulig årsak. Som en av respondentene sier, «de kom til Norge for fred, ikke sant?» En annen uttaler: «Jeg tror det er mange som ikke gidder heller, som bruker den unnskyldningen for å slippe, at de har vært gjennom krig og alt det der.»

En annen som nevner at han tror mange ikke gidder, knytter dette til at de selv ikke er villig til å betale den prisen han mener et offisersyrke vil koste, i forhold til ansvar, lange dager, stress og fravær fra familien. Som han sier «de ønsker å gå til en vanlig jobb, og tjene penger og that's it.» En annen har et sammenfallende syn i det han uttaler: «det er ikke det fysiske, det er ikke det mentale, men... så mye av livet ditt blir tatt fra deg, tenker jeg.» Andre nevner at noen kanskje ikke er så integrert at de føler de bør være en del av Forsvaret, og at det kanskje ikke er greit nok å tjenestegjøre for Norge. Flere nevner at det er personell som nok ønsker seg inn, men som «kan ha litt dårlig bakgrunn på en måte» eller «har gjort litt bøllete ting», og dermed ikke får sikkerhetsklarering. En mener at hendelser i yngre dager medfører urimelig store konsekvenser når de som 20 åringer skal ta et utdanningsvalg.

En respondent mener Norge har for kort innvandringshistorikk til at det er flere med minoritetsbakgrunn i offisersstanden. Han får støtte av en annen som knytter problemstillingen til statistikk «minoritetene er jo i mindretall i forhold til etnisk norske» og de fleste norske ønsker jo heller ikke å fortsette, mange av dem synes det er for hardt. En respondent nevner forskjellsbehandling som en mulig årsak. Mangelen på alternativt mat kan medføre at man har lite energi til å klare tjenesten, og forpliktelser i hjemmet kan gjøre at man har utfordringer med

å følge tjenesten. Som han sier: «Hvis moren min ligger syk hjemme, og jeg er størst i huset, så er det jeg som har ansvaret... da må jeg komme meg hjem.»

Drøfting

Utvalget er svært heterogent langs flere variabler. Spesielt gjelder dette landsbakgrunn, innvandringsbakgrunn og oppvekstmiljø. Likevel forteller de overraskende like historier i forhold til flere av de dimensjonene som oppgaven tar sikte på å undersøke.

Et gjennomgående trekk er at respondentenes familie ikke ønsker at de tar en militær utdanning, familien har andre utdanningspreferanser for sine barn. Respondentene har en sterk familieorientering og det kan synes som om selvrealisering og personlige drivere viker i møte med forventninger eller press fra familie, spesielt foreldre. Noen forventninger dreier seg om nærhet til familie, utdanningsnivå og økonomiske bidrag inn i familien. Det er også forventninger om at ungdommene bør komme raskt i gang med utdannelsen, og førstegangstjenesten ble derfor av noen foreldre ansett som bortkastet og et forsinkende ledd i utdanningsløpet. Respondentene avtjener en plikt de er pålagt av det norske samfunnet, og må i tillegg argumentere overfor sine foreldre hvorfor de ikke bruker tiden mer effektivt i forhold til egen utdanning. Dette illustrerer hvilket spenn av forventninger disse minoritetsungdommene opererer i.

Et annet viktig og gjennomgående trekk var respondentenes manglende kjennskap til Forsvaret og utdanningsmulighetene som finnes i organisasjonen før de møtte til tjeneste. Dette gjaldt også for foreldrene i følge respondentene selv.

Videre viser funnene at selv om det foreligger en antatt sterkere kollektiv identitetsorientering i retning familien enn hos etnisk norske,⁴ finnes det individuelle motivasjonsfaktorer i forhold til deres utdanningsvalg. Blant respondentene som vurderer utdanning i Forsvaret, er det stor variasjon, og vanskelig å finne noen felles incentiver i forhold til et eventuelt militært profesjonsvalg. Et særtrekk med denne gruppen er kanskje at flere har erfaring fra konfliktområder. Flere uttrykte også takknemlighet for oppveksten og mulighetene de har fått i Norge. Militærtjeneste er for dem er takk til samfunnet.

Et mindretall av respondentene nevnte at noen minoritetsungdommer kanskje ikke er så integrerte at de føler de bør eller kan være en del av Forsvaret,

⁴ I undersøkelsen utført av forskningsstiftelsen Norsk institutt for studium av innovasjon, forskning og utdanning (NIFU STEP)svarende syv av ti at påvirkning fra foreldre ikke har hatt noen som helst betydning, mens to av ti svarer at foreldrenes valg i liten grad har vært bestemmende for deres valg av utdanning (Ulvedal 2009).

eller tjenestegjøre for Norge. Dette stemmer også overens med funn i britisk forskning.

There are some indications of a general sence that the armed forces do not really 'belong' to ethnic minority citizens and that this also explains the apparent reluctance of some groups to enlist (Dandeker og Mason 2007:145).

Hvor stort omfang en slik holdning har, er interessant i forhold til rekrutteringsgrunnlaget til offisersutdanning fra etniske minoritetsgrupper.

Selv uten en referansegruppe til etnisk norske, er det rimelig å anta at det også hos disse vil være store variasjoner i motivasjonen for å søke offisersutdanning. Dette stemmer relativt godt overens med amerikansk forskning, som viser at det er ingen signifikant forskjell i latinamerikanske og hvites oppgitte motivasjon for hvorfor de søker seg til US Army. Den samme undersøkelsen viser at afroamerikanere har noe større tendens til å begrunne sin motivasjon i fordeler knyttet til profesjonen og økonomisk sikkerhet (Dempsey og Shapiro 2009). Dette var ikke et fremtredende motiv hos mine respondenter.

Den interne faktoren som synes å være mest hemmende for rekrutteringen av minoritetsungdom er mangelen på informasjon om Forsvaret generelt og tjeneste- og utdanningsmuligheter spesielt. Så lenge respondentene og deres familier mangler kjennskap til Forsvaret og de utdanningsmulighetene som finnes, er det vanskelig å forklare fraværet av etniske minoriteter i offiserskorpset ut i fra et element av selvseleksjon, dvs en uvilje mot militær tjeneste. Først etter at respondentene har møtt til tjeneste får de et godt innblikk i utdanningsmulighetene i Forsvaret, samt innsyn i hva det vil si å velge offisersyrket. Flere virket positivt overrasket over hvilke muligheter som finnes. Men selv etter nærmere ni måneders førstegangstjeneste er det fremdeles noen som føler at det er vanskelig å få oversikt over hvilke utdanningsmuligheter som finnes, hvordan de skal gå frem i en søknadsprosess og ikke minst hvilken kompetanse og hvilke muligheter utdanning og tjenestegjøring i Forsvaret kan gi.

Den mest fremmende interne faktoren synes å være et positivt møte med Forsvaret, spesielt på rekruttskolen. Blant respondentene var det mange som nevnte at de vurderte en utdanning i Forsvaret etter at de hadde avtjent deler av førstegangstjenesten og fått kjennskap til mulighetene. Dette kan være en intervju-effekt, eller at dem jeg har snakket med er blant de mest motiverte. Når så få likevel synes å fortsette i Forsvaret kan det skyldes at veien frem til målet anses såpass ulendt at de velger en annen utdanning. Det synes som om det er «det gode møtet» med Forsvaret på rekruttskolen og i avdelingsperioden som er «forløsende» i forhold til at flere av respondentene har begynt å vurdere Forsvaret som en mulig utdanningsvei.

I all hovedsak opplevde respondentene et positivt førstemøte med rekruttskolen. I et retrospektiv fremstår denne perioden som en meget lærerik periode hvor samhold og mestring er de faktorene som de selv mener beskriver både tjenesten og det sosiale miljøet utenom tjenestetid. Et mindretall av respondentene faller utenfor det sosiale miljøet, enten fordi familieforpliktelser krever det, eller fordi de føler at aktiviteten ikke er forenelig med viktige verdier i forhold til minoritetens kultur. Det er med andre ord ikke snakk om bevisst sosial ekskludering fra etnisk norske eller andre, men en familieorientering og en ukomfortabelhet kanskje spesielt i forhold til omgang med alkohol.

Storparten av utvalget mener at de ikke har vært utsatt for holdninger eller atferd som har vært diskriminerende den tiden de har tjenestegjort i Forsvaret. Et mindretall har imidlertid blitt fortalt historier fra venner, selv observert at andre har vært utsatt for forskjellsbehandling, eller selv følt at de har vært utsatt for diskriminerende holdninger og atferd. I hovedsak mener respondentene at disse handlingene ikke var intendert diskriminerende, men at de var knyttet til avsenders uvitenhet. Avsenders manglende forståelse for minoritetsungdommenes bakgrunn og kultur gjorde at de ikke hadde tilstrekkelige forutsetninger for å forstå situasjonen. De valgte derfor en løsning som for minoritetsungdommene fremsto som dårlig. Et forsøk på å være morsom og en ikke alltid like nøyaktig omgang med begreper fikk en av respondentene til å føle seg latterliggjort og misforstått av medsoldater. Et par av respondentene mener også at det ikke er tilstrekkelig tilrettelagt i forhold til alternativ mat, for eksempel for de som ikke spiser svin. Den kanskje viktigste konsekvensen av dette er at man mister måltidenes viktige sosiale funksjon. Det kan også ha tjenestelige konsekvenser for den som må utføre en fysisk utfordrende tjeneste tidvis på tom mage, og økonomiske konsekvenser for den som velger å kjøpe mat selv. Dette viser at Forsvaret ikke alltid er like flink i den praktiske tilretteleggingen for minoriteter, noe som kan være viktig i forhold til den enkeltes motivasjon for å bli i organisasjonen.

Forskning i politiet underbygger dette, og viser at det til tross for prioritering av etnisk mangfold i etaten, finnes rapporter om negative opplevelser knyttet til hvordan kolleger omtaler og behandler minoriteter (Egge et al. 2008). Min undersøkelse har ikke direkte forsøkt å måle eventuelle motkrefter for et større etnisk mangfold i organisasjonen, men respondentenes opplevelser indikerer at eventuelle motkrefter i liten grad er synlige i den daglige tjenesten.

En antakelse i forkant av studien var at Forsvarets seremonier, ritualer og tradisjoner kunne virke fremmedgjørende på minoriteter med et annet livssyn,

og dermed redusere muligheten for at de søker officersutdannelse.⁵ Det var få som følte at dette var en begrensende faktor i tjenesten. Feltgudstjenesten ble av et par av respondentene nevnt som problematiske, i tillegg til utfordringer i forhold til alternativ mat. Flertallet viste en pragmatisk, svært åpen og tolerant holdning til de religionstilknyttede delene av Forsvarets virksomhet. En forklaring på dette kan være at Forsvaret i motsetning til noen andre etater har vært relativt tidlig ute med å forsøke å legge til rette for likebehandling i forhold til religionsutøvelse og at den enkelte skal få tid og rom til å utøve sin tro i tjenesten.⁶

Studien viser at ingen av respondentene har følt at deres spesielle kompetanse har blitt etterspurt eller brukt av Forsvaret, samtidig som de selv både ser anvendelsesområder og tror de kunne ha vært en ressurs i mange tilfeller. Dette er til dels sammenfallende med funn fra politiet som blant annet konkluderer med at Politiskolen må være mer bevisst på å bruke den kompetansen og de erfaringene som personer med minoritetsbakgrunn tilfører organisasjonen (Egge et al. 2008).

Det er delte meninger i forhold til om respondentene tror det ville hatt betydning for deres ønske om å ta utdanning i Forsvaret dersom det hadde vært flere offiserer med minoritetsbakgrunn. For de som allerede har bestemt seg for en yrkeskarriere som ikke i befatter Forsvaret, synes det som om rollemodeller ikke ville hatt noe rekrutterende effekt. Flertallet av respondentene tror imidlertid at flere offiserer med minoritetsbakgrunn kan virke positivt i forhold til deres ønske om selv å søke officersutdanning. Dette støttes av amerikansk forskning som mener at antallet minoriteter bør være av en viss størrelse både på grunn av rekruttering og for å unngå marginalisering (Moskos og Butler 1996).

Dersom jeg skal forsøke å oppsummere studiens funn i forhold til to motstridende perspektiver i forhold til hvorvidt militære organisasjoner i sin natur er integrerende eller diskriminerende (Moskos og Butler 1996; Whitwort 2004), så mener jeg at respondentenes uttalelser ikke har avdekket rasistiske sosialiseringsmekanismer i Forsvaret.

Utvalgets flertall mener at deres etniske minoritetsbakgrunn og hudfarge ikke har noe å si for hvordan de blir behandlet. Likevel er det slik at for noen av respondentene blir deres kulturelle forskjellighet ekstra synlig under utførelse av den daglige tjenesten, for eksempel ved felles spising, felles dusjing eller felles

⁵ Utdypninger av temaet finnes i referat fra Landskonferansen for tillitsvalgte (2008) samt Utredning fra feltprostens teologiske fagråd *Religiøs mangfold og militær enhet* hvor det blir sett på hvilke konsekvenser religiøs mangfold bør få for Forsvaret (Lunde og Rolfsen 2009).

⁶ Jfr *Direktiv vedrørende utarbeidelse og iverksettelse av nye bestemmelser for etniske minoriteter i Forsvaret* (FO 1992) og *Direktiv vedrørende tilrettelegging av religionsutøvelse i Forsvaret* (FST 2001) og vinterens debatt vedrørende modifisering av politiuniformen. Jfr også brosjyren *Et flerkulturelt Forsvar* (Forsvarets responsenter 2008) samt *Forsvarets verdigrunnlag* (Forsvarets overkommando 1998).

religiøse seremonier. Det synes som om begrenset kjennskap til andres bakgrunn og flerkultur kan gjøre at kjente teknikker for sosial kognisjon og sosial persepsjon blir utilstrekkelig. Dette kan føre til kommunikasjon hvor både avsender og mottaker føler seg misforstått. Vår tenkning om vår sosiale verden og vår forståelse av andre mennesker kommer til kort når vi ikke har kunnskap nok om hverandres kultur.⁷ Undersøkelsen kan ikke konkludere med at det ikke forekommer rasisme i Forsvaret, som i andre deler av samfunnet.⁸ Respondentene hevder imidlertid at det ikke er spesielt utbredt, og at rasisme ikke aksepteres i organisasjonen.

Litteratur

Arbeids- og inkluderingsdepartementet. (2009). *Migrasjonsbildet*. Lokalisert 1.februar 2009 på Verdensveven: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/aid/tema/Innvandring/midtpalte/migrasjonsbildet.html?id=85881>

Dandeker, C. og Mason, D. (2007). Ethnic diversity in the British armed forces. I: J. L. Soeters & J. Meulen (Eds.), *Cultural Diversity in the Armed Forces. An international comparison*. New York og Oxon: Routledge

Dempsey, J.K. & Shapiro, R.Y. (2009). The Army's Hispanic Future. I: *Armed Forces and Society*: Lokalisert 20. april 2009 på Verdensveven: <http://afs.sagepub.com/cgi/content/abstract/35/3/526>

EGGE, M. (Red.) (2008). *Mangfold i Politiet*: Oslo: PHS Forskning

Forsvarsdepartementet. (1998). *Handlingsplan 1998-2001*. Handlingsplan for økt rekruttering av personer med innvandrebakgrunn til Forsvaret. Lokalisert 13. november 2008 på Verdensveven: <http://www.regjeringen.no/fd/html/rekruttering/index.html>

Forsvarets overkommando. (1992). *Direktiv vedrørende utarbeidelse og iverksettelse av nye bestemmelser for etniske minoriteter i Forsvaret*

Forsvarets overkommando.(1998). *Forsvarets verdigrunnlag*. Lokalisert 1.mai 2009 på Verdensveven: http://www.mil.no/multimedia/archive/00062/Forsvarets_verdigrun_62606a.pdf

Forsvarets responscenter. (2008). *Et flerkulturelt forsvar*. Lokalisert 1.februar på Verdensveven: http://www.mil.no/multimedia/archive/00111/Flerkulturell_brosj_111765a.pdf

Forsvarsstaben.(2001). *Direktiv vedrørende tilrettelegging for religionsutøvelse i Forsvaret*. Lokalisert 25. februar 2009 på Verdensveven: <http://www.mil.no/felles/fpk/religion/start/referanser/direktiv/>

⁷ Om interkulturell kommunikasjon se *Persepsjon & Identity in Intercultural Communication* av Marshall R. Singer (1998).

⁸ En undersøkelse av norske offiserers holdninger i uteoperasjoner viser at de tverrkulturelle utfordringene i møte med lokalbefolkningen ikke alltid er relasjonsskapende og preget av Forsvarets kjerneverdier. Se *Skadskutt idealisme. Norsk offisersmoral i Kosovo* (Bård Mæland 2004).

Lunde, N. T. og Rolfsen, R. (2009). Utredning: Religiøs mangfold og militær enhet. *Pacem* 12/1.

Mæland, B. (2004). *Skadeskutt idealisme. Norsk offisersmoral i Kosovo*. Bergen: Eide forlag.

Moskos, C. C. & Butler, S. (1996). *All that we can be – Black leadership and Racial integration the Army way*. New York: BasicBooks.

Personopplysningsloven. (2001). *Lov om behandling av personopplysninger av 1. januar 2001*. [Oslo]Justis- og politidepartementet. Lokalisert 3.mars 2009 på Verdensveven: http://www.lovdatab.no/cgi-wif/wiftdles?doc=/usr/www/lovdatab/all/nl-20000414-031.html&emne=personopplysningslov*&&

Singer, M.R. (1998). *Perception & Identity in Intercultural Communication* Yarmouth, ME: Intercultural Press

Statistisk sentralbyrå. (2009). *Innvandring og innvandrere*. Lokalisert 18.mai 2009 på Verdensveven: <http://www.ssb.no/innvandring/>

St.meld.nr 49 (2003-2004). *Mangfold gjennom inkludering og deltakelse. Ansvar og frihet*. [Oslo]:Kommunal- og regionaldepartementet 1. oktober 2004. Lokalisert 20.mai 2009 på Verdensveven:

http://www.regjeringen.no/Rpub/STM/20032004/049/PDFs/STM200320040049000DDDPD_FS.pdf

St.prp.nr 48 (2007-2008) *Et forsvar til vern om Norges sikkerhet, interesser og verdier* [Oslo]:Forsvarsdepartementet. Lokalisert 20. mai 2009 på Verdensveven:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/fd/dok/regpubl/stprp/2007-2008/stprp-nr-48-2007-2008-.html?id=504783>

Tronstad, K. R. (2008). Levekårsundersøkelsen blant innvandrere. I: G. Daugstad, (Red.), *Innvandring og innvandrere 2008*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Ulvedal, T. (2009). Velger ikke som far og mor. Artikkel i *Aftenposten.no*. Publisert 11. mars 2009. Lokalisert 1.mai 2009 på Verdensveven:

<http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article2970808.ece>

Whitworth, S. (2004). *Men, Militarism & UN Peacekeeping – a gendered analysis*. Colorado: Lynne Rienner Publishers.

Winslow, D. J., Heineken, L. & Soeters, J. L. (2006). Diversity in The Armed Forces. I: G. Caforio (Red.), *Handbook of the Sociology of the Military*. New York: Springer.

English Summary

Immigration to Norway has increased and The Norwegian Defence is working to increase the number of soldiers, airmen and sailors coming from ethnic minorities. This study starts with the thesis stating that young people from ethnic minority backgrounds do not choose to pursue a military career and become officers despite political and military recruitment goals and ambitions.

I argue that young people coming from ethnic minorities will be affected by factors both within the Norwegian Armed Forces and within the ethnical minority cultures when they consider to pursue a military career or not.

One obstacle for choosing a career in the armed forces seems to be that minority families often have other educational attainments and preferences for their children. Another important bottleneck is lack of information about all the possible ways to pursue a military career, and insufficient information on the Norwegian Defence in general. Other obstacles appear to be lack of role models with ethnic minority backgrounds and, to some degree, lack of intercultural experience and awareness within the organization. The respondents in this study have mainly a positive experience and attitude towards the Norwegian armed forces after having served themselves.

Hilde Solheim er oberstløytnant i Hæren. Hun har internasjonal erfaring fra UNIFIL i Libanon, MINURCAT i Tsjad og Den Sentralafrikanske republikk. Solheim har en mastergrad i militære studier og arbeider på kompetansekonto- ret ved Forsvarets Høgskole.

Å drikke te med «taliban»

Presten som liaison overfor det religiøse lederskapet i Afghanistan

AV FRODE LAGSET

Det er en onsdag i februar. En disig sol jager bort nattefrosten og gatene i Meymaneh blir mer gjørmete enn sørpete. Inne i madrasaen sitter rektor, Faryab-provinsens fremste islamske skriftlærde. Kanskje forbereder han fredagens preken. Hva skal han si? På mandag ble to av hans nærmeste medarbeidere arrestert, to høyt respekterte maulawier, anklaget for korrupsjon. Nå sitter de i fengselet, under stadige forhør med beryktede korrupsjonsjegere. Han har vondt av dem. Og han er bekymret for hva folk tenker. Hva skal han si i moskéen på fredag?

To pansrede biler dunder gjennom gaten utenfor madrasaen. De setter ned farten. Skal de hit? Nei, der passerte de. To minutter senere kommer de tilbake. Denne gangen stanser de utenfor. Ut av den ene bilen velter det soldater. De tar oppstilling foran inngangen til madrasaen. Har de kommet for å arrestere flere? Er de ikke fornøyde med de to som sitter i fengsel allerede?

En soldat åpner bakhjørnet på den andre bilen. To offiserer klatrer ut. De strekker litt på bena og kikker seg rundt i gaten. Det er stille, lite folk. Den eldste offiseren kikker inn i skolegården. Der er ikke en sjel. Alle holder seg innendørs. Han sier noen ord til en av soldatene. De to offiserene går inn gjennom porten til madrasaen, tar til høyre etter brønnen og går mot rektors kontor. De beveger seg rolig. Det er tydelig at de vet hvor de skal.

Inne hos rektor våger man nesten å puste lettet ut. De to offiserene har vært på besøk før. I hvert fall kjenner man igjen den ene, han med det hvite armbindet. Da må den andre offiseren være tolken. Hvilke krav kommer de med? Kommer de for å kreve penger? Vil de stenge madrasaen?

Samtalene med religiøse ledere i Faryab er en utfordring på mange plan. Her hjemme har mye av bekymringen ligget på spørsmålet om dette er slikt som prester kan gjøre. Det er ingen tvil om at presterollen utfordres i denne tjenesten. Formålet med denne artikkelen er å identifisere hva denne utfordringen er.

Liaisontjenesten – en beskrivelse

Hvem er de religiøse lederne?

Afghanistan er et av verdens fattigste land. Og landet trenger, etter våre begreper, til utvikling. Med det mener vi bygging av en samfunnsmessig infrastruktur både materielt og sosialt. Det finnes ikke noe veinett som kan bære tunge kjøretøyer, eller det er svært dårlig utbygd. Det finnes ikke flyplasser som kan ta ned store jetfly. Det finnes ikke noen jernbane. Det finnes få skoler, hvor barna kan lære å lese og skrive, eller hvor de kan lære om verden utenfor. Folk flest mangler innlagt vann, har utedo og går i møkkete klær. I hvert fall sammenlignet med den standard vi er vant til hjemme i Norge – i en vanlig borgerlig virkelighet.

Selv om det ikke finnes noen velferdstat, finnes det sosiale strukturer. Det finnes også organisasjoner som begrenser og til en viss grad lykkes å monopolisere makt- og voldsbruken. På den sekulære side finner vi sterke menn som organiserer folk i mer eller mindre synlige nettverk og organisasjoner. De omtales gjerne som narkobaroner eller krigsherrer. Noen av dem har forskjellige posisjoner i regjering og det sentrale statsapparat. De med mindre innflytelse står utenfor, men har likevel lojale kontakter i den nye administrasjonen, lokalt og sentralt. Disse nettverkene kan være organisert som en mafia, men de største krigsherrene har også offentlige organisasjoner, partier, som ivaretar deres interesser og organiserer tilhengere i byer og landsbyer. Det brukes lite vold i det daglige – men trusselen kan nok være der i enkelte tilfeller.

Hovednæringsveien i Afghanistan er, offisielt, landbruk. Men for den urbane befolkning er handel og kjøpmannskap viktig. Landet har nærmest monopol på produksjon av opium og heroin. Afghanistan leverer ni av ti brukerdoser til det internasjonale markedet. Det sier seg selv at opiumsøkonomien er stor. Mange lever direkte av å selge tjenester i den forbindelse, enda flere lever av å selge mat og klær til smuglerne og deres medarbeidere.

Selv om narkobaronen ikke bruker eller truer med voldsbruk, kan han skru igjen pengekransen, hvilket betyr sultedøden for mange familier. Det er ingen tvil om at denne industrien virker disiplinerende. Det er i alles interesse å opprettholde ro og orden, også når politiet er fraværende. Samtidig er det mye småkriminalitet. Moped- og hester stjeles, det naskes og ranes som i alle lovløse byer og bygder. Så lenge det ikke hindrer narkotrafikken, er det ingen storkarer som bryr seg.

I dette samfunnet, hvor flesteparten ikke kan lese eller skrive, har den lokale mullaen stor innflytelse over folk og opinion. Han har tilgang på informasjon. Dessuten oppfattes mullaene av mange som pålitelige. Og de har begravd be-

stemor og onkel – og to småsøsken. De er nok litt strenge, men de står han av, åndelig talt. I Faryab er en mulla en realtvt lite skolert landsbyprest. Litt karikert kan mullaen noen koranvers, nok til å kunne lede bønnene, men den reelle leseferdigheten kan variere. Men det begynner der. Evner de å få folket med seg, evner de å engasjere menigheten, ja, da finner man alltid en mulighet for å få gitt dem videreutdanningen som kreves for å bli maulawi. I Faryab finnes det én maulawi-skole, og denne madrasaen ligger i Meymaneh. Samtidig har mange av de sentralt plasserte maulawiene studert i utlandet, gjerne Pakistan (på saudifinansierte madrasaer), muligens også i Egypt.

Hver landsby har minst en mulla. Mullaens lønn kommer fra menigheten. Mullaen går fra hus til hus og leser et koranvers en gang i uken. Og man stikker til ham 100 afghani, eller om lag 2 US\$ – det er en anselig sum, for en arbeider en daglønn. For en hel husstand er det jo overkommelig, men i tillegg til alle andre utgifter blir det jo en byrde. Men folk tør ikke si nei når mullaen kommer. Jeg antar at de lokale mullaene forventes å bringe vesentlige deler av denne inntekten oppover i systemet, og dette gir sjefsmullaen (maulawien) i distriktet en anstendig inntekt, og på provinsnivå er de relativt velstående.

Gjennom et tett nettverk med hyppige møter med te og samtale, har det muslimske prestskapet god tilgang på informasjon. De er også rimelig samstemte og alltid samsnakkede. En tør anta at også der gjelder regelen om at noen har snakket sammen.

Fra Faryab-provinsen reiser to sentralt plasserte maulawier til stor-shuraen i Kabul hver måned. Nettverket av mullaer og maulawier er ikke begrenset til provinsen, men utgjør altså et nasjonalt nettverk, med månedlige møter over flere dager. Når de kommer hjem, er det så møter i provins-shuraen, hvor representanter fra alle distriktene møtes. Og så igjen i distrikts-shuraene («kommunalt» nivå). På denne måten styrkes og bekrefte et tett og forpliktende nettverk som er felles for hele Afghanistan, ja helle den sunni-muslimske verden, og som strekker seg helt ut til den minste landsby i den fjerneste avkrok

Hva er liaisontjeneste?

Jane's Dictionary of military terms definerer ordet liaison som: «That contact or intercommunication maintained between elements of military forces to insure mutual understanding and unity of purpose and action», og forbindelsesoffiseren, liaison officer, slik: «An officer, specially trained as such, to carry out these [liaison] duties, and to convey his commander's orders to subordinates, obtain and transmit information to and from subordinate and flanking units and formation and generally to act as the eyes, ears and mouth of his commander.» I

denne artikkelen vil begrepet liaison brukes i en videre betydning, i samsvar med dagens språkbruk, om kontaktvirksomhet overfor sivile og eksterne enheter og personer. Jane's definisjoner vil derfor måtte tilpasses noe, men de gir en pekepinn på hvilke utfordringer prest står overfor i denne tjenesten.

Formålet med denne artikkelen er dels å gi en beskrivelse av tjenesten slik den til tider har vært utført, dels å trekke frem noen pastoralteologiske perspektiver. Det er et ønske at denne artikkelen skal bidra til bevisstgjøring og debatt blant kollegene. I så måte kan George Adams «Chaplains as Liaisons with Religious Leaders» anbefales som en alternativ tilnærming. Adams forteller en rekke historier om prester som har bistått med vellykket tilrettelegging i kriser og kritiske situasjoner. Kontaktvirksomheten som beskrives i denne artikkelen er imidlertid av mer varig karakter, det er mer en diplomattjeneste enn kriseintervensjon. Adams understreker viktigheten av at prestens bidrag har noe av unntaket og tilfeldigheten over seg. I de stridssituasjonene hvor hans fortellinger hentes, er dette uproblematisk. For et Provincial Reconstruction Team, som nettopp skal søke å fremme stabile samfunnstrukturer, vil stabilitet, planmessighet og forutsigbarhet være sentrale begreper. Prestens kontakt med lokale, religiøse ledere vil derfor ikke ha den samme «ad hoc»-karakter. Adams nevner imidlertid noen utfordringer av juridisk karakter som uansett gjelder for prestedtjenesten, men som ikke diskuteres her. Jeg har valgt å legge vekten på de pastoralteologiske og praktisk-pastorale problemstillingene.

Hvordan foregår kontaktvirksomheten?

En plan for kontaktvirksomheten?

Det er hensiktsmessig å ha en plan og en idé for kontaktvirksomheten, særlig de eksterne besøkene. Samtidig kan ikke alt planlegges. Afghanere er høflige, og ber man om å få komme på besøk, sier de alltid ja, selv om det noen ganger kan vise seg vanskelig å finne en dag som passer.

Planen må følgelig være enkel og skisseaktig, heller peke ut retninger og mål enn detaljerte resultater og enkelthendelser. Og den må formidles videre til etterfølgeren. Feltpresten forsvinner etter et halvt år, mens våre samtalepartnere blir. De har kjent alle de foregående feltprestene – og husker dem med navn.

Besøk i leiren

Dersom feltpresten tar initiativet til et møte, har man gjerne en tanke om hva man skal snakke om. Dersom kontaktpersonen ringer, må man gjette. Tolken

avtaler tid. Når det er et besøk i leiren, må man sørge for å reservere møterom og fortrinnsvis bestille frukt, mineralvann og te fra kjøkkenet – med mindre det er ramadan.

Helt nyankommet til Meymaneh, står jeg i porten sammen med min forgjenger. Vi speider etter en besøkende. Han skal komme ridende på et moderne esel - en moped. Etter ganske mange mopeder som bare passerer ute på veien, kommer det en som svinger inn til oss. Han har digre solbriller og skjerfet foran resten av ansiktet. Når han kommer til porten, kikker han seg rundt før han tar ned tørklet og avslører ansiktet. Han måtte bare sjekke at det ikke var noen lokalt ansatte der. Besøket hans er hemmelig.

Inne på møterommet tør han litt opp. Det er for så vidt en praktisk sak, dette. Han har tullet seg inn i et ullteppe, det varmer noe, men er ikke vindtett. Og han har kjørt langt på mopeden. Helt fra byen hvor han jobber som assistent for en respektert maulawi.

Sjefen hans er litt skeptisk til alle disse utlendingene, kan han fortelle. Men han tror at dersom vi møtes, så skal vi nok bli venner. Men foreløpig må det altså litt hemmelighet-skremmeri til. Og han har sagt at han skal til legen inne i Meymaneh. Ja, kanskje vi kunne se litt på det også, vi har jo lege her i lerien, har vi ikke?

Det er ikke alltid så godt å vite hva som er hva. To norske prester lytter, stiller spørsmål, noterer, mens tolken oversetter så godt han kan. Spørsmål og svar repeteres for å få bekräftet at man har forstått riktig. Våre afghanske venner har en tendens til å komme med lange utredninger.

Det er ikke alle besøkene som er like spionaktige. Tvert om. Vanligvis kommer våre gjester til leiren med drosje. De er kanskje ikke så rike at de har egen bil og sjåfør – eller de har en fast sjåfør. Det kan jo være en onkel eller en kjenning som skylder dem en tjeneste. Og det kan være en som holder tett om hvor de er. Man kan bare gjette.

Når tiden for besøket nærmer seg, må det kontrolleres og dobbeltsjekkes at møterommet er ledig, frukten må hentes og papir og skrivesaker legges fram. Og man må allerede ved frokosten ha forvissnet seg om at tolken fortsatt har tenkt å være med. Tiden er der. Sikkerhetsbestemmelsene foreskriver skuddsikker vest når man går utenfor den indre porten. Noen ganger syndes det mot denne regelen. Gjesten, de lokalt ansatte og tolkene går ubeskyttet – og man vil jo gjerne gi inntrykk av å ha kontroll. Ute i ytre port må man belage seg på å vente. Etter vel tyve minutter ringer det i tolkens mobiltelefon. «Kommer straks,» så hadde han ikke glemt det. Straks betyr minst ti minutter.

Ute i porten håndhilser man, smiler og utveksler de alminnelige høfligheter. Mens man spaserer i sikkerhetssonen, gjennom indre port og bort til administrasjonsbygget, har man passelig med tid til å hilse fra foregående feltprest, spørre om hvordan det står til og fortelle om været hjemme i Norge, som helst er enda kaldere vinterstid – eller høflig besvare spørsmål om hvor svalt det var sist man var hjemme på permisjon.

Inne på møterommet tar man plass rundt bordet. Afghanerne tar gjerne av seg skoene og legger bena i kors på stolen. Det virker ikke spesielt behagelig – men det å sitte på stol er vel like fremmed som for oss å sitte på gulvet. Man kommer raskt til saken. Det er viktig å gjøre gode notater, for tolken kan ikke forventes å huske noe særlig av samtalen. Her må det til en veksling mellom tålmodighet og iver. Man må aldri love noe på vegne av PRT, med mindre det er avklart med sjefen på forhånd. Og det er ikke så lett å unngå løftene, når den durkdrevne setter i gang sitt manipuleringsapparat. Det er en fordel med forhandlingserfaring. Møtene er også hyggelige. Man smiler, utveksler morsomheter og som oftest er det et ønske fra begge parter om å ta vare på en god stemning.

Feltpresten reiser på besøk

Når feltpresten kommer kjørende med tolk og eskorte, er det en imponerende kortesje som kommer. Og det faktum at man kommer med militær tolk, understreker at det er en viktig representant for PRT som her har tatt bryet med å besøke maulawien. Det er viktig at besøket har et klart formål, både fordi sikkerhetssituasjonen kan være vanskelig og alle turer ut av leiren er belastende for det involverte personell, men også fordi dette handler om avdelingens oppdragsløsning og anseelse i det afghanske lokalsamfunnet.

Vi er på langtur. Fra baksetet i en Toyota Landcruiser skimter jeg en rundkjøring rett foran. En fontene i midten, og et lite hageanlegg - det hele er dekket av ti centimeter snø. Det er en stor rundkjøring med små forretninger langs utsiden av sirkelen. Veien går rett bortover, rett gjennom rundkjøringen. Dette er Ringveien. På tvers, i rett vinkel, går en annen vei. Når vi passerer, ser jeg at veien til venstre bare er hundre meter lang. Den ender i en port og en moské ligger bak porten. «Er det dit vi skal?» spør en lett anstrengt løytnant. «Jaaa,» jeg drar litt på det. Jeg har jo aldri vært her før. Hvorfor skal jeg vite hvor madrasaen er? Men den er nok i nærheten av den største moskéen, foreslår jeg. «Ja, dette er den største moskéen.» Løytnanten forsøker ikke å skjule sin noe undrende holdning overfor prester på tur. Hvordan kan man legge ut på tur uten å ha fått bilder av bygningen man skal besøke?

Vi passerer rundkjøringen, som altså er sentrum i landsbyen. Kolonnen vår feier gjennom rundkjøringen og ut på de øde slettene igjen. Midt ute på et jorde stanser vi. Tolken kikker seg rundt og godkjenner stedet. Det er tissepause i veikanten. Jeg våger meg ned ved skulderen og litt utpå det snødekkede jordet. Joda, snaen smelter i et lite hull foran meg her også. Det er nesten som å være i Norge, bortsett fra at de hvitkledde fjellene er nakne, uten trær eller busker. Vi laster opp, snur bilene og kjører inn i landsbyen igjen. Denne gangen svinger vi til høyre, og stanser utenfor porten og moskéen.

Lagføreren, en kaptein, tolken og jeg tusler innforbi porten. Det er stille der. Tolken snakker til et par elever som henter vann til den rituelle vaskingen. Joda, der kommer også et par voksne menn, jeg kjenner først ikke igjen min kontakt. Han ønsker oss velkommen. Vi går bort til hovedlærerens kombinerte kontor og klasserom. I det gjørmete vindfanget tar man av seg støvlene. Det er en utfordring å få løsnet snoringen, tatt av seg

støvlene og manøvrert seg inn i møterommet, hvor det er teppe på gulvet. Jeg forstår hvorfor det ikke er populært med militære som tramper inn med støvler. Her er teppene nye og rene. Det glinser i nye polyestertrekk på vatteppene vi sitter på. I det hele oser det av velstand her inne.

Første gangen man møtes, kan man ikke ha noen forventning om fortrolighet. Det kreves at relasjonen etableres før man kan åpne seg og vise tillit. I dette eksempelet var jeg den første representant for PRTen som besøkte denne madrassaen - det ble jeg i hvert fall fortalt. Hovedlæreren hadde nok møtt europeere tidligere. Men neppe hatt dem på besøk på egen madrass, bosktavelig talt. Vi fikk i hvert fall etablert en relasjon, selv om jeg nok hadde håpet noe mer innhold i samtalen. De fleste besøkene var i hovedmadrassaen i Meymaneh, for å besøke rektor på maulawi-skolen. På grunn av de arrestasjonene som streifes i innledningen, hadde vi et litt anstrengt forhold.

Besøkene krever et ganske stort apparat. Og her hjemmefra ser man også sikkerhetsrisikoen tydeligere. I situasjonen opplevdes ikke risikoen spesielt stor. Og den var jo definitivt ikke større enn risikoen man uansett utsatte personellet for når de fartet rundt i provinsen. Men det er ingen enkel oppgave å ta med seg et lag og en tolk når man vet at det kan smelle.

Samtidig må det jo noteres at det er interessant å se maulawiene «hjemme» - altså på kontoret. Og det er en litt annen samtale når de sitter sammen over te-koppen, med medarbeidere og kolleger og studenter rundt. Besøkene har også betydning som signaler om at PRT legger vekt på kontakten og har vennskapelige relasjoner med maulawiene. Dette er imidlertid et tveegget sverd, og gjør at man bør utvise en viss moderasjon i besøkstjenesten.

Rent praktisk sitter man altså på et vatteppe, med bena i kors. De lange skjorteflakene brukes da til å dekke over bena, av hensyn til sømmeligheten. Etter en kort runde med håndhilsing, sitter man stille, gjerne i et par timer. Og samtalen går og teen skjenkes. For samtalene gjelder for øvrig det samme som når man får besøk i leiren.

Oppfølging og etterarbeid

Enten møtene foregår i leiren eller man er ute på besøk, så tar det på. Etter en intens time er det behov for en pause, litt luft og bevegelse. Har man sittet på gulvet, med bena i kors, så kribler det i leggene når man reiser seg.

Min erfaring er at det er best å skrive rapporten i to omganger. Kanskje trenger man en liten luftepause etter møtet, har man vært ute, vil turen tilbake til leir gi litt adspredelse. I dette landet er jo alt man ser fra bilvinduet spennende - i hvert fall for en «leirnisje.» Men det er greit å komme i gang med rapportskrivning, særlig den refererende delen, relativt raskt. Når referatet kommer på

skjermen, kommer også kommentarene og den begynnende analysen relativt greit. Men man skal ikke gjøre seg ferdig for fort. Eller i det minste la rapporten ligge til dagen etter før man sender den. Det er alltid ett eller annet som dukker opp i løpet av kvelden og natten.

Rapporten er svært enkel. Hvem snakket man med? Hvor? Hva ble sagt? Eventuelt altså supplert med noen kommentarer eller analyser i et eget avsnitt til slutt. Rapporten sendes til sjefen, stabsjefen, de sivile rådgiverne og etterrettingscella, som har arkivansvar for slikt materiale.

Dersom våre afghanske kolleger har hatt viktige eller presserende saker på hjertet, kan det være nødvendig å følge opp dette og sikre at de får svar eller at informasjonen faktisk når fram til de rette stabsmedarbeiderne.

Hvorfor snakker vi sammen?

Da norske styrker deployerte på Balkan, hadde avdelingenes personell god kontakt med lokalbefolkningen, man videreførte tradisjonene fra Libanon. Så lenge man fulgte gjeldende sikkerhetsbestemmelser, kunne man bevege seg fritt i nærområdet. Og det var tillatt å ta en tur innom den lokale kaféen for et glass og en prat.

I en slik situasjon var det også naturlig for feltprestene å holde kontakt med de lokale religiøse ledere. Det kan synes som om denne kontakten var motivert ut fra prestens nysgjerrighet og høflighet, uten at det lå klare, operative hensikter bak dette. Enkelte feltprester kan også ha sett kontakten med lokale kolleger som hensiktsmessig med tanke på å distribuere egeninnsamlet, økonomisk og materiell hjelp til lokalbefolkningen.

Om det så dukket opp en og annen muslimsk leder, i tillegg til de romersk-katolske og serbisk-ortodokse, ble det sett på som interessant – og stemningen var formentlig preget av velvillig religionsdialog.

Det muslimske presteskapet i Afghanistan forvalter en betydelig innflytelse i lokalsamfunnene. I mindre utviklede deler av landet, som Faryab-provinsen, er makten relativt større. Ved siden av lokale/regionale krigsherrer og narkobaroner utgjør de et stabiliserende og regulerende element. De har også en struktur som både er fleksibel og tilpassningsdyktig – og konserverende og stabil. Som hovedtendens er deres makt retorisk basert – det er i hvert fall det offentlige bildet.

ISAF/PRT er en ny aktør i denne samhandlingen. Og ISAFs tilstedeværelse med soldater, altså håndfaste maktmidler, truer med å endre den eksisterende (om enn skjøre) balanse mellom presteskap og krigsherrer.

Selv om presteskapet er samsnakkert og enhetlig, er det også diskusjoner innad i deres miljø. Noen ønsker å bevare tradisjonelle samfunnsstrukturer, mens andre ser behovet for nytenkning og nye strukturer. For de virkelig konservative er all eksternt kontakt betenkelig, mens de progressive ser nye tanker og mennesker som en mulighet til reorientering.

Uansett hvor man er i forhold til konservatisme og utviklingsvilje, vil det være interessant med kunnskap om hva ISAF bedriver. Men det er ikke nødvendigvis så interessant med formelle møter med norske offiserer. Vesentlig informasjon kan hentes gjennom annet etterretningsarbeid – observasjoner av bevegelser eller debriefing av lokalt ansatte.

For de progressive er ikke ISAF eneste mulighet for nye tanker og idéer. Al Qaida, wahabbisme og andre saudifinansierte personer og bevegelser representerer også en nylesning av Koranen – og vil nok som oftest bli oppfattet som en nærmere alternativ. De representerer et modernisert islam, uten knefall for vestlig umoral.

Kan man tenke seg at noen i dette nettverket ønsker å ha kontakt med ISAF/PRT for å bidra til utvikling og levekårsforbedring etter vestlig modell? Vil de i så fall våge å si det høyt og argumentere for det?

Sett fra feltprestens side kan motivasjonen for samtale og kontakt også ha mange fasetter. Kontakter utenfor leirgjerdet gir prestisje innad. Det er klart at det er spennende å sitte med bena i kors og drikke te med ekte maulawier, med langt skjegg og hvite turbaner. Uten disse mer personlige og ikke-tjenestlige motiver finnes det etter mitt skjønn fire eller fem muligheter:

Religionsdialog

For det første kan man tenke seg muligheten for religionsdialog. Man må imidlertid spørre seg hva man legger i begrepet religionsdialog. Det teologiske utbyttet av samtalene var ikke stort. De som oppsøkte presten i leiren, hadde helt andre og mer praktiske motiver og temaer. Det var derfor liten interesse for å svare på generelle spørsmål om islam og korantolkning. Når feltpresten oppsøkte madrasaen og hovedlæreren der, var samtalen langt mer teologisk, men noen dialog kan det knapt kalles. Det kunne veksle mellom utspørring og lange enetaler om noe som fremstod som detaljer i Koranen.

Det er imidlertid ikke lett å si hvor uinteresserte de er i teologisk samtale. Selv med militær tolk (som er de beste, stort sett) blir det omtrent umulig å få oversatt de nødvendige nyanser og finesser. «Skille» og «skjelne» blir sjelden noen forskjell – for å ta et klassisk, luthersk eksempel. En må derfor ta med i betraktningen at det egentlig ikke er mulig med noen akademisk eller lærd sam-

tale. Tregheten i oversettelsen gjør også at samtalen mister sin naturlige dynamikk. Først presenterer feltpresten et forberedt (og relativt kort) innlegg, hvorpå tolken oversetter dette. Så kommer et langt svar, gjerne på tre til fem minutter, som oversettes (på i underkant av ett minutt). Når feltpresten forsøker å formulere en kommentar eller et oppfølgende spørsmål, er den muslimske teolog allerede langt av gårde i sin neste tale.

Utvikle relasjonen mellom PRT og det religiøse lederskapet

Dersom man ikke legger for stor vekt på det teologiske utbyttet av samtalen, men mer på det relasjonelle, kan man se et annet rasjonale i samtalen og besøkene. En jevn kontakt er av interesse både for PRT og for det lokale presteskapet som en diplomatisk kontakt, slik at det er mulig å ta opp viktige eller aktuelle spørsmål ved en senere anledning. For begge parter vil det imidlertid være viktig med en viss protokoll rundt kontakten. Når representanter for PRT besøker madrassaen, viser man også respekt. Overfor befolkningen viser man også at man regner med det religiøse lederskapet, og de fremstår som viktige aktører.

Etterretning

Den tredje motivasjonen er den etterretningsmessige. For etterretningen vil prestens kontakt med lokale «kolleger» gi verdifull informasjon både om aktuelle hendelser og om de grunnleggende strukturer i det afghanske samfunnet. Denne informasjonen kommer gjennom spørsmål som stilles, ytringer og saker som maulawiene tar opp. Og den kan komme gjennom observasjoner av mer tilfeldig eller praktisk karakter.

Psyops

Den fjerde motivasjonen er muligheten til påvirkning og informasjonspredning, såkalte «psychological operations.» Gjennom praktisk samtale kan presten formidle vesentlig informasjon fra avdelingen til det religiøse lederskapet. Hvorvidt den kristne presten har en større troverdighet, slik at et eventuelt budskap tillegges større vekt, kan diskuteres.

«Good will» og PR

Det femte punktet er mer en arbeidsmåte enn en motivasjon. I tidligere kontingenter har man invitert en større gruppe maulawier og mullaer til lunsj i PRT-leiren. På denne måten kan de komme inn i leiren, bli kjent med avdelingen og man har en mulighet til å formidle saklig informasjon direkte til et større antall religiøse ledere. Det må videre antas at dette gir relasjonene et mer vennskapelig

preg. Et slikt tiltak vil også sees som en vilje til å være en integrert del av det afghanske samfunnet og kulturen, med respekt for tradisjon og gjestfrihet.

To pastoralteologiske perspektiver

Sett fra Norge, og sett med sivile øyne, er det enkelt å si at en prest ikke kan opptre som medarbeider for etterretningsavdelingen. Det er enkelt å si at presten ikke kan opptre som påvirkningsagent eller være et talerør for avdelingen. Dette er en del av den militære tjenesten som presten ikke skal blandes inn i. Hvilke vurderinger kan man så gjøre, pastoralt og teologisk, over den praksis som hittil er beskrevet?

Den ikke ukjente prestelæreren Gabriel Skagestad skriver i sin lærebok «Pastorallære» om presten som en grei kar, som på en naturlig og utvungen måte tar del i lokalsamfunnets liv, dog med et kristelig sinnelag.¹ Samtidig skal presten også gjennom sitt liv og sin personlighet være et eksempel til etterfølgelse for menigheten. Som menneske skal han gå foran menigheten og slik vise veien til en større helliggjørelse.² Skagestad innrømmer imidlertid at her er et spenningsforhold mellom tjenestens idealitet, dens ansvar og dens herlighet. Han legger ikke skjul på at det er krevende å være prest.³

Når Eberhard Harbsmeier og Hans Raun Iversen i 1995 utgir sin lærebok «Praktisk teologi,» har språk og tilnæringsmåte endret seg, men prestetjenesten presenteres også her som krevende. Med vår tids sosiologiske og psykologiske språk, presenteres her hovedutfordringene som 'autoritativitet og autentisitet.' Dilemmaet er nemlig «at tradisjonel, autoritativ rolleadfærd i dag af mange opleves som autoritær og allerede derfor som u-autentisk og ikke-autoritativ.»⁴ Gjennom skjønnlitterære eksempler, beskriver Iversen her hvordan presten sliter

¹ G Skagestad: Pastorallære, Oslo 1930: «Presten bør interessere sig for og kunne tale med folk om de almindelige menneskelige anliggender, ikke bare om åndelige ting. Han bør kjenne deres livskår og forstå deres interesser, så han kan møte dem som menneske i det miljø hvori de lever. Her har det stor betydning at han har en prestegård, og det er godt om han i hvert fall forstår sig noget på dens drift, selv om han ikke personlig forstår gårdsstellet. Gjennom gårdsbruket får han felles interesser med bygdens folk og kommer deres daglige liv og tenkesett nærmere.» (s 217)

² Skagestad 1930:202f henviser til pastoralbrevenes beskrivelser av tilsynsmenn (episkopoi) og skriver: «Der er alle de nevnte steder fortrinnsvis tale om den ytre vandel, altså den personlige fremtreden, men dog således at det ikke gjelder egenskaper man kan tilegne sig bare ved utvortes belæring eller dressur, men karakteregenskaper som har sin rot i det indre liv, og som kun har verdi i samme grad som dette er tilfelle.»

³ Skagestad 1930:199 «Der er mange nerveslitte prester. Mange søvnløse og overanstrengte. Det henger sammen med det høie kall, med den ansente åndelige innstilling, med den hyppige offentlige opptreden, med det meget kveldsarbeide og med de mange, ikke minst indre og personlige vanskeligheter som tjenesten fører med sig. Hertil kommer den rastløse travelhet som mange prester i våre dager drives inn i, og for manges vedkommende for liten legemlig mosjon.»

⁴ Harbsmeier/Iversen 1995:222

med å forene en indre identitetsopplevelse med en ytre handling, sliter med å opprettholde integritet og egenopplevd troverdighet i tjenesten. Iversens konklusjon blir derfor at presten må leve i «den balancerede ubalance,» et uttrykk han henter fra Anne Dalens undersøkelse fra 1989 av den norske presterollen. Iversen konkluderer: «Som enhver anden i menighetens fællesskab gør præsten sig sine erfaringer med udøvelsen af sin del af de døbtes præstedømme. Men præstens situation er særlig derved, at præsten er anbragt i den historisk bestemte præsterolle og tilmed er fuldtids ansat til udøvelsen af sin del af de døbtes præstedømme. Hvad det drejer sig om for en præst, er på engang at turde blive i andre menneskers og i sin egen virkelighed i tillid til, at al virkelighed er Guds. Det er dér, næste søndags prædiken må finde afsats. Det samme må præstetjenestens teologi, ikke som en teologi om en éngang givet embede, men som en teologisk tolkning af præstens erfaringer i præstearbejdet fra dag til dag.»⁵

Det er to generasjoner mellom disse lærebøkene, som begge har vært brukt i norsk presteutdanning. Til tross for generasjonsforskjellen og til tross for forfatterens forskjeller i teologisk og sosialt standpunkt, er det nettopp prestetjenestens tvetydighet som kommer til uttrykk i begge fremstillingene. Å være prest er en uavklart situasjon mellom et himmelvendt ideal og en jordisk realitet.

Artikkelen «Prest i krig?» presenterer blant annet den jevne hverdagen for feltpresten i PRT Meymaneh. Når man er langt hjemmefra og de sedvanlige arbeidsmåter ikke er selvsagte, er det en anledning til å reflektere over nettopp dette. I artikkelen oppsummeres det: «Jeg mener at feltprestetjenesten skal være en inkarnatorisk prestetjeneste.» Presten skal «dele sine sognebarns livsvilkår. Samtidig er det en utvetydig erfaring fra tidligere kriger at feltprestens 'annerledeshet' er av uvurderlig betydning. Det er disse staurene vi skal bære.»⁶

Den pastorale rollen i Provincial Reconstruction Team

Tilgjengelighet

Får avdelingen den prestetjeneste de trenger? Er presten tilgjengelig? Liaisonvirksomheten kan ta både tid og oppmerksomhet fra prestens øvrige virke. Det kan bli kjedelig å skrive prekenes og steke vafles når man kan gjøre spennende ting som å drikke te med «taliban,» eller i det minste dem som kjenner «taliban.» I utgangspunktet er ikke selve tiden den største faren. Etter mitt skjønn er utford-

⁵ Harbsmeier/Iversen 1995:224f

⁶ Kirke og Kultur 2008:190

ringen først og fremst et spørsmål om interesse og oppmerksomhet. Holder presten et fokus også på den kirkelige og pastorale betjening av avdelingen?

Det er fullt mulig å kombinere disse to, særlig hvis man er litt bevisst på utfordringen. Om man gjennomfører et månedlig besøk ut av leiren, og kanskje mottar ett besøk annenhver uke, er det fortsatt god tid til både prekenkriving, vaffelsteking, personlig bønneliv, trening og litt kaffe på de forskjellige kontorene/ avdelingene i leiren.

Det er også mulig å holde fokus på eget personell. Dette forutsetter dog en viss evne til å ha flere prosjekter gående på en gang. Og man må huske på at man ikke drikker kaffe på brannstasjonen eller sykestua for å fortelle siste nytt fra maulawi-land, men for å lytte til bekymringer og tanker som rører seg der man er. Akkurat nå.

Troverdighet i avdelingen

Er prestens troverdighet truet av denne tjenesten? Kan menigheten ha tillit til til at presten er prest? Kompromitteres taushetsplikten? De maulawiene som snakker med feltpresten, kommer ikke med personlige betroelser som er ment å forbli hos presten. Tvert om, de forventer at presten skal ta med seg opplysningene tilbake til avdelingen. De ser på feltpresten som en representant for PRT, som en diplomat. Maulawiene ser ikke på presten som deres personlige, private og intime sjelesørger. Å tilbakeholde informasjon fra samtale, ville være å føre maulawiene bak lyset. Jeg er ikke så redd for den lokale menigheten i avdelingen. Mitt inntrykk er at de fleste kollegene evner å se at presten skiller mellom rapportering fra samtaler med maulawiene og tausheten fra samtale med eget personell.

Prestens sosiale posisjon endres med disse arbeidsoppgavene. Der hvor man tidligere er vant til å tenke på presten som en religiøs og intellektuell velferdsoffiser, ser man nå en spesialist på linje med de sivile rådgiverne. Presten er en ekspert på det religiøse området. Særlig for stabs-offiserene, MOT commanders (liaisonoffiserer i feltetterretningen) og de sivile, har presten en faglig likemanns-posisjon, i tillegg til å være prest og sjelesørger.

Troverdighet overfor det afghanske presteskaper

Stemmer det at presten har en større troverdighet overfor maulawiene? Svaret er nok både ja og nei. På den ene side er maulawiene realpolitikere. De snakker med dem som kan bidra til å mele deres kake. Det gjør for så vidt vi også - det er ingen stor forskjell der. Prestens innpass handler til en viss grad om protokoll. I forhold til det afghanske religiøse lederskapet er feltpresten deres likemann. Han

er en religiøs leder i den andre leiren. Så får han være kristen og de muslimer, men slik er det nå.

Det har også vært spurt om hvorvidt prestens religiøsitet kan spille inn. Det er mitt inntrykk at dette er en tosidig sak. Som prest taler man et religiøst språk, man er en gudsmann. Og det er mulig at i hvert fall enkelte maulawier kan kjenne igjen noe her. Samtidig fremstår enkelte maulawier som svært sekulariserte – eller i hvert fall «ikke-mystiske» i sin religiøsitet. Jeg har møtt maulawier som åpenbart ikke har noe kroppslig forhold til religionen – og som altså representerer en religion som vektlegger praktiske bønne- og fasteøvelser.

Rent praktisk er det nok også slik, at feltpresten, i større grad enn militære og sivile rådgivere, har en tålmodighet som kommer godt med når man på maulawi-vis skal drikke te og bedrive åndelig-politisk drøs i noen timer. Selv om våre kunnskaper om det afghanske samfunnet og om islam ikke er spesielt store, har vi en viss erfaring og kunnskap når det gjelder å oversette den religiøse lederens perspektiv.

Gjør presten krigstjeneste?

Svaret her er enkelt: Nei. Han gjør ikke det. Det er ikke krig. PRT bedriver ikke krig. Sett fra en politisk-militær synsvinkel kan man innvende at presten bedriver etterretningsarbeid eller diplomatisk tjeneste. Dersom situasjonen eskalerer, vil opplysninger som presten har bragt til veie, fortsatt kunne brukes som bakgrunnsmateriale for etterretnings- og sikkerhetsanalyser.

Gjør det i så fall noen forskjell om det er opplysninger som maulawiene med vilje og hensikt har fortalt presten eller om det er observasjoner og konklusjoner som presten selv har gjort? Også andre, særlig de bistandsfaglige representantene, kommer i en paradoksal situasjon. Presten oppfattes imidlertid mer som en megler og en diplomat – han snakker med dem som har makt, på deres premisser.

Presten gjør altså ikke krigstjeneste, ettersom der ikke er krig. Samtidig er konflikten i Nord-Afghanistan nettopp en konflikt, (minst) to viljer støter mot hverandre. ISAF er en part i konflikten. ISAFs tilstedeværelse bidrar til å endre maktforholdene i lokalsamfunnene. De tradisjonelle krigsherrene og narkobaronene ser sine posisjoner truet, dels av ISAF, dels av andre aktører som ønsker å overta den lukrative opiumsproduksjonen. Slik sett er man en del av konflikten og part i konflikten. Gjennom kontaktvirksomheten deltar presten aktivt i avdelingens oppdragsløsning. Presten kommer tjenestlig sett i en mellomposisjon, dels kan han lignes med de Military Observation Teams som farer rundt i

distriktene og snakker med folk og henter informasjon, dels kan han lignede med Polad (political advisor) i samtalene med det religiøse lederskapet.

En uplettet Herrens tjener – eller en inkarnatorisk tjeneste?

Både i den hjemlige, sivile virkelighet, men kanskje særlig i den militære kontekst, finnes det en folkelig forventning om at presten skal være «bedre» eller «renere» enn andre mennesker.⁷ Man forventer jo litt mer av en som er prest. Denne annerledesheten og utenforheten utfordres av at presten integreres i avdelingens virke på denne måten.

Feltpresten er her i en særskilt situasjon, ettersom han/hun lever og virker på en langt mer integrert måte i menighetens hverdag enn hva som er tilfelle for prester i sivile, geografisk baserte menigheter. Selvfølgelig er det forskjeller i begge gruppene – men sammenligner man en storbymenighet med livet til presten i Bn 2, tør bildet være rimelig klart. For presten i en avdeling som Provincial Reconstruction team i Meymaneh er dette en ufravikelig faktum. Man er på alle måter en del av menighetens hverdag, og de utgjør også prestens hverdag (og fritid). Selv om man i tjenesten kan skille mellom oppdragsløsning og støttefunksjoner, er det ikke noe vannrett skott. All tjeneste har betydning for avdelingens anseelse og oppdragsløsning.

Avslutning

Både Skagestad og Iversen erkjenner at prestedtjenesten står i spennet mellom ideal og virkelighet. Slik er det også når man vurderer feltprestens kontakt med lokale, religiøse ledere i Afghanistan. Prestens troverdighet, «autoritet,» avhenger av hvorvidt hun/han har en velfundert og tydelig pastoral identitet, ikke av om hun utfører den ene eller den andre oppgaven. Og en robust vilje til å forplikte seg til å være prest for menneskene i avdelingen kan demme opp for eventyrlysten og spenningen som denne kontakten også gir. Etter mitt skjønn er det mulig.

Litteratur

Adams, George: *Chaplains as Liaisons with religious Leaders*, Washington 2006 (US Institute of Peace)

⁷ Harbsmeier og Iversen (1995:226) siterer en undersøkelse: «Det generelle indtrykk bliver derfor, at man (123 interview-personer) trods den forskjellige udtryksmåde, faktisk i næsten alle tilfælde stille visse krav til præstens liv, som man ikke stiller til sit eget.»

Harbsmeier, Eberhard og Iversen, Hans Raun: Praktisk teologi, Fredriksberg 1995 (Forlaget ANIS)

Hayward, P H C (red): Jane's Dictionary of military terms, London 1975

Lagset, Frode: Prest i krig? i: Kirke og Kultur 3/2008

Skagestad, Gabriel: Pastorallære, Oslo 1930 (Lutherstiftelsens forlag)

Frode Lagset (f 1971), feltprest ved NMR/SHAPE, Belgia. Tjenestegjorde i PRT X, Meymaneh, des 2007 – jun 2008. Feltpresttjeneste i Infanteribataljon nr 2 og Heimevernets Utdanningsenter Værnes. Vikarprest Oslo domprosti og prosjektprest i Oslo domkirke 2001-2005. Leder for Fagforbundet teoLOGene 2003-2007. flagset@mil.no

Norsk krigerkultur forankret i nor- røn mytologi eller i naturretten?*

AV ALF PETTER HAGESÆTHER

Det pågår en debatt i media for tiden og i ulike fora og seminarer om norsk militær profesjonskultur; om denne kulturen kan kalles krigerkultur – i så fall hvilke verdier skal denne kulturen representere og hvordan bør disse forankres. Dette er en debatt som har fulgt Forsvaret i lang tid og som ble intensivert etter at krigerkulturbegrepets fornyede aktualitet og relevans har blitt drøftet i media i høst og vinter (2009-2010), blant annet av tidligere forsvarsminister Strøm-Erichsen og forsvarssjef Diesen. Et spørsmål er om dette begrepet er kommunikasjonsduelig. Et annet – og mye viktigere spørsmål, uansett hva man kaller barnet, er hvordan skal denne militære profesjonskulturen og identiteten forankres? Hvor skal normgrunnlaget hentes fra? Fra samfunnet, fra historien, fra ulike profesjonskulturer, fra religionene eller fra sekulære krigerideologier? Hva med naturretten? Jeg er teolog, endog luthersk teolog. Mine spørsmålsstillinger, drøftinger og anbefalinger vil derfor bære preg av dette orienteringspunktet.

I følge *Forsvarets verdigrunnlag* (1998) skal hele Forsvarets virksomhet, inklusive en eventuell krigerkultur, være forankret i «samfunnets historiske og kulturelle grunnverdier slik disse fremstår i samfunnets kristne og humanistiske tradisjon, FN-pakten, FNs menneskerettighetserklæring og internasjonal rett» (Verdigrunnlaget 1998: 9). Det er særlig de tre siste verdispesifikasjonene som ofte knyttes til naturrettlig tenkning. Men også kristne og humanistisk verdier kan forankres naturrettlig.

I Forsvarets verdigrunnlag sies det eksplisitt at norsk militærkultur og profesjonsvirksomhet skal være forankret i noen bestemte verditradisjoner som alle i en eller annen form kan begrunnes ut fra naturrettlig tenkning og argumentasjon – enten naturretten forstås religiøst, humanistisk eller sekulært. En av natur-

* Denne artikkelen er en bearbeidet utgave av prøveforelesningen *Naturrett i luthersk etikk – et tjenlig utgangspunkt for etikkundervisning i et pluralistisk samfunn?* som ble avholdt i forbindelse med min disputas ved Misjonshøgskolen i Stavanger 18.-19. mars 2010.

rettens viktigste funksjoner i dag er å bidra til å hindre at menneskeforakt skal lede til brudd på folkeretten og menneskerettene; hindre sivil- og militær maktmisbruk, krenkelser, etnisk rensning, osv.

Det fremgår også av denne forankringsbeskrivelsen at det norske samfunnet til en viss grad oppfattes som verdipluralistisk, men at særlig humanistisk og kristen tradisjonsarv kan sies å prege det norske samfunnet i særlig grad – noe som betyr at et Forsvar som til en viss grad ønsker å gjenspeile samfunnets normer også forplikter seg selv og sine profesjonsutøvere til å gjenspeile denne delen av kulturarven. Når det gjelder det kristne kulturaspektet i det norske samfunnet kan det relativt trygt hevdes at denne kultur- og verdiarven er protestantisk i sin kjerne med et dominerende innslag av luthersk teologi. Men kan denne verdiarven brukes til å utvikle en ny norsk krigerkultur?

Norsk kultur inneholder mer enn kristendom og humanisme. Hva med andre verdi- og kulturstrømmer som tidligere har preget det norske samfunnet og som med rette kan sies å representere en genuin norsk eller nordisk ekspedisjonskrigerkultur? Kan og bør ikke noen av perspektivene fra norrøn krigermytologi og gamle vikingtradisjoner, elementer fra vår egen førkristne samfunns- og krigertradisjon, også bidra til å bygge en ny norsk militær profesjons- identitet og moderne krigerkultur? Jeg skal komme tilbake til noen av disse spørsmålene i artikkelen. Først skal vi se nærmere på hva naturrett er og hva det kan bety i norsk kulturell kontekst.

Vi må også stille spørsmålet om hva betyr det for etikkformidling og etisk veiledning å forankre militær profesjonsutøvelse i naturretten – tolket i et norsk luthersk perspektiv? Kan luthersk naturrettforståelse for eksempel bidra til å etablere en etisk konsensus om viktige prinsipper, slik som menneskerettigheter eller krigens folkerett? Hva med det kritiske og kontrollerende aspektet i naturretten? Kan et luthersk perspektiv i etikkundervisning og etisk rådgivning bidra med noe fornuftig her? Det er særlig det siste spørsmålet (kritikken mot menneskesyn med norrøn/elitær forankring) jeg vil legge vekt på i denne artikkelen, men jeg vil også berøre det første spørsmålet om felles etisk forankringspunkt.

Naturrettetsbegrepet (*lex naturalis*) er ikke et luthersk teologisk spesialuttrykk men brukes både i teologisk- og filosofisk etikk og dessuten i rettsfilosofiske vurderinger av ulike rettskilder.¹ Slike rettsfilosofiske og teologiske vurderinger

¹ Begrepet forstås av jurister som et motstykke til positiv rett (den til enhver tid gjeldende rett) og kan knyttes nært til begrepet menneskerett "idet menneskerett nettopp er en rett mennesket av naturen har, i motsetning til en rett det har på et bestemt sted til en bestemt tid og i en bestemt samfunnsmessig sammenheng. Naturen har gitt mennesket visse retter, i motsetning til rettigheter gitt av makthavere til enhver tid." (Sensorveiledning til eksamen i rettsfilosofi, juss 2. avd. Universitetet i Tromsø 1989).

blir særlig aktuelle i krisetider der menneskelig eksistens og verdighet blir utfordret. Det finnes en rekke historiske eksempler på at naturrettslige perspektiver nettopp har funger kritisk veiledende i slike situasjoner – dessverre i etterkant av hendelsene.

Allerede innledningsvis vil jeg peke på en viktig språklig og argumentativ fordel med en naturrettenaturrettslig forankring av etikken. Verdiformidlingen kan skje i form av et allment språk – noe som kan være tjenlig i en verdipluralistisk kontekst. Med verdipluralisme mener jeg her et «mangfold av moralske overbevisninger, innstillinger og atferdsmåter» (Honecker 2004: 31). Et slikt verdimangfold mener jeg finnes i Forsvaret – en institusjon som stadig blir sterkere preget av samfunnets verdipluralisme (jf. Lunde 2003: 369) og som skaper spenninger i denne maktorganisasjonen. Jeg vil senere komme tilbake til konkrete eksempler på dette i drøftingen av problemstillingen.

Et aktuelt eksempel som allerede er nevnt innledningsvis er debatten om militær profesjonskultur. Skal dette være en *krigerkultur* eller ikke – og i fall Forsvaret skal ha en slik krigerkultur; hvilke verdier skal denne kulturen baseres på og hvordan vurderes disse i lys av luthersk naturrett forstått som kritiske normsender?

Jeg vil nå gi en skissebeskrivelse av noen grunnleggende naturrettslige utviklingstrekk for å sette naturrett i luthersk etikk inn i en filosofisk og teologisk kontekst. Deretter vil jeg forsøke å beskrive luthersk naturrettforståelse med henblikk på å anvende denne som en kritisk funksjon i en grunnlagsetisk drøfting. Deretter vil jeg ved hjelp av noen eksempler drøfte på hvilken måte og i hvilke tilfeller denne kritiske funksjonen i luthersk naturrett kan fungere som *kritisk veiledende normsender* i en verdipluralistisk organisasjon som Forsvaret.

Naturrett – noen utviklingstrekk

Før jeg presenterer naturrett i luthersk etikk ønsker jeg å gi en skissebeskrivelse av naturrettsens juridiske, filosofiske og teologiske bakgrunn. Med hensyn til tematikkens store omfang må dette bli en sterkt forenklet fremstilling. Begrepet naturrett (*lex naturalis*) er i utgangspunktet som allerede nevnt et rettfilosofisk uttrykk og «hviler på den forestilling at på grunn av sin natur og naturens orden og lovmessighet har mennesket visse opprinnelige, allmenne rettigheter og plikter» (Knut Tranøy i Store Norske Leksikon). Slike tanker om tilværelsens orden, fornuft og menneskets natur ble rettfilosofisk formidlet av stoicismen og opptatt i romersk rettstenkning av blant andre Cicero og fikk direkte politisk betydning i senantikken. Forestillingen førte blant annet til ideen om et

alminnelig menneskeverd, og fikk konsekvenser for kvinnes og slavenes stilling i samfunnet.

Naturrettlig tenkning har sitt filosofiske utgangspunkt i aristotelisk ontologi og antropologi. Det finnes en naturlig orden i tilværelsen som er i overensstemmelse med tilværelsens fornuft – verdensfornuften (*logos*). På bakgrunn av et slikt perspektiv hevdes det at det finnes en bestemt normativ levemåte som er i overensstemmelse med menneskets vesen eller natur.

I den teologiske tradisjon har naturretten fått sin mest kjente og betydningsfulle utforming i *Summa Theologia* av Thomas Aquinas. Aquinas tar her utgangspunkt i aristotelisk ontologi og videreutvikler denne og tilpasser den «til bruk for kirken, især for å markere grensen for den kristnes lydighet mot verdslige makthavere.» (Tranøy i Store Norske Leksikon). Uttrykksformene endres hos Aquinas slik at for eksempel *lex aeterna* (Guds evige lov) blir et uttrykk for verdensfornuften og hvor alle rasjonelle skapninger tar del i denne evige lov gjennom *lex naturalis*. Dette betyr at mennesket som et rasjonelt vesen og som handler etter sin rette natur også vet hva som er rett og galt. Så lenge mennesket lever i tråd med denne naturrettens grunnleggende regel vil mennesket etter sin natur søke det gode.²

Naturrett i luthersk etikk

Når det gjelder synet på naturrettens funksjon og rolle har dette vært omstridt i teologien generelt og mellom konfesjonene spesielt. Hovedspørsmålet som her er blitt drøftet innen det lutherske teologiparadigmet, er gjerne syndefallets konsekvenser for menneskets evne til å erkjenne Guds vilje eller lov, slik den foreligger i den allmenne åpenbaring.³ Reformasjonen innebar et oppgjør med den skolastiske tradisjonens syn på menneskes evne til etter sin natur å søke det gode. Den lutherske forestilling om arvesynden innebar blant annet at menneskets fornuft ikke bare var skadet, men også var preget av synd. Fornuften er dermed ikke så pålitelig som den forutsettes å være i den skolastiske tradisjonen. Dermed blir det hos Luther et skille mellom *jus divinum* p.d.e.s. og *jus naturale* og *jus positivum* p.d.a.s. Tradisjonelt har lutherske teologer avvist katolsk naturrettslære som et stykke naturlig teologi ut fra argumentasjon knyttet til syndefal-

² The most basic definition of the natural law in Thomas Aquinas's *Summa Theologiae* is "the rational creature's participation of the eternal law" (ST I-II 91.2), which is "the very Idea of the government of things" in God's providence (ST I-II 91.1)

³ Historisk kan vi si at debatten mellom katolsk og evangelisk-luthersk teologi om naturrettens teologiske fundament dreiet seg om selve hovedforskjellen mellom evangelisk-luthersk og katolsk kristendom (Aukrust 1965: 51).

lets konsekvenser for menneskelig evne til å avlese Guds opprinnelige skaperordning (*notitia dei*-gudserkjennelsen) som en empirisk struktur i den dennesidige verden. Mennesket befinner seg i henhold til dette synet i en tilstand av *ignorantia dei* (jf. Aukrust 1965).

Det vil føre for langt her å gjengi de omfattende debattene som er ført om naturrett mellom katolsk og luthersk etikk og i luthersk etikk. Jeg vil imidlertid gjøre oppmerksom på at det protestantiske bastante og kategoriske nei til naturrett i dialog med katolsk naturrettslære ikke lenger er mulig å opprettholde blant annet i lys av nyere Luther-forskning og i lys av historiske erfaringer og teologisk refleksjon knyttet til disse erfaringene – ikke minst til to verdenskriger i det 20. århundrede. Dietrich Bonhoeffer er en av flere lutherske teologer som tidlig fremhevet skadevirkningene av at evangelisk-luthersk teologi lot naturretten komme i miskreditt i sin iver etter å forsvare den guddommelige nåde (Ethik, München 1956: 93 og Aukrust 1965: 52-53). I dag er holdningen mer åpen hos mange lutherske teologer for å drøfte naturrettsbegrepet på en mer positiv og interessert måte enn tidligere, jf. årets marsutgave av *Journal of Lutheran Ethics* der hovedtema er *Natural Law*.

I luthersk etikk er det viktig å betrakte naturretten i lys av to grunnleggende tolkningsperspektiver om hvordan Gud handler i verden og hvordan Guds vilje kommer til uttrykk overfor mennesket. Guds to handlemåter eller styresett i verden tolkes gjennom toregimentslæren. Gud handler i verden som skaper og frelser gjennom det verdslige og åndelige styresett (jf. Luther i Lønning og Rasmussen 1980, bind III: 171ff.). Her kommer Guds skapervilje og frelsesvilje til uttrykk. Det er et sentralt luthersk poeng å verken skulle skille eller sammenblande disse styreformene, men det må skjelnes mellom dem (jf. Wisløff 1983: 192) for å unngå at kirken skal styre verden og verden kirken. Men kirken og verden har noe med hverandre å gjøre – også i etiske spørsmål. Derfor må regimentene sees i sammenheng, men uten å blandes sammen.

Det er denne sammenholdingen som er utgangspunktet for min posisjon i spørsmålet om naturrett i luthersk etikk. Denne posisjonen har sitt konkrete utspring i Eivind Berggravs understrekning av sammenhengen mellom regimentene. Berggrav hevder at det egentlig finnes bare et regimente og det er Guds regimente (Berggrav 1945: 219). Dette åpner for kritikk av statens myndigheter og institusjoner fra kirkens hold – en kritikk som må fremmes med et dennesidig siktemål og med forankring i Guds skapervilje. Det er mulig å gjøre dette fordi Guds vilje åpenbarer seg gjennom den allmenne åpenbaring, det vil si gjennom skaperverket og den allmenne historie også for kirken som for resten av verden. En slik posisjon forutsetter at Guds vilje er prinsipielt tilgjengelig for alle men-

nesker og «at mennesket (...) vet noe om Guds forpliktende herredømme og etiske krav» (Aukrust 1965: 64). Dette standpunktet forutsetter med andre ord at Guds vilje betegnet som naturrett er tilgjengelig for mennesket, inklusive kirkens representanter som mennesker i denne verden, og som dermed er erkjennbar gjennom menneskelig fornuft og samvittighet. I lys av Rom. 2,14-15 hevder også Martin Luther at «den naturlige lov er skrevet i menneskenes hjarter» (WA 18, 80, 29). Mennesket vet derfor ut fra sin fornuft og samvittighet hvordan det menneskelige livet skal leves i samfunnet (Aukrust 1965: 55).

Problemet med fornuften som anknypningspunkt for naturretten er i følge Luther at fornuften ikke aksepterer at den naturlige lov er satt av Gud og derfor krever absolutt lydighet. Videre understreker Luther at naturretten blir Guds åpenbarte lov i dekalogen og nestekjærlighetsbudet. Derfor må den naturlige lov alltid tolkes i lys av Guds åpenbarte lov som er tilgjengelig for alle mennesker. De ti bud blir på denne måten et kritisk korrektiv til fornuftens og samvittighetens delvis og uklare forståelse av naturretten. Men også dette korrektiv kan misforstås av den menneskelige fornuft. Derfor må mennesket lytte til en klar fortolkning av naturretten og den åpenbarte loven, slik Kristus fortolker denne blant annet i den gyldne regel og bergprekenen uten å være begrenset til disse eksemplene. Da ser vi endelig hva naturretten egentlig er, nemlig *lex caritatis* – kjærlighetens lov for eksempel slik denne loven er uttrykt i det dobbelte kjærlighetsbudet. I lys av toregimentslæren og spenningen mellom lov og evangelium vil naturretten i luthersk etikk kunne være et uttrykk for nestekjærlighet praktisert i det verdslige regiment, det vil si i alle samfunnssammenhenger, i henhold til positiv rett og gode sedvaner som må være i overensstemmelse med den naturlige lov eller lovens første bruk (jf. Aukrust 1965: 61).

Etisk veiledning forankret i luthersk naturrett - språklige og argumentative konsekvenser

Luthersk teologi har tradisjonelt benyttet andre uttrykksformer enn naturrett som et uttrykk for Guds vilje eller styremåte for det borgelige liv i samfunnet. Luthersk naturrett kan som tidligere nevnt uttrykkes ved hjelp av toregimentslæren som blant annet understreker menneskets frihet i forhold til kirkens myndighet som etisk tolkningsinstans. Positivt forstått representerer toregimentslæren en etisk myndiggjøring av det enkelte mennesket, uavhengig av kirkens tolkningsmakt.

Spørsmålet er om denne posisjonen i etiske spørsmål også kan begrunne at mennesket er satt fri fra ethvert religiøst tolkningsparadigme som tar utgang-

spunkt i metafysiske forestillinger i etiske spørsmål. Neppe – det er heller ikke representativt for en luthersk naturrettslig tenkning i lys av toregimentslæren. En av grunnene til dette er at et slikt ensidig perspektiv vil lett kunne føre til en sekularisert, det vil si gudsfremmed (Aukrust 1965) kirkelig eller religiøs umyndiggjøring overfor verdslige myndigheter, slik nyprotestantismen ledet til og som Troelsch påpekte førte til en dobbeltmoral mellom ”Amtsmoral” og ”Personmoral” (Troelsch 1912: 501).

Likevel åpner toregimentslæren for at etisk veiledning med utgangspunkt i en metafysisk gudsforestilling kan og bør uttrykkes i et allment dennesidig språk med logisk argumentasjon som verktøy uten at dette havner i sekularisme. En kommunikativ konsekvens av denne tilnærmingen er at det er mulig å argumentere etisk uten å måtte bruke et metafysisk språk i en verdipluralistisk kontekst.

Ut fra denne betraktningen er det likevel ikke slik at formidling av kristen etikk forankret i luthersk naturrett nødvendigvis må renses for alt bibelspråk (jf. Asheim 1998: 19). Forutsetningen er at det bibelske tekstmaterialet ses gjennom skapelsesteologiske perspektiver som ikke tilslører at «bibelens etiske materiale også er preget av fornuft og erfaringer» (Henriksen 2002: 286).

Naturrett og krisesituasjoner

Det kan som tidligere nevnt synes som om naturrettens aktualitet eller relevans øker i krisetider slik Tor Aukrust hevder i boken *Mennesket i samfunnet*.⁴ I Norge ble anvendelsen av naturrett i luthersk etikk særlig aktuell i oppgjøret mot nazistenes og nasjonal samlings moralske konformitetspress mot det norske folk under 2. verdenskrig. Den ble videre aktuell i debatten omkring rettsoppgjøret etter den annen verdenskrig. I dag legges naturrett ofte til grunn for å vurdere, kritisere eller avdømme om handlinger og maktbruk kan karakteriseres som brudd på folkeretten og grunnleggende menneskerettigheter. Bak slike krenkelser av menneskers verdighet og menneskerettigheter ligger ofte en forutgående prosess som har ført til demonisering eller avhumanisering av enkeltpersoner eller grupper av mennesker – noe som ofte fører til menneskeforakt.

⁴ Aukrust viser her til Augustins arbeid med naturrettslige problemstillinger ”i en periode da oldtidens kulturverden rystet i sine grunnvoller. Også nytidens rasjonalistiske naturrett ble skapt i skyggen av katastrofen. Hugo Grotius skrev sitt epokegjørende verk *De jure belli ac pacis* i 1625 mens 30-års krigen raste i Europa.” (Aukrust 1965: 33). Erfaringene fra to verdenskriger brakte en forsterket naturrettslenking inn igjen, slik at man kan tale om naturrettens renessanse generelt og dens praktiske gjennomslag allerede i Nürnberg-prosessen (Thielicke 1958: 360ff.).

Slike nevnte juridiske eller moralske oppgjør kan også representere en naturrettslig kritikk av handlinger forankret i allmennviljen eller folkeviljen. Selv om denne allmennviljen noen ganger er demokratisk fundert vil folkevilje og allmennvilje kunne manipuleres av statlig propaganda eller sterke lederskikkelser i maktorganisasjoner og vil derfor kunne lede til menneskeforakt som igjen leder til rettsvillfarelse eller støtte til «tyranniske systemer» (Aukrust 1958: 34). Det synes derfor som rimelig å anta at en høyere rettsnorm, som for eksempel naturretten, må ha et sterkere og fastere forankringspunkt enn statens vilje og folkets rettsbevissthet for å hindre menneskeforakt som i et historisk perspektiv viser seg å kunne lede til undertrykking, diskriminering og krenkelser av grupper og enkeltindivider som representerer andre tradisjoner enn det folkeflertallet, statlige myndigheter eller sterke ledere står for. I en slik sammenheng vil etisk veiledning forankret i luthersk naturrettstenkning kunne fungere som en preventiv kritisk normsender. Dette skal jeg konkretisere nærmere etter hvert.

Luthersk naturrett som felles verdiforankring eller bidrag til konsensus?

Nå kan det være på sin plass også å si noe om hvordan luthersk naturrettstenkning kan fungere konstruktivt. I arbeidet med å danne en felles verdiplattform i et pluralistisk samfunn eller en institusjon kan luthersk naturrettstenkning i norsk kontekst neppe i seg selv utgjøre det John Rawls i *Political Liberalism* kaller overlappende konsensus – altså en allmenn aksept for bestemte fundamentale retts- og rettferdighetsprinsipper. Spenningene synes for store mellom sekulære og religiøse verdiformidlere til at det kan oppnås en slik overlappende konsensus i det norske samfunnet.

Det synes i utgangspunktet å være vanskelig å fylle de kriterier som Rawls mener må være oppfylt for at enighet om fundamentale retts- og rettferdighetsprinsipper skal fungere på lang sikt. Den første forutsetningen kan betegnes som helhetsnøytralitet. Den går ut på at rettferdighetsprinsippene ikke må defineres eller begrunnes i et eller flere helhetssyn på bekostning av noen andres. Dessuten må det gis støtte til rettferdighetsprinsippene fra flere helhetssyn med utgangspunkt i eget helhetssyn; det er dette som gjør konsensusen overlappende. Rawls fremsetter også et krav til at all argumentasjon må være rasjonell og ikke være preget av særreligiøse uttrykk eller rasjonale. Den overlappende konsensus bestemmes utelukkende av det rasjonelle valg. Er dette i det hele tatt mulig å oppnå i et verdipluralistisk samfunn eller institusjon? Rawls svar er at det er

det, men bare i et fornuftig (reasonable) pluralistisk samfunn. Hvordan vil et slikt krav om rasjonalitet fungere?

Etter mitt syn vil kravet til rasjonalitet og kun rasjonell argumentasjon dessverre føre til at mange religiøse samfunn i sterkere grad søker egne åndelige opplevelser og etablerer egne religiøse standarder fremfor å bli fullstendig rasjonell i språk og uttrykk for å delta i en samtale om overlappende konsensus. Det kan med andre ord være et feilspor, på grunn av ensidigheten i kravet om rasjonalitet, å kreve at de ulike trossamfunnene må skjule eller unndra for offentligheten sine kjernebegrunnelser i etiske spørsmål. Dermed splittes etikken opp i en åndelig skjult og en offentlig rasjonell del. Dessuten – og det er nok den tyngste innvendingen fra et trossperspektiv: Denne modellen er bærer av et klassisk sekulariseringsparadigme hvor den sekulære overbevisning a priori betraktes som epistemisk overlegen den trosbaserte overbevisning på grunn av rasjonell argumentasjon. De troende får dermed en større epistemisk byrde enn de sekulære ved å måtte oversette sine standpunkt til et annet språk, som ikke i alle tilfeller heller vil være i stand til å romme det innholdet som ønskes uttrykt.

Når vi ser nærmere på Forsvarets verdigrunnlag ser dette dokumentet ut til å favorisere kristendommen og humanismen i sin definisjon av forankringspunkt. Andre tros- og livssyn ser ikke ut til å komme innenfor – på lik linje. Dette gjør det vanskelig i forholdet til begge kravene til Ralws; kravet om helhetsnøytralitet og kravet om støtte fra flere helhetssyn.

Når det gjelder spørsmålet om luthersk naturret kan bidra her må det vises til en viss ydmykhet når det gjelder menneskelig erkjennelsesevne og tilføyes at «Luthers natural law does not reveal strategies that claim to be *absolutely right* or produce *pure good*. Rather, natural law is the label we apply to ‘good enough’ practical approaches that can gain consensus».⁵ Med andre ord: selv om luthersk tolkning av naturret kan fremstå med stor grad av autoritet på en verdidualistisk arena preget av en luthersk majoritetstradisjon, gjennom rasjonell argumentasjon og tilhørende overbevisningsevne, vil denne selvsagt kunne motsis ut fra konkurrerende og alternative grunnlagsetiske orienteringspunkt med tilhørende ulike tolkninger av naturretten. Da må det på pragmatisk vis tilstrebes en felles verdiplattform som er god nok – altså en praktisk funksjon som kan fremme rettetferdighet og hindre menneskeforakt.

I Forsvaret og for så vidt også i det norske samfunnet kan det per dags dato nok i prinsippet være mulig å oppnå en eller annen form for konsensus – men neppe *overlappende* konsensus i John Ralws versjon. Men her vil jeg bli glad

⁵ Thomas Pearson i Journal of Lutheran Ethics i <http://www.elca.org>, nedlastet 10. mars 2010.

om jeg tok feil i denne vurderingen. Jeg utfordrer derfor teologer, filosofer eller andre til å vise hvordan dette kan forstås og eventuelt bør gjøres.

Etiske utfordringer i Forsvarskulturen

Det synes å finnes en grobunn for fremvekst av holdninger og praksiser i Forsvaret som representerer normer og holdninger som vanskelig kan inngå i et felles allment akseptert verdigrunnlag ut fra kristne og humanistiske perspektiver. Disse verdistrømningene kan etter min vurdering nettopp komme i skade for å uttrykke menneskeforakt og fremme urett. Disse etiske posisjonene representerer en verdiforankring enten i alternative metafysiske forestillinger eller i en bestemt tolkning av krigerkultur-begrepet eller en kombinasjon av disse. Konkret dreier dette seg om uttrykk som kan relateres til norrøn krigerideologi og allmennmenneskelige holdninger om gjengjeldelse og dehumanisering av fienden og som i sin ytterste konsekvens kan lede til forakt for denne fienden – altså menneskeforakt.

Det kan være fristende for en majoritetsrepresentasjon som den lutherske å bagatellisere eller latterliggjøre slike marginale standpunkter og de uttrykksformene de får. Teologisk betraktet representerer en slik tilnærming et *etikkstrategisk feilgrep*. Selv om for eksempel førkristne etiske posisjoner for øyeblikket fremstår som marginale i det norske samfunnet og av den grunn også vekker pressens oppmerksomhet når de finner sine uttrykksformer i offentligheten, kan de likevel i enkelte miljøer, også i Forsvaret, fremstå som mer overbevisende for enkelte enn en tilsvarende grunnlagsetisk naturrettslig argumentasjon fra et luthersk ståsted.

Et eksempel på dette fenomenets aktualitet er oppslaget i dagspressen i vinter knyttet til tapet av en norsk soldat i Afghanistan. Her står soldatkolleger fra Telemark bataljon frem og hilser ham og andre militære profesjonsutøvere av den militære profesjonen med ropet «til Valhall, til Valhall» (Morgenbladet o.a.). Dette er et kamp- og avdelingsrop som trekker linjene tilbake til en annen krigerkulturs dyrking av førkristen norrøn mytologi. Et eksempel på dette kan leses i Alf R. Jacobsen bok *Banesår* (2003). Her skriver Jacobsen om Heinrich Erler, jagerflyger og krigshelt i det tredje riket, at han var tro mot nazistisk norrninspirert mytologi til det siste. Forfatteren uttrykker seg slik:

Da han i slutten av april 1945 hadde skutt ned sine to siste Liberator-bombere over Berlin, var han gått tom for ammunisjon. Han var troende til det siste. Før han rammet det tredje bombeflyet og styrtet i et flammehav, kunne vennene høre hans stemme over radioen: 'Farvel, kamerater. Vi sees i Valhall' (Jacobsen 2003: 275).

Slik kom dette til uttrykk under 2. verdenskrig. Men hvor kommer slike norrøne mytologiske forestillinger fra i dag og hvordan får de fotfeste hos noen av de mest profesjonelle soldatene Norge har? Det er vanskelig å svare på et slikt spørsmål uten å foreta kvalitative undersøkelser.

Men er nå dette med den norrøne kulturen så galt, naturrettslig forstått? Det kan være grunn til å hevde at enkelte førkristne og norrøne verdier kan være vel så forankret i naturretten som andre førkristne greske og romerske kulturuttrykk og rettsforståelse. Det kan for eksempel med god dokumentasjon argumenteres for at frie kvinners stilling i det norrøne samfunn hadde en sterkere posisjon enn kvinnen fikk i det kristne middelaldersamfunnet. Dette kan tolkes som et politisk utslag av naturrett i norrøn kontekst på lik linje med naturrettens politiske konsekvenser i antikken, som nevnt innledningsvis. Dette betyr etter mitt syn at norrøn kultur *nødvendigvis* ikke representerer noe prinsipielt negativt i forbindelse med oppbyggingen av norsk militær profesjonskultur. Spørsmålet er hva som blir brukt og hvordan dette er ment å skulle fungere. Her må det tas hensyn til den politiske og teologiske dom over 1930- og 1940-tallets forsøk på revitalisering av norrøn mytologi, symbolbruk og denne tradisjonenes menneskesyn og forakt for det som er svakt eller annerledes. Det kan hende at luthersk naturrett kan fungere som et korrektiv i dette og lignende tilfeller.

Luthersk naturrett som kritisk korrektiv

Jeg stiller altså følgende spørsmål: I hvilken grad kan en luthersk naturrettslig forankring av etikkveiledningen i Forsvaret fungere som et etisk korrektiv i byggingen av en norsk militær profesjonskultur?

Det dreier seg med andre ord om et spørsmål om den lutherske naturrettsens *primærfunksjon*; den kritiske. Det lutherske naturrettslige perspektivet er som tidligere nevnt et grunnleggende kritisk perspektiv – et perspektiv som kan fungere godt i brytnings- og krisetider – der det råder uenighet og spenninger om grunnleggende ideologiske og etiske spørsmål.

Den lutherske teologen Martin Honecker hevder for eksempel⁶ at etikk i møte med et verdipluralistisk samfunn dreier seg om kritisk kontroll og argumentasjon kombinert med en grunnlagsetisk refleksjon over etikkens funksjon og betydning. Jeg deler langt på vei dette kritiske ståstedet til Honecker når det gjelder den lutherske etikkens rolle og funksjon i et verdipluralistisk samfunn eller i Forsvaret om å ivareta grunnleggende menneskerettigheter.

⁶ i en artikkel i festskriftet til Lars Østnor *Etikk, tro og pluralisme* (2004).

Vi skal her anføre at i et luthersk perspektiv inneholder naturretten ikke bare rettigheter, men også visse plikter som beskrives av Berggrav som «[Gudgitte] menneskerettigheter og samvittighetsplikter» (Berggrav 1945: 222). Dette utsagnet representerer en side ved luthersk naturrettslig tenkning om å følge sin samvittighet og som kan virke preventivt *før* hendelsene skjer ved å hindre likegyldighet og tendenser hos mennesker til ikke å ville protestere, gripe inn, «vilje til å ta konsekvenser, til sist også villighet til å lide» (Berggrav 1945: 223) i møte med urett og overgrep enten i regi av et flertalls- eller fåtallsmandat.

Av denne samvittighetsplikten følger det i henhold til luthersk naturrettslig tenkning også en «*plikt å være ulydig*» (Berggrav 1945: 224). Det vil si at soldater som gis ordre som de mener står i motstrid til folkerett og naturrettslige prinsipper og som bryter med samvittigheten, har en plikt til å nekte å utføre ordre – for «mot retten skal ingen handle» (oversatt av Berggrav fra Luther i *Von Weltlicher Obrigkeit*. 1523 – WA 11, 277).

Dette kravet fra luthersk naturret om en samvittighetsplikt som kan lede til ulydighet mot maktøverne er ganske sammenfallende i sak med den thomistiske naturretts målsetting å sette grenser «for den kristnes lydighet mot verdslige maktøvere», som tidligere nevnt.

Her kan vi befinne oss i et ideologisk landskap der alternative tolkninger av naturretten støter sammen; individuelle og institusjonelle tolkninger. Det finnes en rekke historiske eksempler hvor militære offiserer eller soldater nekte å utføre militærtjeneste av overbevisningsgrunner og som derved utfordrer både statens politiske og militære ledelse med ulydighet på bakgrunn av en personlig samvittighetsoverbevisning om at grunnleggende humanitære prinsipper som menneskelivets verdighet og ukrenkelighet vil bli brutt ved bruk av militærmakt.

Dette er et svært viktig forhold å komme til rette med for en institusjon som skal bygge egen profesjonskultur fundert på naturret som kritisk kontrollinstans. Uansett er det avgjørende for Forsvaret å bygge en militær profesjonskultur som kan bidra til å løse militære oppdrag på en effektiv og profesjonell måte og samtidig ivareta personellens etiske standard slik at holdninger som knyttes til utførelsen av militære oppdrag ikke preges av hat, gjengjeldelse, forakt eller dehumanisering av fienden.

Å sette tilside individuelle verdipreferanser er generelt problematisk for Forsvaret som har valgt å forankre sin virksomhet i et verdigrunnlag som fremhever respekten for individuelle rettigheter og ulike kulturer (Verdigrunnlaget 1998). Men er det mulig å unngå dette hvis etikken skal kontrolleres mot naturretten som normsender? Det kan hende at Forsvaret nettopp av denne grunn er

nødt til å sette grenser for hva en militær profesjonsutøver kan mene og gjøre mot fienden.

Luthersk naturrett som preventiv normsendende grensemarkering

Forsvaret kan ut fra mitt ståsted ikke tillate at individuelle verdipreferanser som for eksempel fører til forakt for fienden og krav om hevn som sentrale ingredienser, blir styrende i utøvelsen av den militære profesjon eller skal utgjøre byggende elementer i en krigerkultur. Jeg har allerede trukket frem et eksempel på en alternativ normpreferanse som finnes innenfor Forsvarets verdippluralisme. Jeg vil nå trekke frem flere eksempler som belyser at det finnes et visst omfang av alternative orienteringspunkt for bygging av militær profesjonskultur og som etter mitt syn står i motsetning til en luthersk naturrettlig tenkning.

Eksempler fra nyere forskningsmateriale viser at holdningen *forakt* for enkelte aktører i militære konfliktområder ikke kan isoleres til noen ganske få militære profesjonsutøvere på et lavere nivå. Bård Mæland har for eksempel i boken *Skadeskutt idealisme* (2004) behandlet spørsmålet om forakt for enkelte parter på krigsskueplassen. Han hevder her at denne forakten kommer til uttrykk mange steder og på mange nivåer i Forsvaret: «også i samtale med høyere offiserer helt til oberst nivå» (Mæland 2004: 161). Han nevner også foredrag i Forsvaret han har vært å tilstede på hvor dette kommer til uttrykk (ibid.).

Denne påstanden ble underbygget ved hjelp av en kvalitativ undersøkelse blant norske offiserer og viste at det ikke bare er marginaliserte enkeltpersoner på lavere gradsnivå som står frem med holdninger som bryter med en profesjonsetikk som kan sies å være forankret i et menneskesyn i en luthersk naturrettlig tenkning. Det ble en del debatt i media og i *PACEM* rundt forskningsmetode og om de funn som ble avdekket var representative og om de hadde betydning for oppdragsløsningen. Det var imidlertid få deltakere i denne debatten som avviste at slike holdninger fantes blant norske offiserer.

Et annet og nyere eksempel fra dagspressen viser at også ledende offiserer kan gi uttrykk for forakt for deltakere i en pågående militær konflikt. Det blir særlig utfordrende når en norsk militær sjef beskriver fienden eller en aktør i asymmetrisk krigføring som «usle kryp», samtidig som han fremsetter et ønske om hevn eller gjengjeldelse.

Umiddelbart synes slike uttalelser å komme i konflikt med flere av de mest grunnleggende verdiene og holdningene i *Verdigrunnlaget*, kristen og humanistisk tradisjon og det menneskesynet som springer ut av en luthersk naturrettlig tenkning.

Det er dermed ikke sagt at man ikke kan forstå slike reaksjoner etter at avdelingen har tatt tap. Gruppepsykologisk og militær sosiologisk er det mulig å forstå og forklare slike utspill. Store forskjeller i kultur og moral, opparbeidede frustrasjoner og følelsen av avmakt kan nok vekke forakt og hevnlust hos norske offiserer og soldater når mennesker fra en fremmed kultur rammer norske avdelinger og norske liv går tapt. Slik sett kan dette gjerne være uttrykk for allmennmenneskelige følelser, holdninger og uttrykksformer i denne situasjonen og eventuelt i tilsvarende situasjoner – uten dermed å si at dette er representative holdninger for den militære profesjonskulturen som bygges opp i avdelingen. Men det er grunn til å spørre noe bekymret om det er mer enn en tilfeldighet at de refererte uttrykksformer som er fremkommet i media stammer fra en og samme militære avdeling.

Bekymringen knytter seg til en etisk vurdering av uttalelsene i lys av luthersk naturrett. Det tør etter mitt syn være hevet over enhver tvil at i et luthersk naturrettslig perspektiv vil uttalt forakt for et menneske, en gruppe eller et helt folk kunne bære kimen i seg til demonisering eller avhumanisert behandling av fienden som for eksempel under 2. verdenskrig, på Balkan eller i Abu Ghraib.

Nå kan man selvsagt hevde at dette er private meninger og holdninger som her kommer til uttrykk som spontanreaksjoner i en presset situasjon, og som derfor ikke representerer verdier og holdninger fra en norsk militær profesjonskultur. Problemet med et slikt skille mellom det personlige og profesjonelle er at det konstrueres et skille mellom en personlig moral og en profesjonsmoral. I et luthersk naturrettslig perspektiv må dette kunne betegnes som dobbeltmoral som ble avvist i oppgjøret med det nyprotestantiske skille mellom «Amtsmoral» og «Personmoral» (Troelsch 1912: 501).

Disse eksemplene som jeg her har trukket frem illustrerer det poenget at selv om Forsvaret og de enkelte avdelingene formelt forankrer sin etikkundervisning i natur- og folkerett så gir det seg ikke av seg selv at dette forankringspunktet internaliseres intuitivt eller gjennom etikkundervisning eller etisk veiledning. En lakmestest ut fra luthersk naturrett på om etikkundervisningen eller den etiske veiledningen har lyktes eller ikke, vil være hvordan militære ledere og andre profesjonsutøvere uttrykker seg *om mennesket* i møte med militærprofesjonens ultimative trussel; tap av egne.

Hører ikke slike uttrykksformer og synspunkter på fienden likevel med til en norsk krigerkultur i emning? Dette er tross alt ærlige uttrykksformer fra de mest profesjonelle profesjonsutøverne den norske Hæren har utdannet i nyere tid og representerer sannsynligvis ærlige uttrykk for hva mange følte og mente både i avdelingen, Forsvaret og i deler av befolkningen. Skal det heller ikke være rom

for individuelle og kontroversielle verdiytringer og hører ikke det med til ytringsfriheten i et demokratisk samfunn – som også må gjelde for militære ledere?

Til det første spørsmålet må det sies med henvisning til den som lanserte krigerkulturbegrepet i norsk sammenheng med en viss grad av autoritet, tidligere forsvarssjef Sverre Diesen, at om fienden er demoralisert og ikke har respekt for menneskerettighetene er det «så og si under en offisers verdighet å falle ned på samme nivå som sine fiender» (Diesen i et foredrag på Stabsskolen 2009). Nedsettende ytringer med bakgrunn i forakt for fienden er med andre ord uttrykk som ikke hører ikke hjemme i en norsk militær profesjonskultur selv om den kalles krigerkultur, om jeg tolker Sverre Diesen rett. Her vil etisk veiledning på bakgrunn av luthersk naturrett kunne fungere som en *preventiv grensesettende normsender*.

At offiserer så vel som andre samfunnsborgere fritt kan gi uttrykk for slike holdninger er etter mitt syn et gode i et postmoderne verdipluralistisk samfunn. Det er likevel ikke slik at disse holdningene bør være normgivende i oppbyggingen av en norsk militær profesjonskultur. Her må Forsvaret velge en smalere verdiplattform enn samfunnets verdimylder. En norsk krigerkultur kan ikke bygge på forakt for fienden selv om en slik forakt skulle være representert i samfunnet eller folkeviljen. En norsk soldat bør uttrykke respekt for sine fiender og alle konflikt deltakere på krigsskueplassen ganske enkelt fordi disse er mennesker og fordi en profesjonell norsk soldat må leve opp til en viss militær profesjonsetisk standard.

Konklusjon

Etter mitt syn må kristen etikk, forankret i luthersk naturrettsforståelse, ikke ignorere samfunnets og Forsvarets verdipluralitet uten å ta hensyn til at denne finnes alternativt uttrykt til kristendom og humanisme, både i et sekulært og metafysisk språk og argumentasjonsmåte. Videre kan det sies at en forankring av militær profesjonskultur i luthersk naturrettsforståelse også kan bidra med innspill til en felles verdiplattform. Dernest må det kunne hevdes at etisk veiledning og rådgivning forankret i luthersk naturrett kan fungere som en kritisk normsender i oppbyggingen av en norsk militær profesjonskultur, eller krigerkultur.

Til slutt vil jeg påpeke at et luthersk ståsted som mitt nok kan oppleves som snevert og meget begrenset. Denne artikkelen gir derfor ingen endelige svar på de spørsmål som diskuteres, men må sees på som et innlegg i debatten og en invitasjon til videre samtale.

Litteratur

- Aukrust, Tor (1965). *Mennesket i samfunnet. En sosialetikk*. Oslo, Land og Kirke.
- Berggrav, E. *Staten og mennesket*. Oslo 1945.
- Dietrich Bonhoeffer (1956). *Ethik*. München.
- Edström, H., Lunde, N. T., Matlary, J. H. (2009). *Krigerkultur i en fredsnasjon*. Abstrakt Forlag.
- Forsvarets overkommando (1998). *Forsvarets verdigrunnlag*.
- French, S. E. (2003). *The Code of the Warrior*. Maryland: Rowman and Littlefield Publishers, Inc.
- Henriksen, J. (2002). «Umiddelbarhet eller argumentasjon som basis for normative standpunkter» i *Tidsskrift for teologi og kirke* 73, 1, 41-65. Oslo: Universitetsforlaget.
- Honecker, M. (2004). Pluralisme i begrunnelsen av kristen etikk i *Etikk tro og pluralisme*. Sannes, K. O., Hegstad, H., Heiene, G., Thorbjørnsen, S. (red.) O. Oslo: Fagbokforlaget.
- Jacobsen, Alf R. *Banesår*. (2003). Oslo: Aschehoug.
- Journal of Lutheran Ethics* (2010). Natural Law. Volume 10, number 3.
- Lunde, N. T. (2003). *Fra Forsvaret i kirken til kirken i Forsvaret*. Trondheim: Tapir.
- Luther, M. (1523). *Von Weltlicher Obrigkeit*. WA 11, 277.
- Lønning, I. og Rasmussen, T. (1980). *Marin Luther. Verker i utvalg*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Morgenbladet (2010). *Krigere uten krig*, 12. februar 2010.
- Mæland, B. (2004). *Skadeskutt idealisme. Norsk offisersmoral i Kosovo*. Bergen. Eide forlag.
- Universitetet i Tromsø (1989). *Sensorveiledning til eksamen i rettsfilosofi, juss 2. avd.*
- Tranøy, K. E. *Naturrett i Store Norske Leksikon*. <http://www.snl.no/naturrett> (lastet ned 12. mars 2010).
- Thielicke, H. (1958). *Theologische Ethik I*, Tübingen.
- Troelsch, E. (1912).
- Thomas Aquinas. *Summa Theologia*
- Wisløff, C. F. (1983). *Martin Luthers teologi*. Oslo: Lunde forlag.

Alf Petter Hagesæther er oberst og feltprost. Disputerte ved Misjonshøgskolen mars 2010 med avhandlingen Makt og etikk: Norsk militær profesjonsetisk diskurs 1959-2009.

Nobelforedrag*

BARACK H. OBAMA

Deres majesteter, deres kongelige høyheter, ærede medlemmer av Nobelkomiteen, borgere av Amerika og borgere av verden:

Jeg mottar denne hederen med dyp takknemlighet og stor ydmykhet. Det er en pris som vitner om våre høyeste ambisjoner – at trass i all ondskaper og lidelsen i verden, er vi ikke fanger av vår skjebne. Våre gjerninger teller, og de kan bidra til å dreie historien i retning av rettferdighet.

Likevel ville jeg ikke være sannferdig om jeg ikke erkjente hvor omstridt deres sjenerøse beslutning har vært. Delvis er det fordi jeg er ved starten, ikke slutten, av min innsats på den globale arena. Sammenlignet med noen av historiens giganter som har fått prisen – Schweitzer og King, Marshall og Mandela, er det jeg har gjort, lite. Og så har vi de menn og kvinner verden rundt som er blitt fengslet og slått i sin søken etter rettferdighet, de som arbeider i humanitære organisasjoner for å bekjempe lidelse, de millioner av ukjente hvis stille, modige og empatiske gjerninger er til inspirasjon selv for de hardeste kynikerne. Jeg kan ikke motsi dem som mener at disse mennene og kvinnene – noen kjente, andre ukjente for alle andre enn dem som de hjelper, fortjener prisen langt mer enn jeg.

Men kanskje det mest grunnleggende problemet i forbindelse med at jeg tildeles denne prisen, er det faktum at jeg er øverstkommanderende for en nasjon som står midt i to kriger. En av dem er i ferd med å trappes ned. Den andre er en konflikt som Amerika ikke ønsket, en der vi støttes av 43 andre land, blant dem Norge, i en kamp for å forsvare oss selv og alle nasjoner mot nye angrep.

Likevel: Vi er i krig, og jeg er ansvarlig for at det er sendt tusener av unge amerikanere i kamp i et fremmed land. Noen av dem kommer til å drepe, noen av dem kommer til å bli drept. Så jeg kommer hit med en levende visshet om hva væpnet konflikt koster, og med hodet fullt av vanskelige spørsmål om forholdet mellom krig og fred, og om vår innsats for å erstatte det ene med det andre.

* © The Nobel Foundation, Stockholm, 2009. Gjengitt med tillatelse fra Nobelinstituttet. Oversettelse: Nils Myklebost, NTB

Disse spørsmålene er ikke nye. Krig, i en eller annen form, kom samtidig med det første mennesket. I historiens daggry ble det ikke stilt spørsmål ved om krig var moralsk; krig var rett og slett et faktum, som tørke eller sykdom, og det var slik stammer, og senere sivilisasjoner, søkte makt og løsninger på sine uenigheter.

Over tid, etter hvert som lovgiving ble stiftet for å få kontroll over vold mellom grupper, begynte filosofer, geistlige og statsmenn å forsøke å regulere krigens ødeleggende makt. Begrepet «rettferdig krig» oppsto, som et uttrykk for at krig bare kan rettferdiggjøres på visse betingelser: Hvis den føres som en absolutt siste utvei eller i selvforsvar; hvis maktbruken er proporsjonal med trusselen, og hvis, så sant det er mulig, sivilbefolkningen ikke blir rammet av voldsbruken.

Gjennom mesteparten av historien ble denne måten å se på krig på, sjeldent respektert. Menneskets evne til å finne på nye måter å drepe hverandre på, syntes å være uuttømmelig, på samme måte som vår evne til å utelukke dem som ser annerledes ut eller ber til en annen gud. Kriger mellom hærer ble til kriger mellom nasjoner, total krig der skillet mellom krigende og sivile ble visket ut. I løpet av 30 år ble dette kontinentet kastet ut i slike blodbad to ganger. Og mens det er vanskelig å forestille seg en mer rettferdig sak enn å beseire Det tredje rike og aksemaktene, var annen verdenskrig en konflikt der det totale antall sivile som døde var langt høyere enn antall soldater som mistet livet.

I kjølvannet av slike ødeleggelser og med atomalderens inntreden ble det klart for både seierherrer og beseirede at verden trengte institusjoner for å forhindre en ny verdenskrig. Så, et kvart århundre etter at USAs Senat avviste Folkeforbundet, en idé som Woodrow Wilson fikk denne prisen for, ledet Amerika an for å bygge opp en fredelig internasjonal orden basert på Marshall-planen og FN, mekanismer for å regulere krigføring, samt traktater for å beskytte menneskerettighetene, hindre folkemord og begrense de farligste våpnene.

På mange måter har innsatsen lyktes. Jo da, fryktelige kriger er blitt utkjempet, og grusomheter er blitt begått. Men det har ikke vært noen tredje verdenskrig. Den kalde krigen endte med jublende folkemasser som rev ned en mur. Handel har sydd store deler av verden sammen. Milliarder av mennesker er løftet ut av fattigdom. Idealene om frihet, selvstyre, likhet og rettsstat har vunnet fram, om enn haltende. Vi har arvet styrken og framsynet til generasjoner før oss, og det er en arv som mitt land med rette er stolt av.

Ett tiår inn i et nytt århundre rystes denne arkitekturen under vekten av nye trusler. Verden skjelver kanskje ikke lenger av frykt for en konfrontasjon mellom to atomsupermakter, men spredning av atomvåpen kan øke risikoen for katastrofe. Terrorisme er en gammel taktikk, men moderne teknologi gjør det

mulig for noen få ubetydelige menn med overdimensjonert vrede å myrde uskyldige i et skremmende omfang.

Dessuten har kriger mellom nasjoner i økende grad veket for kriger innen nasjoner. Nye etniske og sekteriske konflikter, stadig flere løsrivelsesbevegelser, opprør og mislykkede stater har fanget sivile i feller av endeløst kaos. I dagens kriger blir mange flere sivile drept enn soldater, frøene til framtidig konflikt blir sådd, økonomier ødelegges, sivilsamfunn rives i filler, flyktningstrømmer oppstår og barn blir merket for livet.

Jeg har ikke her med meg noen endelig løsning på krigens problemer. Hva jeg vet, er at for å møte disse utfordringene, trengs de samme visjonene, det samme harde arbeidet og utholdenheten til de menn og kvinner som gjorde en så modig innsats for flere tiår siden. Og det vil kreve av oss at vi tenker i nye baner om hva en rettferdig krig er og om forpliktelsen til å søke en rettferdig fred.

Vi må begynne med å innse den vanskelige sannheten at vi ikke vil kunne utrydde voldelig konflikt i vår levetid. Det vil oppstå situasjoner da nasjoner, enten hver for seg eller sammen, vil finne at maktbruk ikke bare er nødvendig, men moralsk riktig.

Jeg sier dette fullt vitende om hva Martin Luther King sa under denne samme seremonien for mange år siden: «Vold fører aldri til varig fred. Det løser ingen sosiale problemer: Det skaper bare nye og mer kompliserte problemer.» Som en som står her som en direkte konsekvens av doktor Kings livsverk, er jeg et levende vitnesbyrd om den moralske styrken til ikkevold. Jeg vet at det ikke er noe veikte, ikke noe passivt, ikke noe naivt i troen og livene til Gandhi og King.

Men som et statsoverhode som er forpliktet ved ed til å beskytte og forsvare min nasjon, kan jeg ikke tillate meg å ledes av deres eksempler alene. Jeg møter verden slik den er, og jeg kan ikke forholde meg passivt til trusler mot det amerikanske folk. For la det være helt klart: Ondskap finnes i verden. En ikkevoldelig bevegelse ville ikke ha kunnet stanse Hitlers armeer. Forhandlinger ville ikke kunne overbevise al-Qaidas ledere om å legge ned sine våpen. Å si at maktbruk noen ganger er nødvendig, er ikke en oppfordring til kynisme, det er å akseptere historien, at mennesket ikke er feilfritt, og at fornuften ofte har sine begrensninger.

Jeg tar opp dette poenget fordi i mange land er det en dyp ambivalens når det gjelder militær innsats i dag, uansett hva saken gjelder. Noen ganger blandes dette sammen med en instinktiv mistenksomhet mot USA, verdens eneste militære supermakt.

Likevel må verden huske på at det ikke bare var internasjonale institusjoner, ikke bare traktater og erklæringer, som brakte stabilitet til etterkrigsverdenen. Uansett hvilke feil vi måtte ha begått, er det et faktum at USA har bidratt til å sikre global sikkerhet i mer enn seks tiår med våre landsmenns blod og vår militære styrke. Innsatsen og ofrene til våre menn og kvinner i uniform har fremmet fred og velstand fra Tyskland til Korea, og hjulpet demokratiet til å få fotfeste på steder som Balkan. Vi har påtatt oss denne byrden, ikke fordi vi vil tvinge gjennom vår vilje. Vi har gjort det ut fra opplyst egeninteresse, fordi vi søker en bedre framtid for våre barn og barnebarn, og vi tror at deres liv blir bedre om andre menneskers barn og barnebarn kan leve i frihet og velstand.

Så ja, krigens instrumenter har en rolle å spille for å bevare fred. Og likevel må denne sannheten leve sammen med en annen, nemlig at uansett hvor rettfærdig en krig er, betyr krig alltid menneskelig tragedie. Soldatens tapperhet og oppofrelse belønnes med ære og heder, siden den er uttrykk for kjærlighet til landet, til saken og til kameratene i felten. Men det er aldri noe gloriøst ved krig i seg selv, og vi må aldri framstille krig som gloriøst.

En del av vår utfordring er derfor å forsone disse to uforsonlige sannhetene – at krig noen ganger er nødvendig, og at krig i en viss forstand er et uttrykk for menneskelig dårskap. Helt konkret må vi innrette vår innsats mot det målet som president Kennedy for lenge siden satte. «La oss fokusere på en mer praktisk, mer oppnåelig fred, basert ikke på en plutselig forvandling av menneskenaturen, men på en gradvis utvikling av menneskehetens institusjoner».

Hvordan kan en slik utvikling se ut? Hva kan de praktiske skrittene være? Til å begynne med mener jeg at alle nasjoner, sterke som svake, må forholde seg til regler som regulerer bruken av makt. Jeg, som enhver statsleder, forbeholder meg retten til å handle unilateralt om nødvendig for å forsvare mitt land. Likevel er jeg overbevist om at det å forholde seg til reglene, styrker dem som gjør det, og isolerer og svekker dem som ikke gjør det.

Verden stilte seg bak Amerika etter 11. september-angrepet og fortsetter å støtte vår innsats i Afghanistan. Det gjør verden fordi det meningsløse angrepet var så til de grader grusomt, og med grunnlag i det allment aksepterte prinsippet om selvforsvar. På samme måte innså verden behovet for å konfrontere Saddam Hussein da han invaderte Kuwait, en samstemmighet som sendte et klart signal til alle om kostnadene ved aggresjon.

Videre kan USA ikke insistere på at andre følger kjørereglene om vi selv nekter å respektere dem. For når vi ikke gjør det, framstår våre handlinger som vilkårlige, og det undergraver legitimiteten til framtidige intervensjoner, uansett hvor rettfærdige de måtte være.

Dette er spesielt viktig når formålet med militæraksjonen er mer enn bare selvforsvar eller forsvar av en nasjon mot en aggressiv part. Stadig oftere vil vi stå overfor vanskelige spørsmål om hvordan vi skal forhindre at sivile slaktes ned av sine egne myndigheter, eller hvordan vi kan stanse en borgerkrig når volden og lidelsene truer med å omfatte en hel region.

Jeg mener at maktbruk kan forsvares av humanitære grunner, slik som på Balkan, eller andre steder som er merket av krig. Ikke å gripe inn, vil ramme vår samvittighet og kan ende med mer kostbare intervensjoner senere. Det er derfor alle ansvarlige nasjoner må akseptere den rollen militære med et klart mandat kan spille for å bevare freden.

USA vil aldri vakle i sin forpliktelse til å opprettholde global sikkerhet. Men i en verden der truslene er mer diffuse, og oppdragene mer komplekse, kan ikke USA handle alene. Dette er virkeligheten i Afghanistan. Dette er virkeligheten i mislykkede stater som Somalia, der terror og piratvirksomhet går sammen med sult og menneskelige lidelser. Og det er trist å måtte si det, men slik vil det fortsette i ustabile regioner i mange år.

Lederne og soldatene i NATO-landene, og andre venner og allierte, virkeliggjør denne sannheten gjennom innsatsen og tapperheten de har vist i Afghanistan. Men i mange land er det en motsetning mellom innsatsen til dem som tjenestegjør, og ambivalensen i store deler av befolkningen. Jeg forstår hvorfor krig ikke er populært. Men dette vet jeg også: Bare det at fred er ønskelig, er sjelden nok til å oppnå fred. Fred innebærer ansvar. Fred innebærer oppofrelse. Det er derfor NATO fortsatt er uunnværlig. Det er derfor vi må styrke FN og regional fredsinnsetning, og ikke overlate innsatsen til noen få land. Det er derfor vi ærer dem som kommer hjem fra fredsbevarende oppdrag og trening i andre land til Oslo og Roma, til Ottawa og Sydney, til Dhaka og Kigali – vi ærer dem ikke som krigere, men som fredsbevarere.

La meg til slutt framheve enda et poeng når det gjelder bruken av makt. Enda mens vi tar vanskelige valg om å gå til krig, må vi også ha en klar idé om hvordan vi skal føre krigen. Nobelkomiteen anerkjente denne sannheten da den ga den første fredsprisen til Henry Dunant, grunnleggeren av Røde Kors og en pådriver bak Genèvekonvensjonene.

Når maktbruk er nødvendig, har vi en moralsk og strategisk interesse i å forplikte oss til visse regler for krigføring. Og selv når vi står overfor en blodtøst motstander som ikke respekterer reglene, mener jeg at USA må sette standarden for å respektere krigens regler. Det er det som skiller oss fra dem vi kjemper mot. Det er det som er kilden til vår styrke. Det er derfor jeg gjorde tortur ulovlig. Det er derfor jeg ga ordre om at Guantanamo-leiren skulle stenges. Og det er

derfor jeg har gjentatt USAs forpliktelse til å respektere Genèvekonvensjonene. Vi taper vår selvrespekt hvis vi kompromitterer de samme idealene som vi slåss for å forsvare. Og vi ærer disse idealene ved å opprettholde dem, ikke bare når det er lett, men når det er vanskelig.

Jeg har snakket om de spørsmål som må veie tungt i våre sinn og våre hjerter når vi velger å gå til krig. Men la meg nå gå over til vår innsats for å unngå slike tragiske valg, og snakke om tre måter som vi kan bygge en rettferdig og varig fred på.

For det første, når vi er i konflikt med land som bryter regler og lover, mener jeg at vi må utvikle alternativer til vold som er tøffe nok til å endre disse landenes atferd – for om vi vil ha varig fred, må løftene til det internasjonale samfunn bety noe. De regimer som bryter reglene, må holdes ansvarlig. Sanksjoner må påføre dem reelle kostnader. Fortsatt vegring må møtes med økt press – og slikt press oppnås bare når resten av verden står samlet.

Et påtrengende eksempel er innsatsen for å hindre spredning av atomvåpen og å arbeide for en verden uten atomvåpen. På midten av forrige århundre forpliktet nasjonene seg til en traktat som innebærer en klar byttehandel: Alle land skal ha tilgang på fredelig atomkraft, de som ikke har atomvåpen, skal forplikte seg til å unnvære dem, og de som har atomvåpen, skal arbeide for nedrustning. Jeg har forpliktet meg til å opprettholde denne traktaten. Den er et kjernepunkt i min utenrikspolitikk. Og jeg samarbeider med president Medvedev for å skjære ned på USAs og Russlands kjernefysiske arsener.

Men det påligger oss alle også å insistere på at land som Iran og Nord-Korea ikke utnytter systemet. De som påberoper seg at de respekterer folkeretten, kan ikke se en annen vei når folkeretten krenkes. De som bryr seg om sin egen sikkerhet, kan ikke ignorere faren ved et våpenkappløp i Midtøsten og Øst-Asia. De som søker fred, kan ikke stå passivt og se på mens nasjoner rustet seg for atomkrig.

De samme prinsippene gjelder for dem som krenker folkeretten ved å utsette sin egen befolkning for brutal undertrykkelse. Når det er folkemord i Darfur, systematiske voldtekter i Kongo eller undertrykkelse i Burma, må det få konsekvenser. Og jo mer vi står sammen, jo mindre sannsynlig er det at vi må velge mellom væpnet intervensjon og medansvar for undertrykkelsen.

Dette bringer meg til et nytt punkt, nemlig hva slags fred vi søker. For fred er ikke bare fravær av synlig konflikt. Bare en rettferdig fred, basert på hvert menneskes medfødte rettigheter og verdighet, kan bli virkelig varig.

Det var denne innsikten som inspirerte dem som utarbeidet Den universelle menneskerettighetserklæringen etter andre verdenskrig. I kjølvannet av ødeleg-

gelsene innså de at om ikke menneskerettighetene beskyttes, blir fred et hult løfte.

Og likevel, altfor ofte, blir disse ordene ignorert. I noen land bruker man som påskudd for ikke å respektere menneskerettighetene, den falske forestillingen om at de er vestlige prinsipper, som er fremmede for de lokale kulturene eller det stadiet i den historiske utviklingen som landet er i. Og i USA har det lenge vært spenning mellom dem som kaller seg realister og dem som kaller seg idealister – en spenning som bærer bud om at man må foreta et vanskelig valg mellom en snever forfølgelse av interesser eller en endeløs kampanje for å tvinge gjennom våre verdier.

Jeg avviser dette valget. Jeg mener at freden alltid er ustabil der folket nektes retten til å ytre seg fritt eller be til den guden de ønsker, eller velge sine ledere og samles uten frykt. Innestengt nag blir betent, og undertrykkelse av stammeidentitet og religiøs identitet kan ende i vold. Vi vet også at det motsatte er sant. Bare da Europa ble fritt, kunne det endelig få fred. USA har aldri ført krig mot et demokrati, og våre nærmeste allierte er stater som beskytter rettighetene til sine borgere. Uansett hvor kynisk de defineres, er verken USAs eller verdens interesser tjent med at menneskers frihetslengsel blir undertrykt.

Så selv om vi respekterer hvert lands unike kultur og tradisjoner, vil USA alltid være en stemme for slike allmenmenneskelige forhåpninger. Vi vil vitne om den stillferdige verdigheten til reformpolitikere som Aung San Suu Kyi, til tapperheten til de zimbabwære som avla stemme under trussel av å bli banket opp, til de hundretusener som marsjerte stille gjennom Irans gater. Det er avslørende at lederne for disse landene frykter aspirasjonene til sitt eget folk mer enn andre lands makt. Og det er alle frie menneskers og alle frie nasjoners plikt å la disse bevegelsene vite at håpet og historien er på deres side.

La meg også si dette: Det å fremme menneskerettighetene kan ikke dreie seg om formaninger alene. Noen ganger må det kombineres med møysommelig diplomati. Jeg vet at vi ved å samarbeide med repressive regimer må gi avkall på den tilfredstillende som følger av å være rene og ranke. Men jeg vet også at sanksjoner uten at man strekker ut en hånd, og fordømmelse uten diskusjon, kan ende i en lammende status quo. Intet undertrykkende regime legger ut på en ny vei uten at en åpen dør er tilgjengelig.

Når man tar Kulturrevolusjonens grusomheter i betraktning, var Nixons møte med Mao utilgivelig. Likevel bidro det uten tvil til at Kina fikk stake ut en kurs der millioner av landets borgere ble løftet ut av fattigdom og brakt i kontakt med åpne samfunn. Pave Johannes Pauls kontakt med Polen skapte større arm-slag ikke bare for den katolske kirken, men også for fagforeningsledere som

Lech Walesa. Ronald Reagans innsats for våpenkontroll og hans støtte til perestrojka skapte ikke bare et bedre forhold til Sovjetunionen, men det ga også makt til dissidenter i hele Øst-Europa. Det fins ingen enkle formler her. Men vi må prøve så godt vi kan å balansere isolering mot kontakt, press mot insentiver, på en slik måte at menneskenes rettigheter og verdighet fremmes over tid.

For det tredje omfatter en rettferdig fred ikke bare sivile og politiske rettigheter. Den må også inkludere økonomisk sikkerhet og muligheter. For virkelig fred er ikke bare frihet fra frykt, men frihet fra mangel på materielle goder.

Det er uten tvil slik at utvikling sjelden finner sted uten at den har rot i sikkerhet. Det er også slik at sikkerhet ikke fins der mennesker ikke har tilgang til nok mat, rent vann eller medisinene de trenger for å overleve. Sikkerhet fins ikke der barn ikke har håp om skikkelig utdanning eller en jobb som kan brødfø en familie. Mangelen på håp kan få et samfunn til å råtne på rot.

Og det er derfor det ikke bare er veldedighet å hjelpe bønder å brødfø sitt folk, og å hjelpe nasjoner å gi sine barn utdanning og sine syke helse. Det er også derfor verden må samarbeide om å motvirke klimaendringene. Det er liten vitenskapelig tvil igjen om at dersom vi ikke gjør noe, vil vi stå foran mer tørke, sult og forflytninger av menneskemasser som igjen vil nøre opp under konflikt i mange tiår. Derfor er det ikke bare forskere og aktivister som krever rask og effektiv handling – militære ledere i mitt land og andre forstår at vår felles sikkerhet står i fare.

Avtaler mellom nasjoner. Sterke institusjoner. Støtte til menneskerettighetene. Investering i utvikling. Alt dette er vitale ingredienser i arbeidet for å fremme utviklingen som president Kennedy snakket om. Og likevel tror jeg ikke at vi har viljen og utholdenheten til å gjøre ferdig dette arbeidet uten noe mer – og det er den fortsatte utvidelsen av vår moralske forestillingsevne: Vi må insistere på at det fins noe ureduserbart som vi alle deler.

Etter hvert som verden blir mindre, kunne man kanskje tro at det ville bli lettere for menneskene å se hvor like vi er, å forstå at vi alle i bunn og grunn ønsker de samme tingene, at vi alle håper på en mulighet for å leve våre liv med et minstemål av lykke og innfrielse av drømmer for oss selv og våre familier.

Og likevel, når man tar i betraktning globaliseringens svimlende fart og den kulturelle utjevningen som den moderne verden fører med seg, burde det ikke komme som en overraskelse at mennesker frykter tap av det de verdsetter i deres egen identitet, deres rase, deres stamme, og kanskje aller sterkest, deres religion. Noen steder har denne frykten endt i konflikt. Noen ganger kjennes det som om vi tar et skritt tilbake. Vi ser det i Midtøsten etter hvert som konflikten mellom

jøder og arabere synes å hardne til. Vi ser det i land som blir revet i stykker langs stammegrensene.

Og farligst av alt, vi ser det på den måten de som har forvrengt og svertet den store religionen islam, og som angrep mitt land fra Afghanistan, bruker religion som påskudd for å myrde uskyldige. Disse ekstremistene er ikke de første som dreper i Guds navn. Korstogenes grusomheter er grundig dokumentert. Men de minner oss om at ingen hellig krig noensinne kan være en rettferdig krig. For hvis man virkelig tror at man gjennomfører Guds vilje, fins det ingen grunn til å holde noe tilbake, ingen grunn til å spare livet til den gravide kvinnen, eller helsepersonalet, eller til og med en person av samme tro som en selv. Et slikt forvrengt syn på religion er ikke bare uforenlig med ideen om fred, men også med målet for troen selv – for den ene regelen som utgjør kjernen i alle de store religionene, sier jo at vi skal gjøre mot andre det vi ønsker at andre skal gjøre mot oss.

Å følge eller ikke følge denne nestekjærlighetens lov har alltid vært den viktigste kilden til konflikt i menneskenaturen. Vi er ikke ufeilbarlige. Vi gjør feil, og vi blir offer for fristelser og stolthet, maktbegjær og noen ganger ondskap. Selv de av oss som har de beste intensjoner, vil fra tid til annen vike tilbake for å gjøre rett i møtet med urett.

Men vi trenger ikke å tro at menneskenaturen er feilfri for å bevare troen på at menneskene kan forbedres. Vi trenger ikke å leve i en idealisert verden for å strekke oss etter de idealene som vil gjøre verden til et bedre sted å være. Ikkevoldsbudskapet til menn som Gandhi og King er kanskje ikke mulig å etterleve i praksis i alle situasjoner, men kjærligheten som de prediket, og troen de hadde på menneskelig framgang, må alltid være polarstjernen som vi styrer etter på vår ferd.

For om vi mister den troen, om vi avviser den som tåpelig eller naiv, om vi stenger den ute fra de beslutningene vi tar om saker som gjelder krig og fred, da taper vi det som er det beste ved menneskeheten. Vi taper vår sans for det som er mulig. Vi taper vårt moralske kompass.

Lik tidligere generasjoner må vi si nei til en slik framtid. Som doktor King sa ved denne samme anledning for så mange år siden: «Jeg nekter å akseptere håpløshet som det endelige svaret på historiens tvetydighet. Jeg nekter å akseptere ideen om at det som 'er' i menneskenaturen i dag, gjør mennesket moralsk uegnet til å strekke seg etter det evige 'burde' som det til enhver tid står overfor.»

Så la oss strekke oss etter verden slik den burde være – den gnisten av det guddommelige som rører seg i sjelen til oss alle. Et eller annet sted i dag, i dette her og nå, finnes en soldat som ser at han står overfor overmakten, men likevel

holder stand for å bevare freden. Et eller annet sted i dag, i denne verden, venter en demonstrant på å bli rammet av sin regjerings brutalitet, men har likevel mot nok til å marsjere videre. Et eller annet sted i dag tar en mor som er offer for utmattende fattigdom, seg likevel tid til å undervise sitt barn, som har troen på at selv i en ond verden finnes det rom for hans drømmer.

La oss leve etter deres eksempel. Vi kan innse at undertrykkelse alltid vil være med oss, og likevel strebe etter rettferdighet. Vi kan innse hvor tung forsakelse kan være og likevel strebe etter verdighet. Vi kan innse at det vil bli kriger, men likevel strebe etter fred. Vi kan gjøre det, for det er det som er historien bak all menneskelig framgang; det er håpet for hele verden; og i dette utfordringens øyeblikk, må det være vårt oppdrag her på jorden.

Kommentarer til Nobelforedrag

AV TOR ARNE BERNTSEN OG NILS TERJE LUNDE

President Obamas Nobeltale i Oslo 10. desember 2010 vil bli stående som en av de store taler i historien, ikke bare i norsk sammenheng, men også internasjonalt. Nobeltaler forlenes i sin karakter med en særskilt nimbus, en nimbus som gjør at retorikken og budskapet får en større betydning og kraft enn nesten hvilken som helst annen tale. Dette forsterkes ytterligere når det er USAs sittende president som holder talen. Storheten i Obamas tale må sies å være en kombinasjon av disse faktorene: av retorikken, av budskapet, av konteksten og av personen.

Målsettingen med disse kommentarene er allikevel ikke å gi en litteraturvitenskapelig eller retorisk analyse av Obamas foredrag. Målsettingen er mer begrenset, men likefull sentral. Det er å skissere hvilken krigs- og fredsetikk som kommer til uttrykk. Et utgangspunkt for å nærme seg dette spørsmålet kan være å merke seg de mange spenninger som finnes i talen: krig versus fred, realiteter versus idealer, politikk versus etikk, godhet versus ondskap, undertrykkelse versus rettferdighet. Slike spenninger har opplagt en retorisk funksjon. De kan også ha en kontekstuell funksjon. Med dette menes at de retoriske spenningene er et forsøk på å koble an til og besvare kritikken mot tildelingen av fredsprisen til Obama. Denne kritikken gikk dels på forholdet mellom visjoner og resultater. Obama hadde mange visjoner, men få resultater å vise til. Dels gikk også kritikken på det paradoksale i å tildele en fredspris til en person som hadde det øverste ansvaret for USAs pågående krigføring i Irak og Afghanistan. Den amerikanske avisen *The New York Times* kommenterte på lederplass:

Det fremstår som en forskradd ironi å gi fredsprisen til en president som for øyeblikket arbeider med å trappe opp krigen i Afghanistan. For mange er det vanskelig å se at fred er forenlig med en eskalering i voldshandlinger slik Obama nå arbeider med å få til.

Spenningene i talen kan altså forklares både retorisk og kontekstuell. Vi vil imidlertid også mene at de også kan forstås som et genuint uttrykk for Obamas politiske filosofi, herunder hans forståelse av krigs- og fredsetikken.

Politisk antropologi og maktbruk

De spenningene som tematiseres i Obamas tale kan sies å ta utgangspunkt i en bestemt politisk antropologi. Det er interessant å merke seg at Obama bruker så mye plass på å tale om hva mennesket er, og hvilke muligheter og begrensinger som ligger i den menneskelige natur. Han beskriver på den ene side menneskets kapasitet til å drepe og ødelegge. Ondskaper i verden forstås som en levende realitet som det ikke er mulig å unnsnippe. På den annen side beskriver han menneskets mulighet til å gjøre det gode, til å skape fred, rettferdighet og bedre økonomiske og sosiale forhold. Mennesket er altså ikke kun godt eller ondt. Det er en ambivalens i menneskenaturen, og denne ambivalens er et grunnleggende forhold som gir begrensninger og muligheter for politisk handling. En slik tenkning synes i utgangspunktet å ligge nært Martin Luther King jr. politiske antropologi, jf. hans prekansamling *Broen heter kjærlighet* (Oslo, Norsk Litteraturselskap 1964). King henviser her også til Reinhold Niebuhrs kristne realisme (s. 103). På et avgjørende punkt skiller imidlertid King og Niebuhr lag, og det dreier seg om konsekvensene av antropologien når det gjelder maktbruk. Mens King går inn for en ikke-voldslinje, betoner Niebuhr at bruk av makt vil kunne være nødvendig. Det samme fremholder Obama. Obama har også i annen sammenheng pekt på Niebuhr som en viktig inspirasjonskilde for sin tenkning.

En grunnidé i Niebuhrs *kristne realisme* er at mennesket har et iboende potensial både for ondskap og godhet. Syndefallets konsekvenser gjenspeiler seg ikke bare i det enkelte menneske, men også i samfunnets strukturer. I store upersonlige strukturer vil det ligge et stort potensiale for destruktive krefter. Disse kreftene må reguleres gjennom makt, mest vellykket gjennom en maktbalanse mellom de ulike nasjonene. I denne forstand er makt et virkemiddel til å bevare freden mellom nasjonene. Flere har kommentert at Obama synes å være påvirket av Niebuhrs kristne realisme. Dette må imidlertid modifieres noe. Han trekker også tydelige vekslers på Kings tilretteleggelse av denne tenkningen.

Mellom realisme og idealisme

Den politiske antropologi hos Obama kan altså sies å hente inspirasjon både fra King og Niebuhr. I dette ligger det en tydelig innebygget spenning mellom et idealpolitisk og pasifistisk perspektiv på den ene side og et mer realpolitisk perspektiv på den annen side. Selv om Obama medgir at han sterkt er preget av den politiske idealismen, ikke minst den ikke-voldelige borgerrettsbevegelsen i USA, ser han også nødvendigheten av en mer realistisk tilnærming. «Jeg kan ikke bare la meg styre av deres eksempler. Jeg må forholde meg til verden som

den er, og kan ikke stå og se på at det amerikanske folket blir truet». Obama avviker på denne måten med Martin Luther Kings ikke-volds strategi, men anerkjenner likevel den iboende kraften og det samfunnsendrende potensial som ligger i pasifismen som politisk retning. Hans posisjon som den første svarte president i USAs historie er nettopp et resultat av denne ikke-volds bevegelsens politiske gjennomslagskraft.

I Nobeltalen plasserer Obama seg altså i spenningsfeltet mellom disse to retningene, mellom idealisme på den ene siden og realisme på den andre. Han understreker at begge retningene har noe berettiget ved seg. Men stående alene får de begge også en slagside. Den politiske realismen ved at den underbetoner betydningen av politiske idealer og etikk. Og idealismen ved at den kan bli for virkelighetsfjern og styrt av ideer mer enn praktiske problemstillinger. Plasseringen i spenningsfeltet mellom idealisme og realisme har konsekvenser også for den spesifikke utformingen av krigs- og fredsetikken hos Obama.

Rettferdig krig

Med utgangspunkt i et realisme-perspektiv legger Obama til grunn at krig og konflikter er en del av den menneskelige eksistens. Samtidig understreker han at denne del av den menneskelige eksistens kan begrenses og reguleres med basis i moralske idealer. Her knytter han spesifikt an til rettferdig krig som en bred moraltradisjon. Dette er en moraltradisjon som har stått sentralt i den kristne tenkning og som også er en sentral forutsetning for utviklingen av krigens folkerett. Vi kan også finne paralleller i andre religioners tenkning om krig. Det er interessant i denne sammenheng å legge merke til at Obama tematiserer religionenes betydning for krig og fred. Han medgir at religionene kan brukes til som en konfliktfremmende faktor, men understreker samtidig at religionene også har en sentral fredsbyggende funksjon.

Den mellomposisjonen som Obama altså knytter seg til går på at krig kan være etisk legitimt dersom den underlegges spesifikke moralske kriterier og idealer. Selv om han erkjenner at det alltid vil eksistere en gjennomgripende spenning mellom fredens ideal og krigens brutalitet, ser han likevel ikke dette som grunnleggende motsetninger. Dermed kan også krig vurderes som et virkemiddel for fred.

Obama nevner i talen flere sentrale ad bellum-kriterier som må oppfylles om man skal kunne snakke om krig som etisk legitimt. Militærmakt skal kun brukes ved *selforsvar*, eller som *siste utvei* når alle andre midler er forsøkt. Bruken av militærmakt må også være *proporsjonal* med krigens hensikt. Det må altså være

en rimelig sammenheng mellom de midler man bruker og hva man søker å oppnå. Og man må utkjempe krigen på en slik måte at sivile skånes.

Rettferdig krig-tradisjonens styrke er at den utformer spesifikke kriterier for når det er rett å gå til krig og hvordan det er rett å føre krig. Fordi alle krigende parter vil hevde at deres kamp er rettferdig, trengs etiske normer og kriterier. Uten gjennomtenkte kriterier som basis for kritisk debatt er begrepet rettferdig krig i beste fall innholdsløst, og i verste fall farlig. Obamas vektlegging av rettferdig krig-tradisjonen som et etisk og politisk rammeverk fungerer altså som en disiplinering mot tilfeldig og overdreven bruk av våpenmakt. Krig kan aksepteres som et virkemiddel for fred, men ikke uten at det underlegges etisk refleksjon. Dette fordi kostnadene ved krig alltid er store. I en tale i 2002 kritiserte Obama nettopp invasjonen i Irak som en overilt krig, mer basert på lidenskap enn på fornuft.

Et annet og minst like viktig poeng for å kunne snakke om krig som etisk legitimt, som også understrekes i talen, knytter seg til hvordan krigen føres, det som ofte kalles in bello-kriterier. Regler for bruk av våpenmakt i krig er nødvendig for å beskytte mennesker i krig. Dette gjelder enten de er part i konflikten eller uskyldige sivile. Overdreven bruk av makt kan altså true krigens legitimitet og rasjonale, samt muligheten for å skape fred. Hvorvidt bruken av våpenmakt underlegges rettferdig krig-tradisjonens restriktive prinsipper vil altså ha direkte konsekvenser for muligheten til å skape fred.

Fra rettferdig krig til rettferdig fred

Selv om den klassiske rettferdig krig-tradisjonen, i form av ius ad bellum- og in bello-kriteriene står sentralt i talen, har Obama et bredere perspektiv. Han understreker at selv om krig kan være rettferdig, er den ikke et gode i seg selv. Derfor legger Obama sterk vekt på tiltak og institusjoner som kan hindre krig fra å bryte ut. Perspektivet er altså ikke bare en regulering og begrensnig av krigen, men også preventive tiltak. Obama nevner her eksplisitt internasjonale restriksjoner og institusjoner som er bygget opp i de siste hundre årene. Det dreier seg om blant annet folkeretten og folkerettslige institusjoner. Skal vi kategorisere dette i analogi til de klassiske kategoriene ad bellum og in bello kan vi kalle dette for ius ante bellum eller ius contra bellum.

Obama nøyer seg imidlertid ikke med krigsforebyggende tiltak og institusjoner. Han tar også til orde for et bredere og konstruktivt perspektiv. Dette perspektivet benevner han som *rettferdig fred*. «Fred er ikke bare fravær av synlig konflikt. Bare en rettferdig fred basert på menneskets iboende rettigheter og ver-

dighet vil vare». I distinksjonen mellom fred og rettferdig fred tematiserer Obama igjen et dynamisk spenningsforhold. Fredsbegrepet hos ham må forstås i spenningsfeltet mellom det realpolitiske og det idealpolitiske. Gjennom henvisningen til rettferdig fred knytter dessuten Obama an til sentrale utviklings- trekk i nyere krigs- og fredsetikk både på protestantisk og katolsk mark. Et viktig uttrykk for denne bredere tilnærmingen er hyrdebrevet fra de amerikanske katolske biskopene i 1983, *The Challenge of Peace*. I denne forstand kan Obama sies å være en del av en bredere kirkelig og moralfilosofisk diskurs. Dette hyrdebrevet må også sies å være en del av bakgrunnsbildet for Obamas tenkning.

Krigs- og fredsetikk som element i politisk beslutningstagning

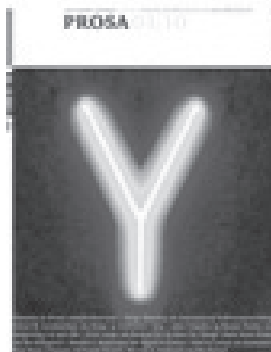
Det som på mange måter fremstår som det viktigste ved Obamas nobeltale er at talen synliggjør at etikk kan være et relevant og viktig element i den politisk beslutningstagning i sikkerhetspolitiske spørsmål. Dette er ikke selvsagt. Med utgangspunkt i det førende realpolitiske paradigmet vil etiske overveielser spille en meget begrenset rolle. Obama fører imidlertid etikken tilbake i sentrum for politisk beslutningstagning. Dette gjør at talen ikke bare fremstår som et viktig uttrykk for en moderne resepsjon av den klassiske rettferdig krig-tradisjonen, men også som et viktig uttrykk for bruk av etikk i sikkerhetspolitikken. Det som er verd å merke seg er at en slik bruk av etikken ikke trenger medføre at realpolitiske overveielser og vurderinger underkjennes. Hos Obama er det snarere slik at det idealistiske og det realistiske inngår i en fruktbar spenning.

Om rett og det riktige. Norge og nordmenn i krig

AV ERLEND M. LEONHARDSSEN

Med norske soldater i krig i Afghanistan, har spørsmålet «hva er krig?» blitt mer presserende også her til lands. Erlend M. Leonhardsen har studert sakprosaen som forsøker å gi svar – både til sivilister og soldater.

Artikkelen er tidligere publisert i tidsskriftet Prosa 1/2010, www.prosa.no, som utgis av Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening. Gjengitt med tillatelse fra tidsskrift og forfatter.

Midt i beste julefred kunne vi lese at noen nordmenn befant seg i en helt annen virkelighet enn majoriteten av befolkningen. Det var en «blodig jul for de norske Afghanistan-soldatene», skrev landets største avis.¹ Mens nordmenn flest hadde ferie, hadde disse soldatene daglige trefninger. Denne uvanlige virkeligheten bar imidlertid i seg elementer av det tradisjonsrike, norske: I en absurd avslutning på artikkelen heter det at de som ikke deltok i stridighetene kunne «nyte norsk julemat og norske juletradisjoner». Dessuten hadde de norske soldatene «kunnet overvære en julekonsert med sjøforsvarets stabsorkester og den norske Grand Prix-vinneren Christine Guldbrandsen».

¹ <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/artikkel.php?artid=597167>

For vel et år siden deltok jeg på et seminar i Washington om valgobservatører i et statsvitenskapelig perspektiv. Etter et innlegg av professor Judith Kelley ved Duke University, reiste en kraftig mann med crew cut seg og innledet sitt spørsmål: – Ma’am, I recently returned from service in Iraq ... Professor Kelley, som noen år tidligere hadde skrevet en nokså kjølige artikkel i et prestisjetungt tidsskrift der hun argumenterte for at en forklaring på manglende europeisk samarbeid med USA i Irak-krigen var rasjonelle strategiske overveielser, avbrøt ham: – Sir, we thank you for your service to your country. Resten av seminardeltagerne brøt ut i applaus. Denne form for patriotisme og dyrking av krigeren sitter langt inne for sivile nordmenn.

I en masteroppgave ved Forsvarets Stabsskole fra 2008 siterer Ole Martin Brunborg en norsk løytnant på at «vi er krigere og må forholde oss til at vi også møter motstanderens krigere, og som i idrett må vi sørge for at vi er bedre enn motstanderen», og at «dette er dagens krigerkultur. Stilt ansikt til ansikt overfor en fiende i direkte kamp, er det fortsatt de samme foretrukne egenskaper og handlingsmønstre som forbindes med militær effektivitet. Da er etisk refleksjon lite verd. I fare er det ... handlingsmønstre og reflekser som ikke krever databehandling og vurdering ... som gjelder».

I boken *Etikk og militærmakt* gir en av forfatterne, Gudmund Waaler, prest ved Sjøkrigsskolen i Bergen, et verdifullt tillegg: Samhold eller god kampmoral er nøkkelen til at mange soldater i krig utfører ekstreme handlinger: «Samhold bygges internt i primærgruppen over tid og virker som en sterkere drivkraft enn redselen og viljen til å drepe for å overleve selv. Mange er knyttet til den store sammenhengen, nasjonen eller den nasjonale styrken, bare gjennom primærgruppen av soldater.» Brunborg sier det slik: «Når de metafysiske begrunnelsene for offervilje tas bort, er det profesjonsfellesskapet som blir den øverste verdi det er verd å ofre seg for. Menneskerettigheter, menneskeverd og rettferdig krig-teorier forblir abstrakte postulater for kampsoldatene i deres daglige oppdragsløsning.»

Etikk og militærmakt, som er redigert av stabsprest og oberstløytnant Nils Terje Lunde og statsvitenskap-professor Janne Haaland Matlary, er skrevet som lærebok for soldater i forsvaret, men byr også på tankevekkende lesning for norske sivilister i en tid der landets bruk av og forståelse for militærmakt er i endring. Waaler anfører at norsk militæretikk tradisjonelt er bygget på plikten til å forsvare landet, «demokratiet og våre verdier, om nødvendig med våpen». Dette har vært en forpliktelse overfor fellesskapet som utfordres med at forsvarets funksjon har gått fra å være primært et territorialforsvar til primært et ekspedisjonsforsvar. Mens militærmakten tidligere ikke ble brukt på eget

territorium, benyttes den nå på andres.

Problemet er selvsagt at forsvarspolitikken igjen er blitt utenrikspolitikk, og i internasjonale spørsmål er det militære fotavtrykket alltid tyngre enn det humanitære. I tillegg er det, som Janne Haaland Matlary skriver i ett av sine to kapitler i *Etikk og militærmakt*, «ikke lett å drive krig og fred med samme folk på samme territorium på samme tid» (s. 217).

De nye krigene

Begrepet om krig forutsetter ikke lenger begrepet om staten. Det gjør at denne typen spørsmål i det hele tatt er aktuelle. Som professor i internasjonale konfliktstudier Øyvind Østerud påpeker i sin fremragende nye bok *Hva er krig*, kan det være «grunn til å revidere krigsoppfatningen når væpnede konflikter er bestemt av statsoppløsning og statsammenbrudd» – fra «organisert vold i stor skala», som svarer til de store politiske enhetene, til de mer «usystematiske og irregulære» voldsformene som kjennetegner statsoppløsning. Grensene mellom krig og kriminalitet blir uklare, og de samme aktørene kan utøve begge aktivitetene, gjerne på samme tid. Fra et strategisk perspektiv kan vi kanskje si at avskjæring er den nye avskrekkingen, der statene fortsatt har en interesse i slike konflikter med en eller flere asymmetriske parter.

Østerud siterer (som mange av de andre som vurderes her) den avgåtte britiske generalen Rupert Smith på at krig ikke lenger eksisterer i tradisjonell forstand. I stedet er det tale om å kjempe «amongst the people: The people in the cities, towns, streets and their houses ... can be on the battlefield».² Dette er for Smith et paradigmeskifte, hvor det særlig var i Bosnia-Hercegovina at denne formen for organisert vold ble dominerende.

Det er imidlertid et poeng for Østerud og teorien om «de nye krigene» at disse voldsformene ikke er historisk unike (s. 47), men snarere kjennetegnes av selve kombinasjonen av privatisering, ikke-statlige aktører og asymmetrisk strid som en sentral og dominerende krigsform etter den kalde krigen (s. 54).

Prio-professor Stein Tønnesson er inne på det samme spørsmålet i sin artikkel i boken *Kjønn, krig, konflikt*, jubileumsskriftet til statsviter Helga Hernes' 70-årsdag. Han påpeker at et viktig aspekt ved «de nye krigene» er at krigføringen i stor grad var rettet mot sivilie (s. 128), men viser at det antagelig er en overdrivelse at endringene historisk er så store som flere av de sentrale teoretikerne påpeker.

Mens Østerud konsentrerer seg om krigsagentene og hvordan deres

² Rupert Smith: *The Utility of Force: The Art of War in the Modern World*, Knopf 2007, s. 280.

betingelser, handlingsrom og atferd er endret, er det for Tønnesson ofrene som står i forgrunnen. De synes likevel å enes om at de viktigste endringene gjelder begrepet krig: «Det nye ligger i at så mange staters militære styrker ikke lenger har som sin viktigste oppgave å forberede seg på muligheten av krig mot andre stater, og at de fleste av dem heller ikke står overfor noen militær trussel internt.» (s. 133) Tønnesson påpeker at kjønnsperspektiv står svakt hos de fleste som har bidratt til tenkningen om «de nye krigene». For ham er den viktigste konsekvensen av endringen i krigsbegrepet «at det ikke lenger finnes noen strategisk eller taktisk begrunnelse for å bevare militære styrkers i all hovedsak mannlige karakter. Hvis krig i dag utkjemper 'blant folket' og målet med militær tilstedeværelse er å skape tilstrekkelig lokal trygghet ... til at den militære tilstedeværelsen kan opphøre, da vil de militære styrkene være avhengige av å kunne unngå overgrep og utnyttelse av lokale kvinner, av å kunne yte ulike former for assistanse ... til lokale befolkningsgrupper av begge kjønn.» (s. 135)

Et slikt kjønnsperspektiv finner vi verken hos Østerud eller i særlig grad i *Etikk og militærmakt*, selv om stabsprest Nils Terje Lunde medgir at det «er flere utfordringer knyttet til den skjeve kjønnsbalansen i Forsvaret», blant annet at en «organisasjon som har en stor ubalanse mellom kjønnene, vil i sin karakter fremstå som gendert. Det blir et maskulint hegemoni som innebærer at kvinner ikke blir inkludert på samme måte» (s. 58). I en interessant studie av kjønn og maskulinitet i Forsvaret kom Torunn Laugen Haaland til lignende funn. Hun konkluderte likevel at «expressions of misogyny, racism and homophobia are not more frequent ... than elsewhere in the Norwegian population».³

Helga Hernes er mindre nådig i en grundig artikkel inntatt i *Kjønn, krig, konflikt* (opprinnelig trykket i *Nytt Norsk Tidsskrift*). I «De nye krigene i et kjønnsperspektiv» viser hun at det gjennomsnittlige gapet i forventet levealder mellom menn og kvinner – som vanligvis er i favør kvinner i nesten alle land – snevres inn i konflikter og post-konfliktsituasjoner, hvilket er «forårsaket av at kvinner dør og at de dør tidligere», som vel må være opplagt nok dersom det første stemmer. Konsekvensen av dette er ifølge Hernes at krig påvirker «kvinner i større grad enn menn, og det gjennom hele konfliktsyklusen». Det fremgår ikke klart verken av artikkelen hennes eller av det underliggende materialet at dét er en gyldig konklusjon. Uansett er det en urovekkende liste

³ Torunn Laugen Haaland: «Invisible women and friendly war-fighters: Perceptions of gender and masculinities in the Norwegian armed forces» 3 Nordisk tidsskrift for maskulinitetsstudier (2008), s. 168-179.

med negative konsekvenser som ramses opp, herunder selvmord som følge av massevoldtekt. Spesielt er flyktninger – 80 prosent av dem er kvinner og barn – i en særlig sårbar situasjon i leire. Hernes anbefaler at menn skolerer i kjønns sensitivitet, altså en bevisstgjøring blant annet om kvinners grunnleggende menneskerettigheter. Lundes kapittel fra *Etikk og militærmakt* tatt i betraktning, vil jeg tro det er behov for en slik bevisstgjøring også i det norske forsvaret.

Krig og folkerett

Østerud åpner sin bok på en måte som irriterer meg – med det han kaller «det folkerettslige begrepet om krig», som skal avgrense fremstillingen. Han hevder at fordelen «med et mest mulig presist rettslig krigsbegrep er at det blir mulig å stille konkrete, formelle, krav til krigføring». Dette lyder temmelig bakvendt, ettersom begrepet krig siden 1945 knapt har hatt noen betydning i folkeretten: I dag benyttes de mer fleksible og konstaterbare «væpnet konflikt» eller «væpnet angrep».

På samme måte skriver Østerud (som en introduksjon til «De nye krigene») at det her er «væpnede grupper som ikke starter med en krigserklæring eller slutter med en fredsavtale» (s. 11) og at de gamle krigene «startet med en krigserklæring og sluttet med en fredsavtale» (s. 48). Noe tilsvarende skriver generaladvokat for forsvaret (påtalemyndigheten) Arne Willy Dahl i *Håndbok i militær folkerett*. Det er en meget autoritativ og omfattende, men samtidig lettfattelig oppslagsbok, som tar for seg det meste av spørsmål om det militære og om internasjonal rett. Her heter det «at krigserklæring av forskjellige grunner har vært lite brukt i de siste år» (s. 41). Og av 107 konflikter mellom 1700 og 1870 ble krig erklært forutgående i bare ti av tilfellene. Det kan synes som om Østerud ikke helt vet hva han snakker om når han skriver at «gyldighetsområdet for krig som folkerettslig kategori står på spill». Så vidt jeg kan se, vil det primært ha konsekvenser for regler for konfiskering av kontrabande, og andre nokså obskure områder som har liten interesse for krigsteori.

Mer folkerettslig relevant er Østerud når han helt riktig påpeker at å bruke private forsvarstjenester kan gjøre det vanskelig å plassere ansvar i henhold til folkeretten (s. 95). Enkelt sagt vil en stat bare kunne være ansvarlig for privates handlinger dersom handlingene kan henføres til staten. Kan de ikke det, kan det i verste fall være at ingen kan stilles ansvarlig. Arne Willy Dahl påpeker at «få stater har noen lovgivning eller kontrollordninger som tar spesifikt sikte på ansvarliggjøring av private sikkerhetsselskaper som opererer utenlands».

En behandling av «private i krig» mangler helt i *Jus og militærmakt*, en

annen lærebok for soldater i Forsvaret, skrevet av juristene Sigrud Redse Johansen og Jacob Thomas Staib ved Forsvarets høyskole. De plasserer seg klart og tydelig i leiren for «de gamle krigene» i Østeruds terminologi. Her er det få uløselige etiske dilemmaer, men desto mer opprømsing av rettsregler, offentlige utredninger, odelstingsproposisjoner og stortingsmeldinger. Boken er på sitt beste pedagogisk, ambisiøs, utfordrende og omfattende (for eksempel kapittel 1.2.2. om Makt, rett og myndighet), men altfor ofte er det nødtørftige greier: «Når to verdier står mot hverandre, må det tas en avveining av hvilken verdi som er mest tungtveiende i det konkrete tilfellet. ... Den mest grunnleggende avveiningen i krig er mellom verdien av menneskeliv og krigens nødvendighet. Vi sier at dette er en avveining mellom humanitet og militær nødvendighet.»

Kontroversielle spørsmål

Under lesningen tar jeg meg i å lure på hva slags opplæring det egentlig er som tilbys norske soldater. Et kapittel om begrensninger i krigføringen som drøfter typer av forbud og ulovlig ammunisjon, har en faktaramme om 12,7 mm multi purpose-ammunisjon. Her heter det, reservasjonsløst og uten henvisninger: «Det er foretatt tester som tilsier at spreng- eller branneffekten ved denne ammunisjonstypen ikke settes av i menneskekroppen ved normal bruk direkte mot personell. Ammunisjonstypen er ikke primært laget for bruk mot mennesker og vil i henhold til tester ved Forsvarets Forskningsinstitutt og norsk syn normalt gå rett igjennom et menneske uten å settes av i 50 % av tilfellene. Ammunisjonen vil avgi spreng- eller branneffekt etter at den har penetrert kroppen i den andre halvparten av tilfellene (forsinket avsetning). På denne måten vil den ulovlige effekten ikke påvirke det personellet som treffes direkte.» (s. 196, min uth.) Det er verdt å merke seg at «ulovlig effekt» i prinsippet kan bety ulovlig i krigsforbrytelsens forstand. I sitt standardverk om disse spørsmålene påpeker imidlertid folkerettsjuristen Leslie Green på generelt grunnlag at hvis en vanlig soldat kun er utstyrt med ulovlig ammunisjon, kan han vanskelig klandres for å ha forsvart seg med denne. I slike tilfeller, skriver Green, er det bare dem som har utstyrt soldatene med slike våpen som kan være ansvarlige.⁴

I en artikkel i VG høsten 2008 beskrives hvordan norske skarpskyttere under et oppdrag i Afghanistan skjøt og drepte rundt tolv Taliban-opprørere,

⁴ Leslie C. Green: *The Contemporary law of armed conflict*. Manchester University Press, 3. utgave 2008, s. 159.

blant annet med slik ammunisjon,⁵ som for øvrig lages på Raufoss og er kjent internasjonalt under nettopp navnet «Raufoss». VG-journalist Tom Bakkeli intervjuet i en bok fra 2008 en av skarpskytterne, som uttalte at «kroppen blir delt i to når du treffer i magen». General Roar Sundseth uttalte til avisen at slik ammunisjon kun skal brukes mot «harde og semi-harde mål, ikke mot personell», med unntak for selvforsvar der annen ammunisjon ikke er tilgjengelig.

I en artikkel i A-magasinet i fjor beskrives en skarpskytter som «treffer en Taliban-soldat midt i brystet på 1360 meters hold. Senere får de vite at mannen lever i fem dager før han dør en smertefull død».⁶ En av dem som deltok i trefningene ble ifølge samme artikkel oppringt av en oberst da han hadde kommet hjem. Obersten spurte om bruken av den omstridte ammunisjonen og lot det, ifølge Bakkelis bok, «skinne gjennom at skarpskytteren risikerte straff for brudd på krigens folkerett. 'Vi vil plassere ansvar,' skal obersten ha sagt».

Arne Willy Dahl, som altså er leder for den militære påtalemyndigheten, beskriver i sin bok blant annet ammunisjonens virkning og nevner (deler av) Røde Kors' kritikk av den. Han konkluderer med at bruk «av denne ammunisjonstypen direkte mot personell er ... ulovlig på sedvanerettslig grunnlag» (s. 93). Han legger seg kanskje på en nokså forsiktig linje med tanke på hva som er tillatt etter folkeretten, men det er selvsagt gode grunner både politisk og juridisk til å være restriktiv i slike spørsmål.

Den juridiske vurderingen er selvsagt svært kompleks, og skal ikke tas her. Det kan imidlertid være verdt å tilføye at det ikke bare er fra juridisk hold at ammunisjonen ses på med skepsis. I den omfattende Wundballistik: Grundlagen und Anwendungen skriver den medisinske eksperten Beat P. Kneubühl at denne typen prosjektiler «von Nammo (Raufoss)» er kontroversiell både fra et sårballistisk og folkerettslig synspunkt. Han hevder at dersom denne typen prosjektil treffer mennesker direkte, må man regne med et usedvanlig stort farepotensial hvorved skuddet kommer i konflikt med internasjonale konvensjoner.⁷

Jeg er ikke sikker på at jeg er enig med verken generaladvokaten eller de medisinske ekspertene. Likevel, i lys av den offentlige debatten om denne ammunisjonen, og ikke minst hva tung faglig ekspertise har uttalt, er det oppsiktsvekkende at en lærebok for soldater i førstegangstjenesten – som ved en

⁵ Nilas Johnsen: «Dreper fra 1380 meter» VG 7.10.2008.

⁶ A-magasinet 2.1.09.

⁷ Beat P. Kneubühl, Robin M. Coupland, Markus A. Rotschild og Michael J. Thali: Wundballistik: Grundlagen und Anwendungen, Springer Medizin Verlag 2008, s. 239.

senere anledning kan komme til å havne i slike situasjoner – unnlater å nevne at det er svært kontroversiell ammunisjon, og at det finnes dem som har et annet syn enn faktaboks-forfatterens «norsk syn», inkludert påtalemyndigheten.

Teknologiske tendenser

I sin strålende page-turner *Wired for War*, beskriver militærforskeren P.W. Singer hvordan Pentagons «Joint Robotics Program» for øyeblikket utvikler 22 ulike prototyper av «intelligent ground vehicles», blant dem en ombygd Humvee som kan manøvrere rundt en militærleir i 50 km/t uten sjåfør. Det er allerede en rekke ulike robot-modeller tilgjengelig for militært bruk, og det er neppe noen grunn til å tro at teknologiutviklingen kommer til å gå saktere fremover. Kanskje blir det som LSE-professoren Christopher Coker spør: «Is war becoming to complex for human agency?»⁸

Også enkelte av de norske bøkene nevner teknologiutviklingen. Gudmund Waaler observerer i *Etikk og militærmakt* at norske soldater i Afghanistan kan engasjere fienden på en avstand som er utenfor dennes rekkevidde. Nordmennene har nattobservasjonsutstyr som gjør dem overlegne om natten, lasersiktemidler og flystøtteutstyr som fienden mangler. Hvordan kan dette vurderes etisk? spør han. I *Golf-krigen*, skriver Waaler, ble effekten fra nye våpensystemer referert til som «Nintendo warfare». En israelsk soldat som hadde bemannet en tanks forteller «it looks like something on TV. I don't see people, that's one good thing about it» (s. 293).

Østerud skriver om de samme spørsmålene at krigsteknologien «er avgjørende for krigens form, eksempelvis ved at det har muliggjort presisjonsbombing fra stor høyde: Ubemannede fly får krigføring til å ligne et abstrakt dataspill, selv om ofrenes lidelser er like konkrete som før. Men teknologien kan snevre inn synsfeltet. I mange kriger er det de militært svakeste, med den enkleste teknologien, som vinner». (s. 12, 13) Jeg kunne ha ønsket meg mer av dette forholdet mellom teknologi, etikk og juss fra flere av forfatterne.

Debatkultur og krigerkultur

Det er viktig med åpen debatt om alle sidene ved bruk av militærmakt, og det er en forutsetning for militærmaktens legitimitet at den interne diskusjonen når ut til alle lag i samfunnet. Som annen utenrikspolitikk foregår militær

⁸ Christopher Coker: *The Warrior Ethos: Military Culture and the War on Terror*, Routledge 2007, s. 116.

tilstedeværelse i utlandet på flere nivåer og med kort og lang tidshorisont. Dersom det er for stor uenighet mellom det sikkerhetspolitiske establishment og flertallet av befolkningen omkring bruken av militærmakt, kan det lede til manglende legitimitet for bruken av hard makt som politisk instrument. I ytterste konsekvens kan det lede til en type dissonans som kan resultere i sivil-militær disintegrasjon, verdimessig, kulturelt og sosialt. Dette har også en annen dimensjon. «I prinsippet,» skriver Matlary, «kunne Norges bidrag vært mer omfattende enn i dag, men i mangel av strategisk politisk tenkning om hva militærmakten kan brukes til, og hva man oppnår med den, er det liten politisk interesse for å finansiere et større militærvæsen enn i dag.» Hun forteller imidlertid lite om hva slags instrumentalitet det er hun ser for seg.

Jens Støvne, fungerende president i kadettsamfunnet på Krigsskolen, svarte på spørsmål fra Aftenposten i fjor høst at han ikke følte seg trygg på at han hadde folkets støtte i dag.⁹ Konfrontert med dette svarte daværende forsvarsminister Anne Grethe Strøm-Erichsen at det bekymret henne at offiserene sa at de ikke hadde støtte: «for det har de, og det er vi helt klare på fra politisk hold.»¹⁰ Matlary siterte på lignende vis en norsk offiser i en artikkel i VG i 2008: «kadettene opplever at samfunnet stiller spørsmålstejn (sic!) ved den militære profesjons legitimitet.»¹¹ Verken «folket» eller «samfunnet» bør nok i noen av de to tilfellene forstås som «politikerne».

I bøkene som vurderes her, er det særlig Matlary som tar opp slike tunge spørsmål på en offensiv måte. Hun siterer følgende eksempel, hentet fra en masteroppgave ved Forsvarets Stabsskole: «En lastebil med to sivilkledd personer i førerhuset kjører i stor fart inn mot kontrollposten uten å stanse. Soldatene roper og vinker til lastebilen at den skal stanse og på 100 m avstand skyter og dreper de begge personene i førerhuset» (s. 216). Matlary skriver: «Her kan den etiske styrken ved å kjenne risikoen og vanskeligheten ved selve den militære profesjon være helt avgjørende, ikke minst at det er klart hvor grusom krig ofte er.» Hun konkluderer med at etisk riktig oppførsel kan ha en forferdelig pris (s. 217). Det samme må sies å gjelde oppførsel som er riktig folkerettslig. Det er ingen tvil om hvem som må betale.

Også Waaler diskuterer soldatens dilemmaer uten omskrivninger: «Å bære uniform innebærer to helt klare utfordringer. Du kan komme i en situasjon der du må ta liv eller gi ditt liv» (s. 283). Han spør videre om vi kan «forsvare en militær virksomhet som systematisk er bygget opp for å drepe, ikke bare i

⁹ Cathrine Hellesøy: «Ønsker debatt om Afghanistan». Aftenposten 30.08.2009.

¹⁰ Cathrine Hellesøy: «Har rett til å ta liv». Aftenposten 30.09.2009.

¹¹ VG 01.12.2008.

selvforsvar, men i skarpe oppdrag under fremmede himmelstrøk». Verken han eller andre drøfter imidlertid en farligere mulig konsekvens av opplæring i å ta liv. I et svært sterkt intervju sa en 25 år gammel tidligere soldat til Aftenpostens journalist Cathrine Hellesøy at han ønsket å drepe et menneske fordi han ville «vite hvordan det er. Hvordan det føles».¹² Han presiserte at det ikke var tale om sivilister, men at det «kun» var «snakk om en fiende». På spørsmål fra Hellesøy om han hadde lært dette i Forsvaret, svarte han: «Ja, vi drilles som sagt på dette.» I samme artikkel uttalte to anonyme offiserer at de tenkte på samme måte, men at dette «er tabu i Forsvaret».

25-åringen Aftenposten intervjuet, skulle nå begynne på kurs i regi av det norskstartede sikkerhetsselskapet SIG, som har vært knyttet til de ikke helt ukjente nordmennene Tjostolv Moland og Joshua French. Det er bare å håpe at de ansvarlige for etikkopplæringen i Forsvaret snarest reviderer sin svært viktige *Etikk og militærmakt*.

Det finnes et rom forbi alt dette, der samfunnet ikke helt slipper inn, der normene er utviklet i relativ isolasjon gjennom århundrer. Dette er et rom der politikken eksistensielle distinksjon mellom venn og fiende fortsatt kan dominere, for intet er så virkningsfullt som et fellesskap, selv om det kan være innbilt. Det er her inne vi må finne de kjempendes ethos, altså krigerkulturen, et terreng samfunnet ikke kan kultivere. Dette er derfor soldatenes siste arena, deres rett og deres ansvar. Sivile nordmenn kommer aldri til å applaudere dem som er rede til å ta liv, enn si de som alt har måttet gjøre det. Kanskje er det da ikke så rart at samholdet for menneskene som her finner sin styrke, blir viktigere enn abstrakte ideer som menneskerettigheter, krigsetikk og rikets sikkerhetspolitiske interesser når det virkelig gjelder? For i vår tids kriger er det slik mellom en moderne stat og en profesjonell soldat: Den tilstår ham hans sold, og hans skyld tilgir den ham. Da får det være nok.

Omtalte bøker

Nils Terje Lunde og Janne Haaland Matlary (red.). *Etikk og militærmakt*. 328 sider. Gyldendal Akademisk 2009.

Øyvind Østerud. *Hva er krig*. 160 sider. Universitetsforlaget 2009.

Hege Skjeie, Inger Skjelsbæk og Torunn L. Tryggestad (red.). *Kjønn, krig, konflikt*. Jubileumbok til Helga Hernes. 252 sider. Pax 2008.

Arne Willy Dahl. *Håndbok i militær folkerett*. 525 sider. Cappelen Damm 2008.

Sigrd Redse Johansen og Jacob Thomas Staib. *Jus og militærmakt*. 280 sider. Gyldendal Akademisk 2009

¹² Cathrine Hellesøy: «Gir forsvaret soldater lyst til å drepe?» Aftenposten 27.09.09. Tilgjengelig på <http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article3291379.ece>

Om rett og det riktige*

AV SIGRID REDSE JOHANSEN

I Erlend Leonhardsens artikkel «Om rett og det riktige. Norge og nordmenn i krig» kritiserer han blant annet boken *Jus og militærmakt*. Noe av kritikken fordrer et nødtørfdig svar, slik han poengterer at forfatteren ordlegger seg. Jeg benytter anledningen som medforfatter av boka til et hjertesukk.

Om såkalte nye og gamle kriger

Leonhardsen hevder forfatterne plasserer seg i «leiren for de gamle krigene» og viser til Øyvind Østeruds terminologi. Det er vanskelig for meg å se hvor Leonhardsen har belegg for plasseringen – den er på ingen måte intendert eller uttalt av forfatterne. Leonhardsen knytter påstanden opp mot en kritikk. Han beklager seg over at boken har få uløselige etiske dilemmaer, men «desto mer oppramsing av rettsregler, offentlige utredninger, odelstingsproposisjoner og stortingsmeldinger.» Hvis det å plassere seg i de «gamle krigers leir» skulle være synonymt med å utelate etiske dilemmaer, er hele diskusjonen om såkalte gamle og nye kriger feilslått. Etter min oppfatning er det en hårreisende illusjon å tro at utfordringer knyttet til å skille venn fra fiende og soldat fra sivil er noe som bare hører nåtiden til. Det er et bevisst valg fra vår side å ikke smøre en lærebok for soldater full av forslitte skiller mellom «gammelt og nytt», men å fokusere på praktiske problemstillinger knyttet til anvendelse av regelverk. Hvis Leonhardsen hadde fulgt debatten om folkeretten i krig inngående med et visst kritisk blikk hadde han forhåpentligvis blitt kvalmende mett av å observere evinnelige forsøk på å overdramatisere regelverkets utilstrekkelighet. Det eneste diskusjonen tjener til er mat for jurister. Nok om det.

Om uløselige etiske dilemmaer

Leonhardsen savner uløselige etiske dilemmaer. Hvorfor det? Ikke fordi man

* Tidligere publisert på www.prosa.no/debatt

skal snakke om «nye kriger» håper jeg. Men ok, jeg forstår at man stiller spørsmålet når det gjelder krig i det hele tatt. Krig er full av uløselige etiske dilemmaer. Både kriger før i tiden og krig i dag. Det er en menneskelig umulighet å drive krig, men så er det ikke det likevel. Vår ambisjon med en lærebok for soldater i førstegangstjenesten har vært nettopp ikke å utbasunere det umulige. Det har vært å tørre å gi noen svar. For svar må noen gi. Særlig til soldater. Det er ikke for å late som om uløselige dilemmaer ikke finnes, men for å vise at den verden vi lever i brutalt nok forholder seg ganske pragmatisk til krig og elendighet. Kriger planlegges, de gjennomføres – og de reguleres. Det kan hende at jeg har for stor tiltro til at norske soldater forstår at krig kan medføre dilemmaer. Det er denne tiltro som boken er tuftet på, og den er basert på møtet med norske soldater gjennom undervisning på alle nivåer i Forsvaret. Mange norske soldater og befal gir – i hvert fall meg – et bestemt inntrykk av å sitte med en klar oppfatning av at det meste kan gå galt, at de har varierende støtte fra politisk hold og norsk opinion og at det er «damned if you do and damned if you don't». Dette er ikke en oppfatning som norsk militært personell skal behøve å ha. Krittisk sans skal de ha, og anledning til å uttrykke den, men ikke en feilaktig oppfatning av når man blir satt i fengsel for å operere i norsk tjeneste.

Om private i krig

«En behandling av private i krig mangler helt i *Jus og militærmakt* [...]» skriver Leonhardsen også. Ja, det er riktig at «private i krig» ikke er behandlet i egne avsnitt eller som egen gruppe. Med hensikt. Private i krig er verken et nytt eller et særegent fenomen. Det er heller ikke et fenomen som faller utenfor regulering når det gjelder bruk av krigføringmetoder og midler, eller beskyttelse av særlige grupper personell. Private i krig behandles rettslig sett som sivile og er gjennomgående omtalt som det i boka. Poenget er at soldatene ikke skal tro dette er en stor mystisk, uregulert gruppe av banditter som faller utenfor ethvert regelsett. Sivile i krig er behandlet i boka sammen med regler om hva og hvem som kan være lovlige mål (skille venn fra fiende) og hvordan tilfangetatt personell bør behandles. Det er praktiske regler som man må kunne forholde seg til på det militære nivå boka er rettet mot. Jeg har sett og erfart at der hvor «private i krig» skilles ut som en stor og ugjennomtrengelig materie skaper dette mer forvirring enn opplysning. Men igjen; nok mat for jurister. For det er klart at private aktører også skaper utfordringer. Men utfordringene når det gjelder rettsregulering ligger på et annet nivå enn soldatenes. Temaet kan være yndet å blåse opp, men

gudsjammerlig teknisk å redegjøre for rettslig. Vi tenkte å spare Leonhardsen og soldatene for den gjennomgangen. Så til slutt:

Om de kontroversielle spørsmål

Leonhardsen vier over en side til det kontroversielle spørsmålet om 12,7 mm såkalt multi purpose-ammunisjon. Benevnelsen stammer fra ammunisjonens egenskap og formål. Den skal være panserbrytende og har både en spreng- og eksplosjonseffekt. Vi pleier å fremheve førstnevnte i undervisningen av alt militært personell; nemlig formålet. Det er ikke ammunisjon beregnet på mennesker. Brukes den mot mennesker, er det et våpen som kan skape brutale skader. Det er ingen tvil om det. Stort sett vet det militære personell mer om våpenets brutale virkninger enn de debattanter som kritiserer bruken. De vet mer enn det. Det er ingen godt bevart hemmelighet at det er motstand mot bruken av våpenet mot personell. «Alle» i Forsvaret kjenner til diskusjonen, for å si det litt enkelt. Derfor også overskriften på «faktaboksen» - «Diskusjonen om 12,7 mm Multipurpose-ammunisjon» – som kritiseres av Leonhardsen. Den er kanskje for myntet på de innviede. I så fall tar forfatteren selvkritikk. Den er viet en egen boks fordi det florerer spørsmål blant Forsvarets personell om bruken av ammunisjonen. Det som var viktig for oss, fordi boka primært er rettet mot militært personell, var at Forsvarets syn på bruken av ammunisjonen ble referert. Det er dette som er referert som «norsk syn». Det bør ikke herske tvil blant norsk militært personell om hva som er deres oppdragsgivers syn på bruken av en spesiell type ammunisjon. Nettopp fordi ammunisjonstypen har gitt opphav til så mye kontrovers – som er godt kjent blant Forsvarets personell – ble fremstillingen i denne boka bevisst gjort utvetydig når det gjaldt det syn som formidles i Forsvarets kommandolinje. Så helt til slutt:

Om de små og store spørsmål

Leonhardsens kritikk går slik jeg oppfatter den i stor grad på at boka ikke berører «de store spørsmål» i tilstrekkelig grad. Han frykter at det utdannes hodeløse jegere i Forsvaret som risikerer å ende opp som løse kanoner på dekk av et skip uten styring. Kanskje. Det finnes en plass for alt. Vårt valg har vært det konkrete fremfor det svulstige og mitt håp er at praktisk kunnskap kan bli resultatet.

Etikk og militærmakt – teoretisk og eksistensielt

AV HENRIK SYSE

Nils Terje Lunde og Janne Haaland Matlary (red.). Etikk og militærmakt. Oslo: Gyldendal Akademisk, 2009.

Feltprestekorpset og militæretikken har en lang felles historie – fra prestens time og hverdagens samtaler om tro og tvil, til omfattende, moderne undervisningsopplegg bygget opp rundt den akademiske etikk. Hele tiden synes det å ha ligget to tanker til grunn for ekteskapet mellom feltprestekorpset og etikken: For det første representerer feltpresten en «teoretisk ressurs»: han (eller hun) har studert etikk og idéhistorie som viktige deler av teologien og vil således kunne benyttes til å formidle etikken og dens plass i militæryrkets historie og praksis bedre enn det andre militære instruktører kan gjøre. Men for det andre representerer feltpresten en «eksistensiell ressurs»: han (eller hun) har studert et fag, og representerer et yrke, som kan nærme seg de store spørsmål som militæryrket reiser: Hva skjer med meg når jeg blir soldat? Hva betyr det å ofre sitt liv? Hvordan kan man med moralen i behold ta liv? Og hvordan kan krig og gudstro henge sammen?

Boken Etikk og militærmakt er resultatet av flere års revidering og tilpassning av etikkklæreplanene for så vel soldater som offiserer i Forsvaret. Den er primært ment for den militære grunnutdanningen, men vil være en ressursbok for alle plan i Forsvaret og vil også fungere godt som introduksjon til krigens etikk for dem med generell interesse for feltet eller med behov for faglig fordypning.

Feltprestene som har skrevet de fleste av kapitlene, er blant de mest erfarne i Norge på formidling av dette fagfeltet, og det kommer tydelig frem i kapitlene deres. Både det teoretiske og det mer praktiske – ja, endog eksistensielle – behandles med erfaren hånd. Bedre enn ved enkelte tidligere anledninger synes jeg man lykkes i å bruke prestenes særpregede kompetanse innen religion og

personlige møter; både Paul Otto Brunstad (i kapitlet «Robust moral»), Nils Terje Lunde (i kapitlet «Religion og krig») og Are Eidhamar (i kapitlet «Møte med det som er annerledes») gir bidrag som går i dybden og virkelig utfordrer på det religiøse området og på det som handler om soldatens identitet og selvbylde. Solid er også gjennomgangen av rettferdig krig-tradisjonen, ved Raag Rolfsen, og de uhyre nyttige påminnelser om den potensielt plagede, ensomme og traumatiserte soldat i Gudmund Waalers avslutningskapittel.

Det skal bemerkes at de enkelte forfatterne har forskjellig stil, men det forhindrer at boken blir monoton og er således en fordel mer enn en ulempe. At det er noen overlappinger mellom kapitlene er naturlig og bidrar bare til å belyse vanskelig stoff fra flere synsvinkler.

Skal man komme med kritiske kommentarer, må det være de følgende:

Det er viktig med en viss teoretisk innføring i etikken, og Lundes åpningskapittel fungerer i hovedsak godt. Likevel kan man spørre om det er lurt å starte såpass akademisk og teoretisk. Kanskje blir inndelingene og nivåene i kapitlet litt for mange. Bortsett fra på detaljplanet har jeg riktignok ingen innvendinger mot det som skrives – tvert om, det er godt og gjennomtenkt – men kanskje kan kapitlet gi et inntrykk av en abstrakt etikk i åpningen til det som skal være en bok om konkrete, livsnære og dramatiske problemstillinger. Muligens skulle samme forfatters utmerkede kapittel om soldatens første møte med Forsvaret – nå kapittel 2 – ha vært flyttet først og fungert som leserens første møte med stoffet.

Innholdsfortegnelsen viser bokens imponerende omfang: Vi blir tatt med gjennom de fleste av krigens aspekter, fra krigens begynnelse til dens slutt, med et gjennomgående etisk siktemål. Kapitlene er stort sett godt organisert, og separate litteraturlister etter hvert kapittel samt et høyst adekvat register gjør boken forbillig enkel å manøvrere i. Selvsagt vil noen lesere kunne finne sekundærlitteratur eller tekster som kunne ha vært brukt eller i det minste nevnt – i tillegg til eller i stedet for det som allerede er der – men i hovedsak er det både relevant sekundærlitteratur og gode kilder som er benyttet. Det er imidlertid i lys av dette sterke mangfoldet og den gjennomgående soliditeten at de noe svakere kapitlene blir synlige. I denne leserens øyne er det ene av kapitlene fra Janne Haaland Matlary (bokens eneste ikke-teolog) – som nok har vært en samvittighetsfull medredaktør – et eksempel på dette, både innholdsmessig og formmessig. Kanskje har det gått litt for fort? Kapitlet handler om verdier, interesser og bruken av norsk militærmakt, men fremstår mer som en liste med problemstillinger, meninger og påstander enn en stringent diskusjon som leder frem til en konklusjon eller et sett utfordringer til leseren. Mange av referansene

til institusjoner og ordskifter blir også for innforståtte og uklare. Når man først har en statsviter med på laget og ønsker å forklare de politiske rammene for etikken, kunne man ha ønsket seg for eksempel en mer oversiktlig og didaktisk fremstilling av forholdet mellom FN, NATO, EU og øvrige regionale institusjoner. I hovedsak er dette en svært pedagogisk bok, men det finnes altså unntak. (Det skal legges til at Matlarys andre kapittel i boken fremstår som mer instruktivt, med nyttige eksempler på den avstand som eksisterer mellom det sivile, politiske syn på våpenmakten og dens faktiske bruk i felt.)

Og så kunne man ha ønsket, i en bok som debatterer samfunnets mangfold og møtet med den fremmede, og likeledes henviser til den amerikanske statsviteren John Rawls flere steder, at man hadde gjort bruk av Rawls' konstruktive idé om en «overlappende konsensus» som grunnlag for tverreligiøs og tverrkulturell oppslutning om etikken. Muligheten for at flere religioner med separate premisser og motivasjoner faktisk kan enes om overlappende og endog robuste normer i det internasjonale rom – slik man klarte med FNs menneskerettighetserklæring i 1948 – er en så anskueliggjørende og nyttig modell at den hadde fortjent sin plass innenfor flere av bokens ellers solide diskusjoner om religion, mangfold, det moderne samfunn og etikkens grunnlag.

Til slutt et forslag: Jeg har selv, blant annet i dette tidsskrift, ivret for at feltprestene, også i sin rolle som etikkklærere, kan gjøre bruk av sin presteidentitet. Langt på vei lykkes man her med dette, på en måte som likevel ikke kommer i veien for den åpne tilnærming som en lærebok ment for et bredt publikum må ha. Man kunne imidlertid ha tenkt seg et kapittel som benytter seg av presters faktiske møter med døden i krig – og de beretninger som finnes om dette. Hva kan de fortelle oss om menneskers konfrontasjon med døden i situasjoner preget av fornedrelse, kaos og mye frykt og angst? Jeg leser akkurat nå den norske feltpresten Dagfinn Hauges berømte beretning fra Den annen verdenskrig, *Slik dør menn* (Oslo: Lutherstiftelsen, 1946). Det er en bok som gjør et så sterkt inntrykk at man ikke forlater den uforandret. Kanskje kunne historier derfra – fra en kontekst som er så nær (krig i vårt eget land), men samtidig så fjern (territoriell, eksistensiell krig mot en totalitær, nasjonal krigsmaskin) – sette de dypeste spørsmålene som krigen reiser, etisk og eksistensielt, i et enda skarpere og mer livsnært perspektiv.

Disse forslag og påpekninger skal likevel ikke sees på som annet enn små krusninger på vannet. Igjen har norske feltprester og miljøet rundt dem produsert tekster som belyser komplekse problemstillinger på høyt og samtidig forståelig nivå, slik Nils Terje Lunde og Bård Mæland gjorde med forgiengerboken *Militæretikk* (Trondheim: Tapir, 2006), og slik mange feltprester – inkludert

Bård Mælands far Jens Olav – har gjort før dem. For soldaten eller offiseren som skal ut i utenlandstjeneste, de instruktørene som skal forberede og opplære den samme soldaten, og de venner og familiemedlemmer som venter på ham eller henne her hjemme, vil denne boken forklare hva slags grunnmur alle militære operasjoner må bygge på dersom hver og én av disse partene skal komme fra krigens dramatikk med både sjelen og sin mentale helse i behold. For det fortjener redaktørene og forfatterne en stor takk for sin betydelige innsats.

Krigerkultur i en fredsnasjon

AV VEBJØRN L. HORSFJORD

«På slutten av den kalde krigen var krigerrollen i praksis identisk med rollen som hjemlandsforsvarer» skriver Torunn Laugen Haaland i sitt kapittel i boka *Krigerkultur i en fredsnasjon* (Abstrakt forlag 2009). I kapitlet presenterer hun tre mulige profesjonsidentiteter i det norske forsvaret: hjemlandsforsvarer, statsansatt tjenestemann og kriger.

Og det er det denne boka handler om: Hva er rolleforståelsen eller profesjonsidentiteten i forsvaret etter den kalde krigens slutt. Fram til 1990-årene virket det enkelt: Forsvaret skulle forsvare norsk territorium mot ytre fiender. Oppdraget var forståelig og begrunnelsen ganske likefrem. De siste 20 årene er Forsvaret radikalt forandret og oppmerksomheten er rettet mot oppdrag på andre kanter av kloden. I praksis utgjør Afghanistan en stor del av bakteppet for boka. Når soldatene ikke lenger, i hvert fall ikke i direkte forstand, er hjemlandsforsvarere, hva er de da? Hvilken mulig selvforståelse er sterk nok til å motivere til det soldaten i verste fall er satt til å gjøre: Å drepe og å bli drept?

Krigerkultur i en fredsnasjon er svar på disse spørsmålene fra en gruppe fagfolk knyttet til Forsvarets høyskole. Ved siden av aktuelle militære utfordringer er Forsvarets Fellesoperative Doktrine fra 2007 (FFOD07) en bakgrunn for diskusjonene. Dermed blir også nylig avgåtte forsvarssjef Sverre Diesen en vesentlig premissleverandør. Han talte for en styrking av en «krigerkultur» i forsvaret – en profesjonsidentitet som henter næring fra klassiske krigerverdier (mot, utholdenhet etc.) og der lojalitet og samholdet i gruppen (avdelingen) gir motivasjon for å gjøre det som er soldatens plikt.

Noe av grunnen for å gå i en slik retning angir Haaland når hun om soldaten som statstjenestemann sier at rolleforståelsen «mangler en metafysisk overbygning som kan begrunne nødvendigheten av å risikere eget liv og egen helse og ta på seg ansvaret for å ta andres liv. Dette henger også sammen med den generelle sekulariseringen av samfunnet og de store ideologienes død.» Dermed antydes også at tematikken må forstås mot en enda bredere horisont: Grunnleggende endringer i nasjonal og individuell selvforståelse og identitet i senmoderniteten.

Jeg bruker med vilje begrepet senmoderniteten, mens begrepet postmoderne brukes flittig i boka. La meg ikke gjøre akkurat det til noe poeng, men det kan illustrere en svakhet: Begreper brukes uten definisjon og ganske ulikt av de forskjellige forfatterne. Nøkkelbegrepet «krigerkultur» roper på en innholdsbestemmelse, men det blir snart åpenbart at de ulike forfatterne bruker det forskjellig. Når Janne Haaland Matlary enkelt sagt er for en krigerkultur og Palle Ydstebø er mot, er det likevel ikke sikkert at de er uenige. Skjønt jeg tror nok de er det. Begrepet fredsnaasjon fra boktittelen, og fredskultur fra innledningskapitlet, er enda mer overflatisk behandlet og forblir klisjeer. Dette er en bok om krigerkultur og andre kulturer i forsvaret og ikke en bok om en fredsnaasjon.

Som sådan er den vellykket og verdifull og bør leses av mange både i Forsvaret og utenfor. Målet har vært å gi den appell utover akademiske kretser. Men selv om den ikke er akademisk i aller strengeste forstand, vil nok nedslagsfeltet være begrenset til lesere med et visst akademisk anlegg. Den vil neppe fortrengte lødigere litteratur fra kaserner og pauserom (eller hva det heter der soldater oppholder seg). Setninger som «det ble der tatt til orde for behovet for et fordypet fokus på det særskilt militære», har strengt tatt ikke så stor akademisk appell heller. Men om boka ikke når massene, kan den likevel hjelpe dem som faktisk leser den, til å ta spørsmålene med til drøfting i en videre krets.

Janne Haaland Matlarys kapittel, Kriger i kamuflasje? Profesjonen og politikken, er bokas mest interessante og også det mest problematiske. Matlary skriver engasjert og engasjerende – og skråsikkert som alltid. Kapitteloverskriften er god: Matlarys påstand er at soldater er og må være krigere, men at norsk politikk ikke fullt ut gir dem rom for å være det. De må altså kamuflere sin virkelige identitet. Årsaken ligger ifølge professoren i den norske selvforståelsen som fredsnaasjon: Krigføring, i Afghanistan i særdeleshet, gis en ren fredsbe grunnelse noe som gjør at krigens grusomme realiteter feies under teppet. Det blir med Matlarys ord en «kognitiv dissonans» mellom realiteten i Norges engasjement og det bildet som skapes i norsk offentlighet. Det siste poenget, som utfoldes i noen detalj, er for så vidt identisk med norske krigsmotstanderes argumenter, og Matlarys ønske om større ærlighet både om hva krigen innebærer og hva som velbegrunnet kan legitimere den, ville trolig møte bifallende nikk blant dem som mener Norge aldri skulle vært i Afghanistan.

Når begrepet politisk korrekt dukker opp, bør man skjerpe sansene. Det gjør det flere ganger hos Matlary. Generelt er begrepet et varsel om at de rasjonelle argumentene er brukt opp. Begrepet ble skapt av amerikansk høyreside og har aldri hatt annet siktemål enn å stemple synspunkter som man ikke vil konfrontere i åpent lende. Det er vanskelig å argumentere mot demokrati, likestill-

ing, alles likeverd, toleranse, respekt og så videre. Men stemples de som politisk korrekte, kan vårt samfunns grunnleggende liberale verdier likevel latterliggjøres. Ikke dermed sagt at det er akkurat disse verdiene Matlary finner provoserende, men det forblir uklart hva som er realiteten i, og problemet med, for eksempel «politisk korrekt omskrivning av krigføring til noe annet».

Nå nærmer vi oss det problematiske hos Matlary: Hun mistror ikke bare det politisk korrekte, men det politiske. Tyske politikere kritiseres for å la hensynet til valget i 2009 gå foran hensynet til NATO-partnerne, som om velgeres dom skulle utgjøre sand i NATO-maskineriet. Her er konsistens, for et hovedanliggende synes å være at den militære profesjon har krav på stor autonomi i forhold til staten og politikere: «Staten må kjenne sin begrensning og respektere den faglige autonomi profesjonen krever», og videre «viktig her er det at det *ikke er politikere som har definisjonsmakten med hensyn til hva som er militærfaglig, men den profesjonelle*» (kursiv i originalen). Politikere skal tilsynelatende ikke bare holde seg unna militærets indre anliggender, men det er de militære som skal bestemme hvor grensen for politisk innblanding skal gå.

Etter Janne Haaland Matlarys retoriske strupetak får man pusten igjen i Palle Ydstebøs kapittel *Kriger eller Soldat*? Svaret på overskriftens spørsmål er klart: soldat. «Soldaten er til for å realisere den politikken som har sendt henne dit hun er. Ikke for sin egen del, ikke for den avdelingen hun er en del av og ikke for sjefen. For krigere derimot, er det nettopp det det dreier seg om.» Han snakker også om hvordan «politikken primat» er nedfelt i så vel FFOD 07 som i NATOs gjeldende doktrine.

Plassen tillater ikke å yte rettferdighet verken til Matlary, Ydstebø eller noen av de andre forfatterne som hver ut fra sine perspektiver leverer bidrag som gir næring til videre refleksjon. Ikke minst er Birgith Andreassen og Charlotte E Ingalls kapittel med kjønnspektiv på problemstillingene viktig.

For øvrig er boka interessant for en som har religion snarere enn militærvesen som primær referanseramme. Parallellene er mange: Doktrinen settes høyt, her legges vekt på kallet og på offeret. Offiserens erfaringer likner prestens: Han (eller hun) har mistet status i samfunnet, de store fortellinger som legitimerer rollen, er forvitret, og hvor mye kan henges på rollen som statstjenestemann? Diskusjonen om folkeforsvar og eliteforsvar likner samtaler om folkekirke og bekjennelseskirke. Bokas siste kapittel er i så måte kronen på verket: Her tar saue- og geitemetaphorer overhånd på en for denne leseren krevende måte. Om det er de praktisk orienterte geiteskinnene eller de teoretisk anlagte saueskinnene som blir sendt bort til straff og evig ild, forblir uklart. Men i tråd med bokas

i tråd med bokas grunntone, som avviker noe fra den kjente domsscenen i Matteusevangeliet, er det nok rom for flere syn og tilnæringsmåter.

Flere av forfatterne foretar raske sammenlikninger mellom norske forhold og andre land, men bortsett fra Håkan Edströms kapittel som trekker på svenske erfaringer, er det få virkelige sammenlikninger med profesjonsforståelsen og militærkulturen i andre land. Gitt det svært tette samarbeidet med andre NATO-land i for eksempel Afghanistan, ville en slik sammenlikning være av stor interesse både for å vurdere dagens situasjon og for å gjøre seg opp en mening om hvilken retning det norske forsvaret bør gå.

Et av de vesentligste spørsmålene å stille til utviklingen av en krigerkultur mener jeg må være om det finnes trekk ved denne, for eksempel knyttet til dyrking av aggressivitet, gruppetilhørighet og en viss avstand til samfunnet for øvrig, som øker risikoen for overgrep og krigsforbrytersk framferd. Dette spørsmålet er over hodet ikke belyst i boka. Vi vet at slikt forekommer i alle kriger. I tillegg til å være brudd mot krigens folkerett er det noe av det mest kontraproduktive som kan forekomme, siden det gir næring til motstanderens propaganda og kampvilje. Amerikanske og britiske soldaters overgrep i Irak er veldokumenterte. Spørsmålet blir da: Er det tilfeldig når selv ikke Erling Borgen beskylder norske soldater for noe av samme slag? Eller kan det være slik at norske kvinner og menn har med seg noe – ett eller annet i form av utdanning, grunnholdninger og militærkultur – som vaksinerer mot overgrep og eksesser? Hvis svaret er ja, er dette noe av det viktigste Forsvaret kan ta vare på. Da kan det ikke være om å gjøre å utvikle krigerkulturer som bringer norsk forsvarskultur mer på linje med Norges allierte og samtidig fjerner Forsvaret fra folket.

Hvis svaret er ja, er det også et tegn på at det er noe i talen om Norge som fredsnasjon – en fredsnasjon som dyrker fram etisk bevisste soldater. Og for å avslutte i fredsnasjonen: Mon tro om ikke hele boka er et uttrykk for kvaliteter ved det norske samfunnet som vi godt kan plassere under den merkelappen. Når miljøet rundt Forsvarets høyskole så åpent og greit kan gjøre rede for utfordringer og dilemmaer, er de sikkert ikke redde for å slippe flere til på samtalearenaen i neste runde: Nå må forskere med enda mer variert bakgrunn, forsvarsvenner og pasifister bli med å debattere disse spørsmålene. For de er viktige, ikke bare for Forsvarets og de militæres selvforståelse, men for det norske samfunnets selvforståelse.

Vebjørn L. Horsfjord er cand theol og ordinert prest i Den norske kirke. Han er generalsekretær for organisasjonen European Council of Religious Leaders – Religions for Peace. Han er militærneker.

Karakterbygging for kriselederskap

*Djervhet, rettferdighet, besinnelse og situasjonsbedømmelse:
det klassiske lederprogrammet er aktuelt
i militært så vel som sivilt lederskap*

AV JANNE HAALAND MATLARY

Det er ingen nyhet at ledere utdannet ved krigskolene er ettertraktet i norsk næringsliv. Krigsskolen er landets eldste skole, mer enn 250 år, og har et sterkt omdømme med hensyn til utdanning av ledere. «Når jeg leser næringslivspresen, ser jeg navn fra Krigsskolen hele tiden», som en offiser bemerket. Sjøkrigsskolen og Luftkrigsskolen utmerker seg også med sin lederutdanning.

Det som gjør militære ledere så ettertraktet i det sivile liv, er antageligvis resolutthet i beslutningsfatningen, som krever situasjonsbevissthet og djervhet, men også ansvarsbevisstheten for hele teamet og derved evne til å sette sine egne interesser etter andres. Rettferdighet er navnet på denne egenskapen. Spørsmålet om hva man skal gjøre må besvares der og da, i en situasjon preget av ufullstendig kunnskap, risiko og til og med angrep – å handle riktig da krever klokskap, men også besinnelse. Å ta en for rask avgjørelse kan være fatalt feil, men å ta en for sen avgjørelse det samme. Mange sivile vegrer seg for å agere i en krise fordi det er lettest å la være. Den militære leder er trent til å agere riktig og raskt, det som heter 'agility' på engelsk.

Ledelse viser seg i kriser

En militær leder trenes for å agere riktig i alle situasjoner, men selve testen på militært lederskap er krisen. Krisen kalles liminalsituasjonen eller

grensesituasjonen, der man møter en motstander i kamp. Krigssoenen kalles også 'ingenmannsland', det er der ingen strukturer lenger finnes og hvor den enkelte derfor må navigere ut fra sitt indre kompass. Der møter man seg selv i det ukjente indre, det vil si at man blir kjent med seg selv på en måte man aldri ellers blir. Den militære trening «imiterer» denne krisesituasjonen så godt som mulig, for eksempel ved å drive seg selv fysisk og psykisk så langt at man oppdager hva man «er laget av». Hvordan er du som leder når du ikke har spist ordentlig på mange dager, går i konstant vått tøy og sover ca. to timer per natt ute i knappetelt i to uker? Når du endelig har lagt deg i soveposen og angrepet fra et fiendtlig lag starter kl 03.00 og du må opp og ut med laget ditt i løpet av sekunder for å forsvare deg? Under slike øvelser blir du kjent med deg selv: enkelte blir monstre, andre blir apatiske, noen tenker bare på å redde seg selv, mens den gode leder sørger for medsoldatene først.

Poenget her er like enkelt som det er vanskelig: å gjøre det riktige, i både etisk og profesjonell forstand, handler alltid om menneskelig praksis. Det handler om kompetanse som er internalisert til praksis, og det handler om etisk integritet som er blitt en del av ens karakter, slik at man handler riktig når man ikke har tid til å tenke over saken.

Etikk er riktig handling, og det er her det militære lederskaps relevans for alt lederskap kommer inn: I den militære trening er det nødvendig at etikk som karaktertrekk er en realitet, ellers går det helt sikkert galt i liminalsonen. Hvis en militær leder kommer i en krigssituasjon og viker unna, redder seg selv, dreper sivile fordi han fikk panikk, eller utviser grusomhet når «ingen» utenfra ser på, er konsekvensene forferdelige. Han kan demoralisere sine soldater ved dårlig eksempel og derved disintegrerer hele gruppen. «Eksemplets makt er total», sier sjefen på Krigsskolen, oberst Odin Johannessen.

Relevansen til sivil ledelse er i denne innsikten: etikken er aldri mer livsnødvendig enn i krisen. Dette vet den militære leder fordi han trenes for å vinne slaget, men innenfor etikkens regler, i kaos-sonen, der alt det kjente er suspendert. Han må kjenne seg selv for å vite at han kan agere riktig der og da – ikke i sofaen eller på seminaret i en trygg norsk hverdag.

Karakterbygging: Fast Grunn i Krisen

Denne sammenhengen mellom karakterbygging, som er etikkens internalisering i vår personlighet og ledelse i kriser, er temaet for dr.theol. Paul Otto Brunstads nye bok *Klokt Lederskap mellom Dyder og Dødsynder* (Gyldendal Akadernisk, 2009). Brunstad er feltprest og orlogskaptein, nå ansatt i fagavdelingen i

Feltprestkorpsset, og har skrevet mye om etikk og militært lederskap tidligere. I denne boken tilrettelegger han analysen med tanke på sivile ledere, eller om man kan si det slik: kunnskap om å lede seg selv, særlig i kriser.

Brunstad går ut fra det klassiske menneskesyn i vestlig tradisjon som oppstår i gresk antikk, men som overtas av kristendommen med det tillegg at nestekjærligheten er den absolutte menneskelige fordring – nåde går foran rett, kan man si. Men innsikten i hva et menneske er og hvordan mennesket kan velge å dannes i god eller dårlig retning, er konstant fra Aristoteles til i dag. Menneskenaturen er slik, observerte grekerne og senere romerne, at man kan gjøre det gode eller det onde, eller noe midt i mellom. De visste videre at det er mye lettere å være selvsentret, middelmådig, lat og nytelsessyk enn selvdisciplinert, årvåken, djerv og rettferdig, for å nevne noen laster og dyder. Dydene er de karaktertrekk som gjør mennesket stort, mens lastene trekker oss ned og gjør oss mindre som mennesker. Dette er selvvinnlysende for alle, en rettferdig person har mye større «presence» enn en som bare er innkrøkt i sin egeninteresse. I middelalderens filosofi mente man rett og slett at et menneske «er» i den grad det har dydenes karaktertrekk, mens det menneske som ligger under for lastene – et godt uttrykk – ikke er et riktig menneske. Det er faktisk «umenneskelig». En masse-morder kaller vi lett «umenneskelig».

Ordet dyd på norsk er dårlig, for det gir helt feil assosiasjoner. Jeg holder et foredrag for norske ledere som heter «Å lede seg selv og andre i liminalsonen». Da spør jeg om det finnes noen dydsmønstre i salen. Det blir stille. Når jeg spør om det finnes noen virile menn i salen, blir det pinlig stille. Men viril er det samme som dydig. Vir på latin betyr mann, en viril person er altså mandig i betydningen sterk, og det gjelder begge kjønn. Ordet virtus, altså dyd, er avledet av ordet for styrke. Den som er dydig, er altså et sterkt menneske. I parentes bemerket er det er påtagelig hvordan den norske forståelsen av dyd er blitt noe som gir assosiasjoner til seksuell avholdenhet, mens forståelsen av viril også kun har seksuell assosiasjon. Man kunne føye til assosiasjonen som ordet askese gir, også den til seksuell avholdehet. Men askese betyr rett og slett trening (askesis), trening i dydene er det samme som å trene muskulaturen. Uten trening er kunnskapen om god fysikk null verdt, og uten trening i dydene er etikk null verdt. Og det er jo treningen som vanskelig i begge tilfeller – å si at man vil være rettferdig og modig er helt uinteressant dersom man ikke virkelig er det, og er det i kriser.

Brunstad bruker mye plass på å forklare hva ordene for dydene og lastene betyr, og det gjør han rett i. Hvis vi ikke betegner ting og begreper riktig, forstår vi dem feil. Det er frapperende hvor langt norsk forståelse av disse har beveget

seg, og det er nokså forstemmende å reflektere over. Å være klok eller besinnet (prudentia), som er en av kardinaldydene, krever for eksempel egenskapen docilitas, ydmykhet på norsk, men hvor assosiasjonen er negativ – en ydmyk person er en som underkaster seg, tror man. Men den egentlige betydning er en helt annen, nemlig lærevillighet og åpenhet for at andre har noe å lære deg – altså en sjelden og meget positiv egenskap. Likeledes er dyden rettferdighet (justitia) basert på en allmenn skyldighet, at vi alle er hverandres debitorer – ordet skyld eller synd på latin er debitor, et ord som forekommer i den kristne trosbekjennelse, 'et dimitte nos debitoribus nostris' – og forlat vår skyld, det vil si det vi «skylder» Gud – og det samme ordet finner vi i det engelske duty, som er et sentralt begrep både i militærvesen og etikk. Å være rettferdig er altså å gjøre ens plikt, et helt overraskende aspekt for de fleste i dag.

Brunstad har mange slike innsikter som åpenbares når man ser på begrepenes egentlig definisjon og den forvanskning som de har fått i dag, og dette er helt grunnleggende for å få en korrekt forståelse av hva dydsetikken innebærer rent konkret. For igjen, etikk for etikkens egen skyld er uinteressant. Ledeles er operativt, det er nødvendigvis praksis, og derfor internalisert i form av riktige karaktertrekk.

Hvilke karaktertrekk har en leder?

Dette klassiske programmet for å danne mennesket var standard i all utdanning i Europa og senere i «liberal arts»- colleges i USA, hvor man fremdeles har bevart dette. I Storbritannia er «the classics» fremdeles den eneste utdanning man behøver for å være et dannet menneske, hvilket tradisjonelt har vært nok til å bekle de fremste stillinger i landet, som for eksempel diplomatiet. I katolske skoler, særlig benediktiner- jesuittergymnas, finnes det klassiske dannelsesprogram også i dag. Men historisk var dette mye mer utbredt enn nå. Eleven skulle lære om de fire kardinaldydene og internalisere disse. Dette var kjernen i den klassiske dannelsen. Kardinal betyr 'omdreiningspunkt' eller døråpner, cardo.

Disse fire dydene er djervhet eller mot (fortitudo), klokskap eller situasjonsbevissthet (prudentia), rettferdighet (justitia) og besinnelse eller måtehold (temperantia). I kristendommens epoke la man til de tre såkalte teologale dyder, tro (fides), håp (spes) og kjærlighet (caritas), hvor den siste er den viktigste. Den kan også oversettes med nåde, altså at det ikke alltid er nok å gjøre det rettferdige, men at man av kjærlighet til nesten gjør mer. Noen ganger gjør man mye mer, som når man ofrer seg selv for andre. Det er dette som i militær

sammenheng betegnes som å «go beyond the line of duty», og som gis den høyeste militære hedersbesvisning, som The Congressional Medal of Honor. Den militære leder har en plikt til å gjøre det som dydsetikken krever – ordet duty er som sagt det samme som en plikt til ettferdighet overfor andre – mens man av fri vilje kan gjøre mer. Jesu definisjon av dette er nettopp at «større kjærlighet har ingen enn den som gir sitt liv for andre». Jeg besøkte Pentagons kapell for de meget få som har fått The Congressional Medal of Honor. En av dem er en soldat som kastet seg selv over en innkommende håndgranat og derved reddet medsoldatenes liv ved å gi sitt eget.

Kardinaldydene er altså «dørklinkene» som åpner for riktig menneskelig utvikling. Brunstad gir i boken en omfattende analyse av hva de konkret betyr, og kontrasterer dette med en fremstilling av motsatsen, som er lastene. Disse er også benevnt dødssyndene, og de viktigste er stolthet – som ofte oppfattes som noe positivt på norsk, men som er den verste lasten av alle. Å være selvfornøyd og selvgod gjør at man ikke ser andre, begår feil og er urettferdig, for å nevne noe. Raskt kommer grådigheten til, en last vi har fått inngående kjennskap til i disse finanskrisetider. Den ødelegger for takknemlighet, plikt og glede, og leder til misunnelse, som kan ta form av selvrettferdighet, sjalusi, retthaveri, og som lett leder til sinne, som er farlig i kriser fordi man mister selvkontrollen og evnen til måtehold. En femte last er lyst eller begjær, som betegnes som luxuria på latin: det som skinner av ordet for lys, lux, er praktfullt, og stiller det sanselige begjær. Som Knut Hamsun skrev, «alle vil skinne litt». Denne lasten er overtydelig i vår tid, både med hensyn til luksusforbruk, men også i forhold til den status tomhjernet kjendiseri har fått. Det seriøse ved livet er forsvunnet i en endeløs jakt på overfladisk posørstatus. Denne lasten leder til flere: fråtseriet er et resultat av materialisme og konsum med fysisk undergang som endestasjon. Og alt dette leder til den siste store lasten, nemlig kjedsomheten eller leden. Denne inkluderer også latskap, mangel på engasjement, interesse, etc. Denne lasten ble tidligere regnet som selve inngangsportalen til alle de andre, bemerket Brunstad, for den tiltaksløse og uinteresserte har ikke ork til å ta seg sammen og ville noe i det hele tatt. Da ligger man under for lastene, som det heter på godt norsk – lastene styre mennesket, selvdisiplin for å endre seg er ikke lenger mulig.

Brunstad benevner lastene som de syv dødsynder. Dette er korrekt, de syv dyder – kardinadydene og de tre teologale dyder – står i direkte kamp mot de syv dødssynder i den kristne lære og tradisjon slik den fremdeles er i den katolske kirke. En dødssynd hindrer menneskets utvikling mot det gode, mot å internalisere dydene som karaktertrekk. Det som er dødelig ved den er at den

dreper evnen til det gode i mennesket: ugress kveler den gode vokster. I et sekulært perspektiv er innsikten at mennesket MÅ internalisere dydene som bolverk mot lastene, det er dydene i form av permanente karaktertrekk som er den faste grunn som tåler angrep fra lysten til last. «The road to hell is paved with good intentions», sier et irsk katolsk ordtak. Det erfarer de fleste av oss.

Her er vi altså midt i praksis og treningssaspektet igjen. Vi vet nå hvilke farer som lurar for mennesket, vi kan alle forfalle til lastene. De frister konstant. Motsatsen er dydene, som må trenes inntil de blir habitus, habits på engelsk. Når det frister å tenke på seg selv når man leder, ta en lett retrett, skal dyden rettferdighet være så internalisert i vår personlig at vi ikke lar oss friste. Dette er hele poenget med dydsetikken. I en kjent salme fra middelalderen heter det «mors et vita duello» – livet og døden duellerer. Døden er lastene, livet er dydene.

Men hva så med lederskap anno 2009? Hva er den operative implikasjon av alt dette? Vi har for tiden svært mange eksempler på hva lederskap ut fra lastene medfører: berikelse, spekuasjon med andre penger, uærlighet, svik, etc. Men et mindre påaktet aspekt er mangelen på djervhet i ledelse i slike kriser: svært mange ledere sviktet når det ble krise, tok sluttpakker og bonuser og forsvant. Mangel på mot ledet også til mangel på rettferdighet: Hva med lederens undergitte, de han eller hun skulle lede? Når det ble krise, ble de ansatte overlatt til seg selv. Lederen tenkte på å redde seg selv. Tenk om det samme skjer i en militær ledersituasjon hvor offiseren stikker av fra fronten? Det straffes under den militære straffelov og er det verste en militær leder kan gjøre. Det er mangel på alle dydene: mot, utholdenhet, selvdisiplin, klokskap, rettferdighet – ikke minst å gjøre sin plikt.

Ett hovedpoeng med lastene er, som vi så over, at den ene leder til den andre og den tredje, osv. Videre er det mye lettere å gi etter for lastene enn det er å ville leve etter dydene. Viljen er den store forskjellen, mangler den, er det ingenting å gjøre. Det er derfor latskapen, tiltaksløsheten og indifferensen er så farlig. Men viljen som må til, er ikke bare vilje til å trene i dydenes lederskap for ens selv, men også en vilje til fellesskap, til rettferdighet for fellesskapet. Vi så at rettferdighet har med plikt å gjøre. Den næringslivsleder som kun har egen profitt og egen makt som mål, kan derfor ikke lede etter dydene. Han eller hun ligger da under for egeninteressens laster – grådighet, luxuria, stolthet, etc. Her er det overraskende poeng at dydene impliserer en substans som setter fellesskap over egeninteresse. En dydig leder vil per definisjon tenke på sine ansatte og bedriften før sine egne interesser. Men er ikke det motsatte nettopp det som kjennetegner dagens ledertenkning? Å maksimere inntekt og egen makt? Slike målsettinger er altså kun forenlig med lastene, aldri med dydene. En dydig

næringslivleder vil sette langsiktig bedriftsutvikling først, sammen med hensynet til medarbeiderne, og anse penger som det nødvendige middel til å nå dette målet. Jeg begynte med liminalsonen. Det er i krigens kaos vi lærer å kjenne oss selv, inkludert vårt sanne jeg, som kan være veldig annerledes enn vi tror. En god leder kjenner det fremmede i seg selv, skriver Brunstad, også det negative. I det militære lederskap er det ingen «short cuts», den som ikke holder mål etisk, kan ikke være leder. Det er små marginer i en krigssituasjon, og menneskets svake og mørke sider finnes i alle, men de kan svekkes ved aktiv bekjempelse. Dydene er våpenet. I en krigssituasjon er det av kritisk viktighet at en leder kjenner seg selv fullt ut – at frykten han kjenner kan overkommes av motet, at utholdenheten er stor nok selv om han vil gi opp, at hevnlust kan beherskes, etc.

Hvis vi ser utover det militære til den sivile sfære, opptrer krisene også der, om enn ikke så ofte og så sterkt. Livskriser finnes for alle, lidelse likeså, og kriser i form av finanskollaps eller realøkonomisk risiko er i dag realitene i Norge også. Norske ledere må derfor også kunne lede under stor usikkerhet og ta raske beslutninger ut fra manglende kunnskap. De har uten tvil bruk for den faste grunn som dydene gir. Veien til å bygge slike karakteregenskaper går gjennom trening, og først og fremst gjennom viljestyrke til dette.

Brunstads bok er ment for alle, særlig sivile ledere. Boken gir en grundig innføring i dydenes og lastenes innhold, men jeg savner konkrete eksempler på godt og dårlig lederskap, altså noen cases som viser hvordan ting kan gjøres rett eller galt. Det finnes nok av dramatiske eksempler på dårlig militært lederskap i historien som det gjør i dagens internasjonale næringsliv. Det vi alle gjerne skulle hatt, er svar på spørsmålet «hvordan»: Hvordan kan jeg bygge min karakter slik at jeg blir en god leder ut fra dydstikken? Hva må jeg gjøre? Som sagt er krigsskolene nødt til å operasjonalisere dette, og det gjør de. Kan den sivile lederutdanning lære av dette? Jeg er sikker på at svaret er ja. Det helt sentrale er at enhver som vil lede seg selv og andre må lære seg selv å kjenne i sannhet, det vil si inkludert sine mørke og svake sider. Her er det realisme som må til. Et lederprogram basert på å imitere liminalsonen med en basis i dydene, er det optimale.

Janne Haaland Matlary er professor i statsvitenskap ved UiO, og Forsvarets Høgskole.

Norrøne elementer i krigerkulturen?

AV NILS TERJE LUNDE

I Dagbladet 29. januar i år ble en sersjant i Telemark bataljon intervjuet i forbindelse med soldaten som ble drept i Afghanistan noen dager før. I intervjuet sender han en hilsen til ham som ble drept, med ordene «Til Valhall, Jokke! Vi skal ikke glemme deg». Han forklarer så hva som er bakgrunnen for denne hilsenen: «Hver gang vi reiser ut, roper sjefen «Til Valhall». Det er essensen av samholdet i avdelingen. Det er dit de falne krigerne kommer i den norrøne mytologien».

Bruken av norrøne elementer i militær sammenheng er et felt som i liten grad kan sies å ha blitt tematisert faglig. Et viktig bidrag til forståelse av dette feltet er imidlertid Kjell Rune Forsjords masteroppgave Implementering av en profesjonskultur. En kvalitativ studie av profesjonskultur og profesjonsfelleskap i Telemark bataljon, skrevet ved Forsvarets stabsskole i fjor. Her nevner han blant annet kampropet «Til Valhall». Forsjord fremholder at den nyetablerte historien til Telemark bataljon i stor grad er forankret i norrøne elementer. Dette gjelder ikke bare kampropet «Til Valhall», men også symboler som avdelingsmerke, navn på bygninger og materiell, samt gjennom ordensfelleskapet «Den grønne Leidang». Forsjord mener de norrøne elementene kan fremstå som profane i lys av Forsvarets kristne tradisjoner og også gi problematiske assosiasjoner til bruken av de norrøne elementene under andre verdenskrig. Han fremholder imidlertid at nettopp disse problemene er man eksplisitt oppmerksom på. I denne sammenheng siterer han også fra statuttene for Den grønne Leidang hvor to utfordringer løftes frem: «1) For mye fokus på hedensk blot (ikke forenlig med verdigrunnlag) 2) Nazistenes bruk av navn og symboler i perioden 1936-1945. Denne fellen må vi ikke gå i» (Forsjord 2009: 58f). Forsjord nevner også at det finnes ulike innvielsesritualer i flere av avdelingene i Telemark bataljon. Hvor fremtredende de norrøne elementene er i disse ritualene er vanskelig å bedømme, da respondentene i liten grad vil konkretisere innholdet. Begrunnelsen for dette er at ritualene forstås som interne

og «kun ment for de innvidde. Det er ikke til hensikt å være offentlig» (Forsjord 2009: 57).

Selv om det er i rammen av Telemark bataljon at de norrøne elementene fremstår som mest fremtredende og gjennomført, kan også slike elementer finnes andre steder i Forsvaret. Eksempler på dette er Vargordenen med tilknytning til Garnisonen i Sør-Varanger, Luftforsvarets nye transportfly, som alle har fått navn etter norrøne gudinner, samt sjøkadettforeningen «Valkyrien», oppkalt etter valkyriene som i norrøn mytologi førte de døde krigere til Valhall. Og nettopp «Valhall» er navnet på kadettmessen på Sjøkrigsskolen. Henvisninger til norrøn mytologi er derfor ikke et fenomen begrenset til Telemark bataljon og Hæren, men finnes også i de andre forsvarsgrenene. De norrøne elementene som er nevnt over er alle eksplisitte. Bruk av benevnelser og ytre symboler trenger ikke nødvendigvis bety at det ligger et dypere meningsinnhold i bruken. Det norrøne trenger imidlertid ikke kun være begrenset til det eksplisitte og ytre, det kan også komme til uttrykk på en mer indirekte måte, kanskje gjennom riter som ikke umiddelbart fremstår som norrøne. Et mulig eksempel på dette er skikken med å skåle for falne kamerater på messemiddager. Selv om denne skikken historisk sett synes å ha blitt direkte hentet fra Royal Air Force under annen verdenskrig vil den i et bredere religionshistorisk perspektiv ha likhetstrekk med minneskålene som ble drukket over avdøde i den norrøne konteksten. Gro Steinsland beskriver i boken *Norrøn religion* (Pax, 2005) at den mest sentrale offentlige kulthandling i norrøn religion var blotet. Blotets høydepunkt var felles måltid med kjøtt og øl og hvor man drakk minneskåler over avdøde (Steinsland 2005: 276-278).

Hva kan forklare bruken av norrøne elementer i militær sammenheng? Fra et historisk perspektiv er de norrøne elementene i militær sammenheng en relativt moderne konstruksjon. Det går ingen ubrutt tradisjonslinje fra det norrøne som historisk fenomen og bruken av norrøne elementer i det moderne norske Forsvaret. Som fremholdt av Gro Steinsland er den moderne bruk av det norrøne i særlig grad knyttet til 1800-tallet, som en del av nasjonsbyggingsprosjektet. Som et viktig ledd i konstruksjonen av en norsk nasjon brukte man det norrøne for å synliggjøre det særskilt norske. Det var ideen om Norges ærerike fortid som selvstendig nasjon. Når dette også inneholder elementer som vikinger og leidang, synes den militære overføringsverdi å være åpenbar. Vikingene fremstår som selve begrepet av den fryktede og effektive kriger, og Leidangen blir selve genesis for ideen om det nasjonale vernepliktsforsvar. Ståle Ulriksen hevder i sin bok *Den norske forsvarstradisjonen* (Pax 2002) at sagatiden blir et svært sentralt

element i konstruksjonen av den norske forsvarstradisjonen fra 1800-tallet av (Ulriksen 2002: 30-32).

I lys av det åpenbare potensiale som ligger i det norrøne og som fikk sin konstruktive samfunnsmessige funksjon som del av nasjonsbyggingen på 1800-tallet, fremstår imidlertid den faktiske bruk i militær sammenheng som meget beskjeden. De norrøne elementene kan neppe sies å utgjøre en hovedrepresentasjon i den militære identitet. I lys av dette er det derfor interessant at disse elementene er blitt brukt så omfattende som det kan synes i Telemark bataljon. Denne avdelingen kan betraktes som en funksjon av den endrede innretningen på Forsvaret fra et territorielt invasjonforsvar til et mer profesjonelt innsatsforsvar. Forsjord hevder i sin masteroppgave at konstruksjonen av avdelingens identitet og kultur, herunder også bruken av de norrøne elementene, må forstås som et ønske om å gi avdelingen et relevant særpreg (Forsjord 2009: 58). En slik tolkning kan ha mye for seg.

I boken *Krigerkultur i en fredsnasjon* (Edstrom, Lunde og Matlary (red.), Abstrakt forlag, 2009) skriver vi om endringer i den militære profesjonsidentitet som en funksjon av både indre spenninger i det militære og ytre spenninger mellom det sivile samfunn og det militære. Vi hevder der at Forsvarets endrede innretning vil kunne ha som konsekvens at både de ytre og de indre spenningene vil øke. Den ytre spenningen dreier seg blant annet om at det kan utvikles krigerkultur som står i spenning til samfunnsmessige ideer og verdier, mens den indre spenningen blant annet dreier seg om ulike kulturer innad i Forsvaret, som mellom operative avdelinger og miljøer som Telemark bataljon og andre deler av Forsvaret. Mens den militære selvforståelsen tidligere var å forstå som en direkte funksjon av den allmenne og sivile vernevilje, lar en slik direkte sammenheng seg ikke uten problemer seg videreføre i et mer profesjonalisert forsvar. I dette blir forankringen av det militære etos et grunnleggende spørsmål.

Tidligere forsvarssjef Diesen hevder det i løpet av de siste årene har funnet sted et grunnleggende skifte i forankringen. Mens forankringen tidligere var samfunnet, er det nå blitt profesjonen. Med andre ord: Det er nå de militære selv som i større grad enn tidligere må definere sitt etos. Hva er så dette etos, hvilke ideer og tradisjoner skal det bestå av. Når Diesen skal definere dette, knytter han eksplisitt an til en internasjonal militær profesjonstradisjon. Hos ham blir det særskilt norske svært nedtonet. Grunnen til dette er åpenbart at det norske primært har blitt forstått som knyttet til det nasjonale vernepliktskonseptet og territorialforsvaret. Når dette forstås som foreldet, blir også det norske kastet ut med badevannet.

I lys av dette er det mulig å spørre seg om interessen for det norrøne i eksempelvis Telemark bataljon kan forstås som et forsøk på rekonstruksjon av det norske i en ny situasjon og med utgangspunkt i profesjonens egne behov for et relevant etos? Hvorvidt en slik tolkning er riktig, er vanskelig å besvare uten ytterligere empiri. Ole Martin Brunborg peker imidlertid på et viktig poeng i sin masteroppgave ved Forsvarets stabsskole med tittelen På sporet av en krigerkultur fra 2008. Brunborg undersøker her profesjonsidentitet i Telemark bataljon. Han hevder her at det lett kan oppstå en spenning mellom en funksjonell begrunnet etos på lavere nivå og en mer politisk etos på høyere nivå i organisasjonen.

I hvilken grad det i rammen av en slik spenning også er i ferd med å utvikle seg en krigerkultur med norrøne elementer som en integrert del av kulturen kan ikke besvares entydig før det foreligger mer empiri. Uttalelsen til soldaten i Dagbladet, sammenholdt med Forsjords oppgave, er imidlertid indikasjoner på et fenomen som bør analyseres nærmere, gjerne i form av teoretiske og empiriske arbeider. I forlengelsen av dette fremstår det også som sentralt å drøfte et slikt fenomen også ut fra mer normative perspektiv. Dette dreier seg om hvorvidt en militær profesjonskultur med en slik innretning for det første fremstår som legitim, for det andre fremstår som funksjonell.

Studiepoengreformene og etikkopplæringen i Forsvaret: undervisningsopplegg og pensum

AV NILS TERJE LUNDE

De siste årene har store deler av den militære utdanningen blitt tilpasset det sivile utdanningssystemet. Flere militære studier gir nå studiepoeng. Denne utviklingen begynte først på krigsskolene, siden også på stabsskolen. Et nytt viktig steg ble tatt da enkelte fag også i grunnleggende soldatutdanning ble studiepoenggivende. Forsvarets tilpasning til det sivile høskolesystem er blitt beskrevet av Harald Høiback i artikkelen «Forsvarets akademisering» (Nytt Norsk Tidsskrift 2008). For en bredere og mer overordnet drøfting av endringene i den militære utdanning, henvises til denne artikkelen.

Endringene i den militære utdanningen har også hatt konsekvenser for etikkutdanningen i Forsvaret. Endringene i etikkundervisningen i Forsvaret er et hovedtema i Alf Petter Hagesæthers avhandling Makt og etikk: Norsk militær profesjonsetisk diskurs 1959-2009 (Misjonshøgskolen 2010). Her beskrives også tilpasningene til det sivile høskolesystemet. Særlig vekt legges på etikkfaget i grunnleggende soldatutdanning.

Målsettingen med disse kommentarene er mer begrenset. Det er knyttet til undervisningsopplegg og pensum. Perspektivet vil også være mer begrenset. Det vil i særlig grad ta utgangspunkt i min deltagelse i utviklingsprosessene på de ulike utdanningsnivåene. Med utdanningsnivåer mener jeg her de militære utdanningsnivåene som består av grunnleggende soldatutdanning (GSU), grunnleggende befalsutdanning (GBU), grunnleggende offisersutdanning (GOU) og videregående offisersutdanning (VOU). Selv om tilpasningen til det sivile utdanningssystemet kronologisk ikke har skjedd i denne rekkefølgen, har jeg allikevel i denne oversikten valgt å la den over nevnte inndeling være strukturerende for gjennomgangen.

Grunnleggende soldatutdanning

Allerede i 2002 ble det av en arbeidsgruppe nedsatt av Forsvarsdepartementet foreslått at deler av grunnleggende soldatutdanning kunne gis studiepoeng. Et av de aktuelle fagene var etikk. I 2006 ble arbeidet med å gjøre etikkfaget studiepoenggivende påbegynt. Det undervisningsopplegget som var gjeldende på det tidspunktet var RAM-programmet, med navn etter Forsvarets kjerneverdier: Respekt, ansvar, mot. Dette programmet ble utviklet i Feltprestekorpset og ble gjeldende for feltprestenes undervisning fra 2005. Utfordringen med dette programmet, fra et studiepoengsmessig synspunkt, var at det kognitive, kunnskapsmessige, elementet var svært nedtonet. Programmet hadde primært en holdningsskapende målsetting. Gjennom programmet skulle soldatene få mulighet til refleksjon over egne verdier. Et slikt program fremstod som svært velegnet i rammen av et bredere fokus på etikk og holdninger i Forsvaret. Programmet blir da også løftet frem i Forsvarsdepartementets handlingsplan for holdninger, etikk og ledelse (HEL, 2007). Et annet spørsmål var imidlertid om det var et velegnet utgangspunkt for et studiepoenggivende kurs. Umiddelbart kan det synes som det gamle opplegget for «Prestens time» på mange måter ville vært et lettere utgangspunkt enn det nye opplegget. Grunnen til dette var at undervisningsopplegget for «Prestens time» hadde en kognitiv og deduktiv innretning. Nå var en tilbakevending til det gamle undervisningsopplegget ikke aktuelt. Dette opplegget var tilbakelagt og dels foreldet.

Den ideelle løsningen ved den forestående studiepoengreformen hadde vært å få utarbeidet et helt nytt undervisningsopplegg. Dette var imidlertid ikke gjennomførbart med tanke på at studiepoengsreformen skulle være implementert med virkning fra januar 2008. For å få gjennomført reformen på fastsatt tid var det derfor nødvendig å legge til grunn det eksisterende RAM-programmet. Det ble imidlertid utarbeidet en ny leksjon med etisk teori og argumentasjon. De som skulle melde seg til eksamen i det nye studiepoenggivende emnet måtte gjennomføre denne leksjonen i tillegg til de eksisterende leksjonene.

Parallelt med dette arbeidet satte jeg også i gang en prosess for utvikling av en tilpasset lærebok i emnet. Et utkast til lærebok forelå som kompendium ved oppstart av det studiepoenggivende emnet i januar 2008. Kapitlene i utkastet til lærebok var knyttet direkte til den enkelte leksjon i RAM-programmet. Tanken bak dette var at når det kognitive og teoretiske var nedtonet i undervisningsopplegget, var det et særskilt behov for tydelige og utfyllende teoriperspektiver til de enkelte tema som ble tatt opp i RAM-programmet. I utprøvningsfasen ble det imidlertid tydelig at en slik tydelig binding til strukturen og innholdet i det eksisterende undervisningsopplegget var u hensiktsmessig.

Som nevnt tidligere var undervisningsopplegget i utgangspunktet ikke laget med henblikk på studiepoeng. Det å skulle bruke dette som utgangspunkt for lærebok bød derfor på utfordringer. Spesielt tydelig ble dette i kapittelet om etisk teori som i samsvar med leksjonsopplegget var plassert på slutten av boken. Den direkte koblingen mellom leksjoner og kapitler ville også enten innebære at boken fort ble foreldet som en følge av endringer i undervisningsopplegget, eller motsatt, at undervisningsopplegget ble mer statisk enn det det burde bli. Som en følge av slike overveielser ble det bestemt at strukturen og innholdet i boken skulle videreutvikles mer uavhengig av eksisterende undervisningsopplegg. Boken ble publisert under navnet Etikk og militærmakt (Gyldendal akademisk 2009). Med utgangspunkt både i det generelle behovet for å utvikle undervisningsopplegget som en følge av studiepoengreformen og for å få bedre samsvar mellom undervisningsopplegg og pensumbok, er det blitt utviklet forslag til en ny fagplan for emnet. Flere av de gamle leksjonene er også i ferd med å bli erstattet av nye. Samtidig viser også denne prosessen at det også er nødvendig å ha et prosessuelt syn på den nye læreboken. Som en følge av den dynamiske endringsprosessen som nå finner sted i undervisningsopplegget vil den måtte tas opp til ny revisjon i løpet av relativt kort tid.

Grunnleggende befalsutdanning

I motsetning til de andre militære utdanningsnivåene, er ennå ikke grunnleggende befalsutdanning blitt studiepoenggivende. Etikk er imidlertid fastsatt som et fellesfag på dette utdanningsnivået. Befalselever kan også ta emnet Etikk og militærmakt i likhet med de som gjennomfører grunnleggende soldatutdanning. Det er i regi av Feltprestkorpsset blitt utviklet leksjoner etter samme mal som for undervisningsopplegget i grunnleggende soldatutdanning. Det er ikke utviklet noen pensumbok for dette undervisningsnivået. Den videre utvikling av etikkfaget i grunnleggende befalsutdanning vil naturlig nok måtte sees i sammenheng med hvorvidt dette undervisningsnivået blir studiepoenggivende. Hvis det blir studiepoenggivende vil det både måtte utvikles pensum og foretas revisjoner av leksjonsopplegget.

Grunnleggende offisersutdanning

Deler av krigsskoleutdanningen gav allerede fra begynnelsen av 1990-tallet en vektallsuttelling. I 2002 fikk krigsskolene gjennomslag fra Utdannings- og forskningsdepartementet om at utdanningen kunne gis en full vektallsuttelling.

Dette var imidlertid som «uspesifiserte» vektall, ikke en egen grad i militære studier. I 2003 ble krigsskolene lagt delvis inn under Lov om universiteter og høyskoler (Forskrift av 06.06.2003 nr. 673). En følge av dette var at krigsskolene også fikk rett til å tildele bachelorgrad i militære studier.

Det ble også fastsatt en felles rammeplan for krigsskoleutdanningen. I denne rammeplanen gis etikk en sentral plass. Det heter innledningsvis at «Krigsskolene skal gi en utdanning som setter offiserene i stand til å handle etisk bevisst og effektivt.» I punktet om mål heter det at «I tillegg til yrkets krav og Forsvarets behov skal rammen rundt utvikling av kadettene ferdigheter, holdninger og kunnskaper være Forsvarets verdigrunnlag og samfunnets verdioppfatninger. Utdanningen skal bygge på de krav til etikk og moral som samfunnet og Forsvaret stiller og de krav krigens folkerett setter.» Etter endt utdanning skal kadettene ha «evne til å fatte beslutninger også i kritiske situasjoner på en slik måte at etiske vurderinger alltid vektlegges» (Vedlegg D til TFF kl 4, Rammeplan for krigsskoleutdanningen).

Selv om rammeplanen gir de overordnede føringer, er det den enkelte krigsskole som fastsetter fagplan, herunder også hvordan etikkfaget skal organiseres. Mens en rekke fag spesifiseres i rammeplanen med tilhørende antall studiepoeng, gjelder dette ikke etikk. Det er blitt valgt ulike løsninger på de forskjellige krigsskolene når det gjelder etikkfaget. Innholdsmessig har det også vært lagt vekt på ulike perspektiver ved de forskjellige krigsskolene. Denne variasjonen beskrives også relativt inngående i Alf Petter Hagesæthers avhandling (kapittel 8 Etikkundervisningen ved krigsskolene, s. 96-107).

Både med henblikk på større grad av samordning mellom etikkundervisningen på krigsskolene og med tanke på innføringen av bachelorstudiet tok jeg sammen med de andre krigsskoleeprestene initiativ til utvikling av en felles pensumbok for krigsskolene, boken *Militæretikk* (Tapir 2006).

Metodikken i boken *Militæretikk* kjennetegnes av en rekke aktuelle caser og problemstillinger. Dette er på den ene siden en styrke da det sikrer nærhet og relevans til det konkrete og aktuelle. På den andre side er dette også en utfordring i forhold til varighet og fortsatt aktualitet. Et eksempel på dette er min beskrivelse av økonomiproblemene i Forsvaret i 2003 og 2004 (s. 137). Dette var meget relevant da boken ble utgitt, men fremstår nå som en mer eller mindre foreldet problemstilling. Tilsvarende gjenspeiler seg i flere av bokens kapitler. Det vil derfor være behov for en grundig revisjon av boken dersom den fortsatt skal være relevant. Jeg har i denne sammenhengen vært i kontakt med forlaget med tanke på en revidert utgave av pensumboken.

Etter en gjennomgang av mine kapitler ser jeg at behovet for justering er spesielt fremtredende i kapittelet «Avdelingsmoral». Dette var det siste kapittelet jeg skrev i produksjonsprosessen og den korte tiden til kvalitetssikring gjenspeiler seg på flere felt i teksten. Jeg vil her særskilt nevne at jeg på s. 176 refererer til Morten Hougens hovedoppgave «Varslere – fremmede fugler i Forsvaret». Deler av denne oppgaven er publisert i *Pacem* 9:2 (2006). Oppgaven er et viktig grunnlag for deler av kapittelet. Den nevnte referansen kommer i direkte forlengelse av Luhmans teori om autopoietiske systemer og Goffmans teori om totale institusjoner og etterfølges av varslingsproblematikken. Disse perspektivene finner vi også i Hougens oppgave. Det samme gjelder omtalen av krigsflygeren Helner Grundt Spang på s. 177. I læreboken henvises det direkte til tilgrunnliggende teori og litteratur på disse feltene. En slik henvisningsform fremstår i denne sammenheng som uheldig da Hougens oppgave ikke får den plass den fortjener. Det korrekte hadde vært at det i tillegg til eksisterende henvisninger også hadde vært henvist til Hougens oppgave her. Jeg har beklaget dette overfor Hougen.

Som nevnt over ble Militæretikk utviklet særskilt med tanke på krigsskolene. Den har imidlertid også, av mangel på annen pensumlitteratur, delvis blitt brukt i befalsutdanningen. Utfordringen med dette er at flere av kadettene allerede har vært igjennom deler av stoffet før de begynner på krigsskolene. Dette aktualiserer behovet for hensiktsmessig nivellering både i undervisningsopplegg og pensum mellom de ulike utdanningsnivåene. Dette tematiseres ytterligere gjennom utgivelsen av den nye pensumboken for grunnleggende soldatutdanning. Boken *Etikk og militærmakt* må på flere områder nivåmessig sies å ligge over Militæretikk. Her er det åpenbart et behov for justeringer.

Videregående offisersutdanning

Fra høsten 2005 ble det militære stabsstudium studiepoenggivende. Samtidig ble det også opprettet et masterstudium i militære studier. Stabsstudiet utgjør første året av masterstudiet. Etikk ble ikke definert som et selvstendig emne i stabs- og masterstudiet. Imidlertid skulle etikk være en integrert del av de andre emnene. I tillegg ble det etablert et tverrfaglig program bestående av ledelse, etikk, juss og kultur (LEJK-programmet). I forbindelse med nedleggelsen av Forsvarets Institutt for Ledelse (FIL) og bortfall av emnet Ledelse som eget emne i stabs- og masterstudiet, falt mye av forutsetningene for det tverrfaglige programmet bort. Deler av programmet ble imidlertid videreført i et nytt tverrfaglig program som fikk benevnelsen «Militær profesjonsidentitet». Dette ble ledet av Avdeling

for studieveiledning ved Forsvarets stabsskole. Da også denne avdelingen ble nedlagt, førte dette til at også det nye programmet ble nedlagt. Som en følge av at etikk ikke er eget emne på det militære stabs- og masterstudium, har det ikke vært aktuelt å utvikle egen lærebok for dette nivået. I tråd med den grunnleggende tenkningen om etikk som et integrert element i andre emner, har det isteden vært lagt vekt på å bidra med etikkfaglige elementer i den øvrige pensumutvikling. Dette gjenspeiler seg i den faglige produksjonen ved Stabsskolen. Her kan nevnes boken *Krigerkultur i en fredsnasjon* (Abstrakt 2009) og to nye bøker som er under produksjon: *Mangfold og uniformitet i Forsvaret* og *Forsvaret 2010*, begge planlagt utgitt på Abstrakt forlag.

Selv om etikkopplæringen gradvis er blitt tilpasset nye rammevilkår, herunder også studiepoengreformene, er det fortsatt mange utfordringer. En utfordring er å sikre en dynamisk kvalitetssikring av undervisningsopplegg og pensum slik at det både er oppdatert og relevant. En annen utfordring er å skape en bedre og mer integrert sammenheng mellom etikkopplæring på de ulike utdanningsnivåer i Forsvaret.

Religiøst mangfold og militær enhet

Kommentar til en utredning

AV TORBJØRN OLSEN

11. mars 2009 fikk Feltprosten overlevert en utredning fra Feltprostens teologiske fagråd etter at han hadde gitt rådet i oppdrag å utrede den «geistlige betjening og etikkopplæring i et pluralistisk forsvar». Feltprosten betrakter selv rapporten som et høringsdokument og inviterer til debatt. Den hansken tar jeg gjerne opp. Jeg baserer meg på *PACEM* 12:1 (2009) s. 5-162, som feltprost Alf Petter Hagesæther var så vennlig å dedisere til meg 11. mai 2009, og der utredningen finnes gjengitt.

Bidragstyttere til utredningen har vært luftkrigsskoleprest Tor Arne Berntsen, stabsprest/forsker Paul Otto Brunstad, krigsskoleprest Are Eidhamar, stabsprest ved Forsvarets høyskole Nils Terje Lunde (red.), sjef fagavdelingen i FPK Raag Rolfsen (red.), sjøkrigsskoleprest Gudmund Waaler og garnisonsprest Tor Simen Olberg (vedlegg 4), alle ordinerte prester i Den norske kirke. Fagrådet er selv oppmerksom på at det kan være problematisk at et så konfesjonelt ensidig sammensatt råd utreder noe med henblikk på personer uten samme konfesjonelle tilhørighet, men mener å ha opptrådt saklig korrekt (jf. s. 11). Når jeg leser utredningen, er ikke den konfesjonelle ensidighet det problematiske, men kanskje heller det motsatte, nemlig måten den pluralistiske tenkning har funnet sin utforming i utredningen.

Men det viktigste er kanskje innblikket i hvordan man innenfor Feltprestkorpset i dag ønsker å forstå feltpresttjenestens tilhørighet, prinsipielle organisering og funksjon, kanskje særlig for oss som befinner oss utenfor, men som ut fra tidligere erfaring, stor interesse og annen kirkelig tilhørighet også i dag gjerne vil ha visse «aksjer» i feltpresttjenesten. Det som undrer meg er at en utredning med så pass kontroversielle forslag som vi her ser – i hvert fall sett fra

min synsvinkel – er avgitt uten noe form for dissens fra noen av faggruppens medlemmer. Så får jeg i hvert fall levere min dissens.

Gjennomgående i utredningen er tre mulige fremtidige «modeller» for religiøs betjening i Forsvaret, nemlig (jf. s. 12):

Modell A: «Opprettelse av et religions- og livssynsråd for Forsvaret, samt organisasjonselementer for religiøs betjening i henhold til den enkeltes religions- og livssynstilhørighet.» Ved valg av denne modell føres Feltprestkorpset videre og rendyrkes som et prosti i Den norske kirke. Samtidig legges det til rette for tilsvarende tjenester fra andre tros- og livssynssamfunn.

Modell B: «FPK omformes til et religions- og livssynskorps som ivaretar organisert religions- og livssynsutøvelse i Forsvaret.» Ved valg av denne modell legges det opp til at den spesielle kobling mellom Den norske kirke og Feltprestkorpset opphører. Tjenesten blir organisert som en religions- og livssynsmessig nøytral (men ikke verdinøytral) tjeneste. Stillingene lyses ut uten krav om spesiell konfesjonstilhørighet. Den enkelte feltprest blir stående under tilsyn fra eget kirkesamfunn, og visse hensyn må tas for relevant tilføring av feltprester (tilsv.) fra aktuelle tros- og livssynssamfunn. Høy faglig status og nærhet til Forsvaret vil være sentral ved denne modell.

I en felles uttalelse fra Norges frikirkeråd og Norges kristne råd til Holtstudien fra 1977 hadde man tenkt seg at Feltprosten i en fremtidig situasjon med opphevelse av statskirkeordningen kunne være øverste tilsynsmyndighet med et råd bestående av lederne fra de ulike kirkesamfunn som til enhver tid tjenestegjorde i Feltprestkorpset (jf. s. 26). Modell B synes å være en slags videreutvikling av denne idé.

Modell C: «Status quo – FPK forblir prosti i Den norske kirke og legger til rette for andre livssyn, konfesjoner og religioner.» Her vil det nærmest være snakk om «største brukers ansvar» (som vi i hvert fall i min tid snakket om mht. forsyninger osv. når små enheter under feltmessige forhold befant seg sammen med store enheter), også for å legge forholdene best mulig til rette for andre.

Selv om man gjennom hele utredningen argumenter for og imot alle modellene, *skinner det over alt tydelig gjennom at fagrådet ønsker modell B.*

For å begynne med *min konklusjon: Modell B er den dårligst tenkelige av alle modeller.* Jeg håper virkelig at den aldri blir realisert, og det til tross for at modellen sikkert i første omgang kan virke tillokkende på mange minoritetssamfunnene, også for katolikker og katolske organer. Prinsipielt går jeg inn for modell A. Men praktiske grunner kan tale for modell C. I tillegg synes jeg nok at utredningen på det prinsipielt/organisasjonsmessige plan tenker alt for lite radi-

kalt, i hvert fall på modell-nivået. Det skal jeg komme tilbake til med en modell A 2.

Det mest positive

Før jeg går over til de mer kritiske merknader, vil jeg trekke frem de to mest positive ting i utredningen.

Det gjelder for det første Are Eidhamars (hovedsakelig) bidrag i kap. 8 (konsekvenser sett fra praksisfeltet). Det viser at det er relativt lett å komme frem til praktiske måter å føre videre mye av det kjente fra den tradisjonelle feltpresttjeneste – også under mer pluralistiske forutsetninger – i fremtidens forsvar. Problemstillinger som kan virke vanskelige (kongeønsket, bønn på linje, minnemarkeringer, kirkeparade, feltgudstjenester, bruk av kors på flagg, uniform og avdelingsmerker), kan man nærme seg på en så pass edruelig måte at flertallet kan få det som for dem er nærliggende uten at et religiøst og livssynsmessig mindretall behøver å bli krenket.

Når det gjelder særskilte religiøse symboler på uniform, har Forsvaret alt tatt standpunkt som mer synes å tilfredsstillende et politisk ønske om pluralitet og visse svært små grupperingers eget ønske, enn hva jeg egentlig hadde foretrukket. Men det lar jeg ligge.

Når det gjelder kapell og bønneroms eventuelle nøytralisering i fremtiden, er innvendingene heller ikke store, men jeg kunne nok tenkt meg andre løsninger, f.eks. tilleggsløsninger for mindretall i stedet for å gå på akkord med det store flertalls naturlige behov. For så vidt er det greit når det anbefales «en komplementær løsning der man ved siden av Forsvarets eksisterende kapell legges til rette for nye rom» (s. 87, jf. videre s. 99). Selv ville jeg nok også fortrukket *nye kapell*. Ellers begrenser mine innvendinger seg her til noen av de mulige organisatoriske konsekvenser etter modell B. Men det skal jeg komme tilbake til.

Selv om det prinsipielt vil være vanskelig å argumentere mot at teksttilfanget ved «bønn på linje» – forstått som rite med preg av *civil religion* – kan utvides til å gjelde «dikt, eventyr, sagn osv.» (s. 81), vil det være desto viktigere at *kristne feltprester* baserer seg på sitt naturlige tilfangsgrunnlag. Så få tilsvarende seremoniansvarlige fra andre sammenhenger få basere seg på sine grunnlag – alt tatt i betraktning sammenheng og deltagerne der slike riter skal gjennomføres.

Det andre mest positive er det lille avsnitt (avsnitt 3.1, s. 31) om retten til fri religionsutøvelse og verneplikt. Her vises det spesielt til Europeisk Menneskerettskonvensjon som i art. 9 sier at den frie religionsutøvelse omfatter retten til å uttrykke sin religion både i ord og handling, individuelt eller i fellesskap. Også

flere andre juridiske dokumenter blir trukket frem, og ytterligere dokumenter kunne vært nevnt, slik det skjer i vedlegg 2 (s. 113-133). Dette er – slik jeg ser det – det ene hovedutgangspunkt for all organisert feltpresttjeneste i et pluralistisk samfunn. Og det gjør da også at svært mange stater har slike tjenester, uavhengig av eventuell statskirkeordning.

Dette føres videre på en grei måte i de etterfølgende avsnitt, spesielt i omtalen av feltpresttjenestens særskilte rettslige status (avsnitt 3.3, s. 34-36), feltprestkorpset (avsnitt 3.4, s. 36-37) og feltpresttjenestens forankring i trossamfunn (avsnitt 3.5, s. 37-38).

Jeg tillater meg likevel å nevne at jeg føler meg nokså fremmed overfor en del av språkbruken, spesielt uttrykk som «feltpresttjeneste som en *operasjonalisering* av fri religionsutøvelse i Forsvaret» (s. 32). Jeg tror jeg forstår hva som ligger i «operasjonalisering», men føler meg lite bekvem ved uttrykket som går igjen flere steder og som jeg som teolog knapt kjenner fra vårt normale vokabular. Siden uttrykket stammer fra Feltprostens oppdrag (s. 136) spør jeg meg om det blitt den naturlige måte å uttrykke seg på for teologer i Forsvaret?

Religionenes betydning i Forsvaret

Men så begynner man å beskrive «religionens samfunnskulturelle funksjon i Forsvaret» (avsnitt 6.3, s. 62) på en måte som gjør meg meget betenkt. «Det er en kjent sak at hvis krigen skal vinnes, utgjør samholdet (cohesion) en avgjørende positiv faktor.» (S. 64) «En profesjonell gjennomføring av et ritual knyttet til dødsfall er helt avgjørende i en operasjon.» (S. 68) De religiøse ritualer har alltid spilt en viktig rolle i den militære organisasjon, og særlig ut i fra et meningsskapende perspektiv, heter det. «Det er i stor grad feltprestene som innehar kompetanse og erfaring på utvikling og gjennomføring av ritualer og seremonier i Forsvaret i dag. Det vil derfor være naturlig å tenke seg at feltprestene fortsatt vil spille en viktig rolle i å utforme og utvikle slike allmenne militære ritualer.» (S. 73) I Lundes vedlegg 1 sies dette vel enda klarere: «Den instrumentelle tilretteleggelse av religionsutøvelse og geistlig betjening i lys av militær moral og kampkraft vil strukturelt være analog med en instrumentell forståelse av sanitets betydning.» (S. 104)

Alt dette stemmer sikkert langt på vei i praksis. Det kan også godt tenkes at slike resonnementer vil være effektive for å «selge» feltpresttjenesten inn i det militære fagmiljø. Ja, mon tro om ikke mang en offiser nettopp av den grunn vil etterspørre eller endog kreve en feltpresttjeneste når han drar ut i krig?

Men nettopp derfor er det livsfarlig dersom trossamfunn går inn på en slik argumentasjon. Begrepet «rettferdig krig» kan være vanskelig nok. «Hellig krig» har ingen plass i kristen teologi. Feltpresttjensten kan heller ikke knyttes opp til noe rigorøst krav om at religionene må kunne gå god for de konkrete militære operasjoner der feltprester og religionstilhørende soldater deltar. Det ville fordre en institusjonalisert religiøs vetorett som ingen militær leder har plass til. Feltprestenes nærvær blant det militære personell kan knapt ha noe annen begrunnelse enn personellets eget behov eller ønske. Skal trossamfunnene tilfredsstillende ha noe militært ønske ut over det, forutsetter det en aktiv religiøs legitimering av de konkrete militære oppdrag.

Jeg tror feltprester generelt skal være meget tilbakeholdende med å gi en *militær eller moralsk begrunnelse* for sitt nærvær i Forsvaret. Deres egen plass «innenfor systemet» (og den bør ikke problematiseres, tvert om) gjør dem inhabile til å si for mye på dette område. Skal trossamfunnene ha noe mer aktivt her å si, må det komme fra deres ordinære ikke-militære ledelse (kirkemøte, biskoper osv.).

Når dette er sagt, kan det knapt være noe tvil om at en godt fungerende feltpresttjeneste som *bieffekt* vil ha positiv militær betydning. Det er «prisen» (om man skal bruke det uttrykk) trossamfunnene må betale for å få ha den godt fungerende tjeneste. Og vanligvis er det heller ikke noe grunn til å problematisere denne bieffekt. *Men det bør aldri få lov til å bli noe annet enn en bieffekt.*

Myter og riter som del av religionsbeskrivelsen?

I noen egne avsnitt (avsnitt 6.6 – 6.9 og 7.4, s. 65-68 og 73) er det snakk om mytenes og ritenes betydning i menneskenes liv, og spesielt i militær sammenheng. Her er det rett nok ikke bare snakk om religiøse myter og riter, men generelt om deres betydning. Men det religiøse spiller en sentral rolle. «Riter og myter utgjør... et viktig felt for en militær organisasjon og en militær leder.» (S. 66) «Man må inkludere geistlig personell fra de religioner som er tydelig representert i Forsvaret, slik at man oppnår et reelt møte mellom de angjeldende mytiske og rituelle universene.» (s. 67)

Med en så sterk betoning av mytenes og ritenes betydning som vi finner i utredningen, blir det desto viktigere at man – i det minste på teologisk hold – verner seg mot en beskrivelse av religionen som opprettholder og formidler av nyttige eller nødvendige myter og riter.

Selv om vi på katolsk hold er en slags ritualeksperter, vil vi – og vel de fleste andre teologer med oss – avvise dette som særlig treffende beskrivelse av vår

religion. Religionens mål – og det kunne godt vært sagt i utredningen – må i alle sammenhenger være å formidle et rett forhold mellom Gud og menneskene, med de konsekvenser det får for forholdet menneskene imellom. På både katolsk og luthersk hold vil man være enig om at nådemidlene – Guds ord og sakramentene – sammen med individuell bønn og felles gudstjeneste hører til de viktigste redskaper for å skape den tro som gudsforholdet er basert på. Om Guds ord – sett fra en religionsfenomenologisk eller religionshistorisk synsvinkel – kan inneholde mange myter, blir det knapt en treffende teologisk beskrivelse. Og selv om sakramentforvaltningen og gudstjenesten har sine riter, kan de knapt bli annet enn ytre rammer og mer eller mindre nødvendige former.

Noe annet sier i og for seg ikke utredningen, men den kunne godt tydeliggjort denne synsvinkel for å unngå å sitte igjen med et eventuelt inntrykk av at Forsvaret i feltprestene primært skulle ha spesielle rite- og myte-ivaretagere.

I hvert fall sett fra en katolsk synsvinkel er de rituelle minimumsbehov små, og i den utstrekning de stiller nødvendige krav til den forrettende er det av annen karakter enn profesjonalitet. Skulle på den ene side en udøpt soldat som holder på å dø, ønske den viktigste av alle katolske riter, nemlig dåpen, kan den forrettes av hvem som helst med rett intensjon, troende som ikke-troende, døpt som udøpt, og formkravene forutsetter ingen stor liturgisk utdanning. Og skulle på den andre side en døende katolsk soldat ønske botens sakrament (skriftemål), kan ingen sjef eller fra ham delegert ikke-katolsk feltprest (jf. s. 64) tilfredsstillende soldatens ønske, uansett hvor god liturgisk utdanning han måtte ha. (Men i slike tilfeller vil ifølge Thomas Aquinas lenselen etter et sakrament gjelde fullgodt som mottagelse av sakramentet, jf. STh III, q. 68, art. 2.)

Dersom det som sies om ritenes viktighet i Forsvaret under visse omstendigheter, ikke går på de viktige religiøse riter, men på visse militært sentrale riter, er det i og for seg greit. Men da må man også holde det for hva det er. Det kan knapt være begrunnende eller bestemmende for feltpresttjenestens eksistens og utforming.

Og i stedet for å bruke dette til å begrunne nødvendigheten av en «profesjonell» feltpresttjeneste bør man si at dersom det ikke er mulig å få til tilfredsstillende religiøse riter ved f.eks. dødsfall, bør det militært og religiøst sett være greit at man nøyer seg med en militær, men ikke-religiøs rite. Den viktigste religiøse rite for katolikker vil ikke være begravelsen og slett ikke feltbegravelsen, men rekviemessen. Den vil – religiøst sett – kunne holdes på soldatens hjemsted på et senere tidspunkt, uavhengig av likets tilstedeværelse, men med full tilfredsstillende av de religiøse fordringer.

Religiøs ansvar i Forsvaret

Religionen har sitt fundament i noe annet enn det sekulære samfunn. Religionene representerer en dimensjon ved tilværelsen som på en måte bryter inn i det sekulære samfunn ved å engasjere menneskene ut over det sekulære plan, men med konsekvenser på dette plan. Det gjelder både individets personlige religiøse forhold og religionen i dens institusjonelle og samfunnsmessige fremtreden.

Forsvaret er et instrument for det sekulære – politisk- og statsorganiserte – samfunns virke og utfoldelse under visse omstendigheter som kan være veldig krevende for de involverte personer.

Det innebærer at Forsvaret selv er komplett inkompetent til å tilby noe religiøs for eget personell, uansett hvor viktig dette er for personellet, enten man ser det fra en individuell psykologisk eller sosiologisk synsvinkel, eller fra en teologisk synsvinkel. Men Forsvaret kan legge til rette for at religionene – et prinsipielt sett fremmedelement i forholdt til det sekulære samfunn –, slik at de også kan være til stede i Forsvaret. *Tilretteleggelse vil derfor være Forsvarets viktige, men også helt avgrensede ansvar hva gjelder religion i egne rekker.*

Når det gjelder selve det religiøse tilbud, vil det dels være noe som det militære personell så vil måtte tilfredsstille for seg selv og for hverandre, og dels vil det være noe som religionene må komme inn i Forsvaret med og tilfredsstille på en mer institusjonell måte. Denne rollefordeling er helt avgjørende!

Den lutherske toregimentslære (s. 104-106) skulle bekrefte det. Men her oppstår det et visst problem i og med at den kirkelige kallsrett – i hvert fall hva angår utnevnelser og avsettelser – i praksis er blitt tillagt det «verdslige regiment». I Norge forsterkes den problematikk ved at Grunnloven også har tillagt Kongen det øverste kirkelige tilsyn med «religionens offentlige lærere» (§ 16), rett nok under forutsetning av at kongen og de aktuelle statsråder «bekjenner seg til den evangelisk lutherske religion» (jf. §§ 4, 12 og 27). Så kan man selvfølgelig spørre seg om de i denne sammenheng opptrer på vegne av det verdslige eller det åndelige regiment, en problematikk som dog ikke skimtes i CA 28.

Man kan også spørre seg om et «human-etisk» livssyn kanskje lettere vil kunne tillegge staten eller Forsvaret det øverste «livssynsmessige ansvar» for eget militært personell? Men siden dette livssyn klart fremstår som et alternativ til religionene, gir ikke denne slutning seg av seg selv.

Kanskje må man generelt si at staten eller Forsvaret ikke kan ha noe direkte ansvar for det militære personells religiøse eller livssynsmessige behov medmindre religionene eller livssynene selv forutsetter det. Men selv da vil det være et spørsmål om en moderne forståelse av staten som religiøs og livssynsmessig nøytral over hodet gir noe åpning for å legge slikt direkte ansvar på Forsvaret.

Ut fra religionenes og livssynenes egenart og i hver fall ut fra en moderne statsforståelse må man derfor vokte seg vel for enhver tenkning der «sjefen» i siste instans skulle ha noe utøvende religiøst ansvar for eget personell. Det ville stride både mot samfunnets profane karakter og mot religionenes natur å gi den militære sjef noe egentlig sjefsrolle ut over hans sekulære sjefsansvar. Men sjefen kan i tillegg til å være sjef også ha et eller annet religionsforhold som gjør det mulig å kombinere tilretteleggelsen med en eller annen form for religion-sutøvelse. Skal religionene ha en plass i det offentlige rom – og det skal og bør de etter min mening – har det ingen mening å kreve at militære sjefer skal tie i dette rom om egen religiøs tilhørighet eller preferanse.

Denne kombinasjon må være forutsetningen for å skulle uttale et religiøst kongeønske. Alt annet vil være å fordre det prinsipielt umulige. Dermed er det ikke sagt sjefens religionsforhold må defineres for at kombinasjonen skal være mulig. Nettopp religionsfriheten gjør at dette må sjefen i siste instans selv definere og eventuelt akseptere. *Derfor vil jeg mene at et absolutt krav om at sjefer skal kunne ta religiøst ansvar, vil være uakseptabelt* (jf. s. 64, samt nedenfor der spørsmålet om begrenset «religionstvang» drøftes). Men her er nok de praktiske problemer adskillig mindre enn prinsipielt tenkelige.

Dette setter også klare grenser for hvilke religiøse fordringer som kan stilles til en feltprest. For han vil selvfølgelig enda mer ha et religiøst ståsted. Er de religiøse eller livssynsmessige fordringer for fjerne i forhold til dette, oppstår det i hvert fall prinsipielle problemer. Dette vil bli enda tydeligere om «feltimamer» og «felthumanister» skulle få spesifikt religiøst ansvar fjernt fra deres eget ståsted, ut over den tilretteleggelse som hviler på Forsvaret som sådan.

Annet Vatikankonsil gjorde det i sin katolske kirketenkning helt klart at prestatjenesten – som en del av det kirkelige hierarki – ikke har noe selvstendig liv på egen basis, men helt og holdent er en spesiell del av de oppgaver som finnes i «Guds folk» eller på «Kristi legeme», og det er den kirkelige *communio* som binder sammen prestene og legfolket som nyter godt av deres tjenester. Ja, det er kun ut fra denne *communio*-dimensjon at det over hodet er mulig å forstå de spesielle tjenester i Kirken. Det dypeste grunnlaget for *communio* er dåp og kristen tro. Men til den fulle (*plena*) *communio* hører også de andre sakramenter, de mest forpliktende deler av den spesifikke katolske tro og den kirkelige styringsmyndighet som etter guddommelig rett hviler på paveembetet, biskopkollegiet og de lokale biskopers embete. Dette gir både muligheter for og setter grenser for samarbeid med andre konfesjoner i pastoral betjening av katolsk og ikke-katolsk personell.

Andre kristne konfesjoner vil nok tenke noe i samme retning, enten man nå velger å begrunne prestedtjenestens basis i en viss nytestamentlig bibelteologi om tjenestefordeling eller i en mer lavkirkelig teori om «det alminnelige prestedømme».

Religionenes og livssynenes egenart

En underliggende tone i utredningen er behovet for profesjonell feltpresttjeneste, uten hensyn til dens religiøse eller livssynsmessige ståsted.

Spørsmålet er da om man tar tilstrekkelig utgangspunkt i religionenes egenart, eller om man ubevisst har lagt til grunn en pastoral praksis slik den har utviklet seg i f.eks. de lutherske kirker etter reformasjonen og i Den katolske kirke etter Tridentinerkonsilet, og er i så fall dét utgangspunkt tilfredsstillende? Det burde i det minste vært diskutert i utredningen.

For feltpresttjenesten og de øvrige kategorialprestedtjenester er jo en spesialisering og utskillelse av den alminnelige universelle og vanligvis territorielt organiserte prestedtjeneste, og denne har igjen i de nevnte tradisjoner basert seg på en høy akademisk kvalifikasjon. Dette er i og for seg positivt, og det må vurderes som særlig positivt at Feltprestkorpsset de siste 20 år mer enn noen gang tidligere i historien i Norge har vektlagt en ekstra høy akademisk og annen faglig kvalifisering av feltprestene. Men slik var det ikke i Kirkens første 1500 års historie, og slik er det slett ikke innen alle andre konfesjoner. Fransiskanere og andre munkes som fulgte middelalderens væpnede styrker, manglet nok både vår tids og datidens ideelle teologiske utdanning, men like fullt gjorde de en viktig geistlig tjeneste for det militære personell, også om vi tar utgangspunkt i Thomas Aquinas' standpunkt at geistlige kunne være til stede blant soldatene for å gi dem nødvendig åndelig styrke (jf. STh II-II, q. 40, art. 2).

Mer radikalt må man spørre om en konkret pastoral omsorg for egne mennesker er like relevant for alle religioner og livssyn. Human-Etisk Forbund kan vel knapt sies å ha bygd opp en «pastoral struktur» med lokale «sjelesørgere» på en måte som tilsvarer Den norske kirkes og Den katolske kirkes pastorale struktur med de lokale menighetsprester. Er det da like stort behov for dem som for de nevnte kirker for å ha en organisert prestedtjeneste? Det samme kan man spørre om for en del andre religioner. *Men disse spørsmål kan egentlig kun religionene og livssynene selv svare på.*

Problematisk blir det når det som er utviklet ut fra én religions forståelse, uten videre forutsettes å svare til alle andre religioners og livssyns måter å insti-

tusjonalisere seg på, hva angår både en tjenestes eksistens, dens innhold og fordelingene til dem som skal ivareta denne.

En modell A2

Ut fra det ovenforstående ville det vært ønskelig ikke bare å nevne modell A, men å videreutvikle den mer radikalt i retning hva man kanskje kunne kalle en *modell A2*.

Det prinsipielt mest riktige ville være i utgangspunktet å overlate ansvaret for feltpresttjenesten (tilsv.) for egne medlemmer eller søkende til de enkelte tros- og livssynssamfunn. Det meste av de penger som nå over forsvarsbudsjettet tilflyter feltpresttjenesten, måtte da inngå i den normale overføring til trossamfunnene på linje med de øvrige former for statstilskudd, eventuelt etter en viss skjevfordeling fordi det koster forholdsvis mer å betjene noen få enn mange personer.

Prinsipielt ville det så være opp til de enkelte tros- og livssynssamfunn hvor høyt de ut fra sin egenart ville prioritere feltpresttjenesten (tilsv.) i forhold til annen virksomhet, hva angår så vel personell som penger. Det ville også være opp til disse samfunn å fastsette lønnsnivå, arbeidstid og andre arbeidsforordringer for eget feltprestpersonell. Forsvaret på sin side ville naturligvis måtte komme med sine krav og sin ekstrautdanning hva angår feltdyktighet og andre nødvendige eller ønskelige militære kvalifikasjoner, sikkerhet (sikkerhetsklarering), uniform og grad (det siste er prinsipielt ikke nødvendig, men vil ut fra hele den militære kulturs gradsoppbygning være naturlig og nyttig). Forsvaret ville også måtte stille nødvendige lokaliteter og transportmidler til disposisjon og sørge for feltprestpersonelletts hensiktsmessige integrering. Forsvaret ville også måtte bære de ekstrakostnader som følger av det spesielle ved tjeneste i Forsvaret.

Intern koordinering og samarbeid mht. feltpresttjenesten – organisert på den ene eller andre måte – ville gjøre det mulig at de forskjellige samfunns feltprester (tilsv.) kunne samarbeide og støtte hverandre i sin tjeneste så langt det ville være i de enkelte samfunns interesse og innenfor rammen av deres mulige løsninger.

Mot dette kan man selvfølgelig – som i utredningen – innvende at for alle samfunn unntatt Den norske kirke ville det være helt urealistisk innen overskuelig fremtid å bygge opp en slik relevant tjeneste (jf. s. 98). Men det er ikke noe annet problem enn det alle små samfunn ellers har å slite med. Da Den katolske kirke ble gjenopprettet i Norge i 1843, utgjorde hele landet én menighet og ble betjent av én prest fra Christiania. Den katolske kirke som alle andre små

samfunn har måtte finne seg i at det ikke er mulig å begynne sin virksomhet et sted med en ideell organisasjon. Alt tar sin tid. Og så langt samarbeid og samvirke er naturlig ut fra det enkelte samfunns egenart, er det som sagt intet til hinder for det.

Uansett kan det hverken være Forsvarets eller det sekulære samfunns problem at noen tros- og livssynssamfunn er små – ut over de ekstrautfordringer som den militære struktur skaper.

Denne modell ville heller ikke være til hinder for faglige konferanser og kurs på tvers av tros- og livssynssamfunnenes grenser.

Modellen ville heller ikke være til hinder for integrering i de militære enheter og nærhet til personellet. Det er p.d.e.s. mer et spørsmål om holdninger og vilje enn om konfesjonell tilhørighet. Integrering og nærhet vil p.d.a.s. først og fremst ha sin basis i at egne medlemmer nettopp utgjør en større eller mindre del av det militære personell.

Selv om dette prinsipielt – etter min mening – må ansees som den mest «riktige» modell, taler vel mange praktiske og pragmatiske grunner imot en så radikal modell. Det kanskje viktigste motargument er faren for at tros- og livssynssamfunnene ville prioritere tjenesten i Forsvaret for lavt. Derfor er det nok klokt at feltprestene tilsettes av og i Forsvaret, med større eller mindre stillingsbrøker. Det er da også tilfellet i svært mange land, uansett hvordan forholdet mellom staten og religionene ellers er organisert. Men da får de mindre samfunn finne seg i at de i utgangspunktet har krav på forholdsvis få stillinger.

Fast må det stå at tros- og livssynssamfunnene er de eneste som egentlig kan stille en feltpresttjeneste til disposisjon for Forsvaret.

Primært, sekundært og tertiært krav til det religiøse personell

Det er i utredningen antydning at tilsetting i utgangspunktet kan skje på religionsnøytralt grunnlag, men ut fra faglige kvalifikasjoner. Men dersom det er nødvendig for å få til en rimelig balansering mellom trossamfunnene, vil tilsetningsmyndigheten kunne gis anledning til å fravike dette prinsipp (jf. s. 78-79).

Fordi feltpresttjenesten og tilsvarende annen tjeneste er basert i religionene og livssynene, bør i prinsippet systemet være akkurat motsatt.

Det primære krav til feltprestene og andre feltsjelesørgere må være at de er stilt til disposisjon for Forsvaret av sine respektive tros- og livssynssamfunn for å betjene eget personell og gå inn i en mer omfattende virke innenfor naturlig samarbeid eller i forhold til det militære personells egne ønsker. For det er kun tros- livssynssamfunnene som kan gå god for hvem som er egnet til og skal få

representere dem i en bestemt kategorial sammenheng. Derfor har man åpenbart glemte ulike samfunns «jurisdiksjonelle egenart» med formuleringen: «Man vil da ikke stille krav om tilhørighet til et særskilt trossamfunn ut over formalkompetanse og geistlig godkjenning i eget trossamfunn.» (S. 78) (Formuleringen passer nok bedre på Den norske kirke enn på Den katolske kirke!)

Trossamfunnenes medvirkning kan i praksis skje på mange forskjellige måter. Og det er ikke noe til hinder for at Den norske kirke og andre trossamfunn lar egne geistlige mv. søke på stillinger som lyses ut. Men å la utgangspunktet være en utlysning prinsipielt uten konfesjonelle forutsetninger vil være brudd på hele prinsippet om betjening av egne medlemmer som det grunnleggende.

Det sekundære, men ufravikelige krav må dertil være at det aktuelle personell oppfyller de krav som den militære situasjonen setter til dem som skal befinne seg i aktiv og omfattende tjeneste innen de væpnede styrker, i fred som i krig.

Det tredje krav vil dertil være best mulig faglig kvalifikasjon for den enkelte feltprest. Dette krav er dog i utgangspunktet prinsipielt problematisk fordi ulike tros- og livssynssamfunn opererer med helt forskjellige forutsetninger for å kunne utføre aktuell pastoral tjeneste på vegne av samfunnet. At man ikke kan kreve (kristen) teologisk utdanning av «feltimamer» eller «felthumanister» sier seg selv. Men er det rimelig over hodet å kreve en akademisk utdanning fra en person som kommer fra en pentakostal eller ortodoks sammenheng hvor dette tradisjonelt ikke har vært noe tjenestekrav? Og dersom man vil kreve en magistergrad eller ønske en doktorgrad etter Bologna-opplegget, vil vel resultatet bli ganske forskjellige ut fra hvilken livssynssammenheng man kommer ifra. Jeg er heller ikke sikker på om denne vurderingsmåte har noe som helst relevans i forhold til islamsk utdanning.

Men selv om jeg avviser ideen om å ta utgangspunkt i faglige kvalifikasjoner og så eventuelt gjøre unntak for ikke å få urimelig balanse mellom trossamfunns størrelse og antall feltprester derfra (slik det antydes som et tredje alternativ på s. 78), betyr ikke det at alle feltprester må tilhøre Den norske kirke. Tvert imot vil jeg si at når prinsippene om feltprester for personellet fra eget trossamfunn er klart og primært, vil det være uproblematisk å gjøre unntak fra dette der hvor man ser at feltpresttjensten som helhet eller lokalt er tjent med unntak, og unntaket ikke skaper flere problem enn det løser. I praksis har det på denne måte vært gjort gode erfaringer med vernepliktige katolske feltprester, også om man ser bort fra at vernepliktsloven gir spesielle føringer. Det samme vil også kunne tenkes med engasjerte prester (f.eks. for norsk baseoppdrag eller for utenlands-

oppdrag) og yrkestilsatte prester fra en bredere krets enn de som til nå har kunnet bli yrkestilsatt.

Religionsnøytralt feltprestkorps?

Et religionsnøytralt feltprestkorps vil på vegne av Forsvaret kunne formidle Geistlig personell fra de enkelte tros- og livssynssamfunn til det aktuelle personell. Men korpset vil i seg selv mangle kirkelig status og legitimitet og derfor som sådan ikke kunne representere samfunnene i Forsvaret utover det å være et forum for geistlige fra ulike sammenhenger. Korpset vil ikke med noe kirkelig mandat kunne gi råd til de høyere militære sjefer. Råd vil måtte komme fra enkeltpersoner innen korpset som ikke representerer noe annet enn seg selv og kanskje sitt eget samfunn. Posisjonen som Feltprost eller sjef for Feltprestkorps vil ikke gi vedkommendes råd spesiell kirkelig autoritet.

Dette kan ikke veies opp ved de faglige kvalifikasjoner korpset og dets personell måtte være bærere av. For det er den kirkelige tilknytning som gir disse representativ status. Uten denne tilknytning blir det ren akademisk kunnskap, og den er i og for seg viktig, men den kan hentes fra mange hold.

Et «råd» med representasjon fra ulike tros- og livssynssamfunn kan heller ikke veie opp den manglende kirkelige representativitet medmindre man mener at man med et slikt «råd» kunne komme lengre i retning av å skape en ny militær kirkeenheter enn hva alle andre økumeniske bestrebelse har lyktes med så langt. Rådet vil være nyttig for drøftelser, men knapt noe trossamfunn vil vel være villig til å delegerer eller avgi myndighet til et slik råd til å handle autoritativt eller representativt på vegne av trossamfunnet. Unntaket måtte være dersom man krevde såkalt «konsensus» i rådet, men da ville det bli nokså lammet mht. sine handlemuligheter.

Dersom *religionsnøytraliteten* kombineres med *verdiståsted*, er jeg redd man går enda lenger i retning av å skape et slags eget militært interkonfesjonelt tros- og livssynssamfunn. Det minner meg mest om forsøkene som ble gjort under Annen verdenskrig innen det tyske *Wehrmacht* på gjøre (den lille) feltpresttjeneste interkonfesjonell. Fra katolsk hold ble det opplevd som et (av mange) overgrep.

Utredningen gir selv det beste argument imot en slik ordning ved å hevde at «fordi feltpresttjenesten skal være en konkretisering av fri religionsutøvelse i Forsvaret, kan den *innholdsmessig* ikke være konfesjonsfri» (s. 38). Innhold fordrer saksvarende organisasjon.

Det kan være fristende å prøve å finne en ikke-saksrelevant forklaring på det merkelige ønske om et religionsnøytralt feltprestkorps. Jeg er tilbøyelig til å ane en viss psykologisk forklaring, drevet frem av den romantiske drøm om den gamle enhetskultur.

For offiserer er «enhet» ikke fremmed. I Hæren marsjerer man fortrinnsvis i takt. For statskirkeprester er enhetstenkning heller ikke uten videre fremmed. Man tilhører en embedsstand som i sin tid hadde monopol på å representere statens offentlige religion. Alt annet ble definert som dissenterer. Om den pluralistiske tenkning må aksepteres, skulle man likevel gjerne ved «nøytralitet» kunne beholde en enhetlig ramme. Er det en slags mindreverdighetskomplekser som dukker frem ved tanken på ikke å representere et system som helhet, men bare deler av personellet?

Noe av dette lå nok bak drømmen *også i kirken* om å erstatte skolens krisetendomsfag og livssynsfag med det felles KRL-fag. På sykehusene merker vi stadig at *enkelte* sykehusprester har vanskelig for å forstå at det viktigste de kan gjøre for en katolsk pasient med kirkelig behov, er å koble inn den katolske sogneprest. Men skulle det være nødvendig, sykehuspresten er der jo med ansvar for *alle*?

Men den tid er forbi da staten holdt seg med én religion og ett religionsapparat. Da kan heller ikke ett feltprestkorps selv dekke alles behov. Resultatet av den drøm kan bli at det ikke dekker noens behov tilfredsstillende.

Tilsyn?

«Tilsynet» med feltprestene har alltid vært en relevant problemstilling. Dels tales det om at de i dag står under tilsyn av Oslo (lutherske) biskop, dels at de står under tilsyn av egne kirkelige foresatte (jf. s. 22). Det tales videre om å legge fremtidig tilsyn til prestenes egne kirkelig foresatte (jf. s. 14, 89, 93) eller (for Den norske kirkes vedkommende? etter delegasjon?) å trekke tilsynet inn i selve Feltprestkorpsset, men ikke uten videre å tillegge Feltprosten dette ansvar (jf. Lunde på s. 111).

Jeg savner en nærmere utgreiing om hva som ligger i tilsyn.

Dreier det seg om et slags sjelesørgisk tilbud til den enkelte feltprest? I så fall er det jo ikke vanskelig å flytte ansvaret til vedkommendes trossamfunn eller til en spesiell «tilsynsperson» innen Feltprestkorpsset.

Eller dreier det seg om en slags «faglig revisjon» der ulike kompetente «revisjonsbyråer» kan engasjeres?

Skal det ha noe mening i kirkelig sammenheng å tale om tilsyn, må andre perspektiver spille hovedrollen.

Om man ikke går inn på det teologiske tilsynsbegrep, vil det likevel ha i seg som hovedmoment at et trossamfunn ved representative organer ser til at eget personell får den tjeneste i Forsvaret som trossamfunnet ønsker å bibringe personellet. Utgangspunktet må være det militære personells religiøse eller livssynsmessige krav og behov, og ikke den enkelte feltprests krav eller behov. Derfor har det mening å tale om at Oslo biskop fører tilsyn med Feltprestkorps et. Hovedsakelig dreier det seg om betjening av personer fra Den norske kirke. Tilsynsorganer fra andre trossamfunn må ha sin begrunnelse i behovene til personer fra disse samfunn.

I økumenisk sammenheng er «episkopé» blitt et viktig begrep (jf. *Faith and Order*, Paper 102: «Episcopé and episcopate in ecumenical perspective» [1980]; Paper 111: «Baptism, Eucharist and Ministry» [Lima-dokumentet 1982], Ministry, nr. 29). Skil tilsyn forstås på den måten – hva som nå måtte ligge i det –, blir relasjonen til trossamfunnene noe mer enn den enkelte feltprests behov.

Fra katolsk hold vil tilsyn måtte sees i forhold til bispeembetet som det konstituerende embete i Kirken og som selve det lokale nav mht. *communio*. Det er gjennom den aktuelle biskops embete at enhet oppstår mellom feltprest, soldater og den universelle Kirke. Biskopens konkrete funksjoner kan bli (og blir alltid i stor utstrekning) delegert eller på annen måte gitt videre til underordnede. Men de bærende funksjoner kan ikke overlates til noen som står utenfor *plena communio*.

Begrenset «religionstvang»?

I utredningen anbefales det drøfting av «om retten til å frita enkeltmennesker fra religiøse seremonier bør gjelde ved dødsfall» (s. 68). Etter min mening er det absolutt ingen grunn til å bruke tid på å drøfte dette. For bare ett svar er akseptabelt, nemlig at fritaksmuligheten selvfølgelig må gjelde uavkortet! (Dette var da også helt klart i uttalelsen fra Landskonferansen for vernepliktige 2008, jf. s. 29.)

Et annet sted heter det at «i teorien... må offiseren gjennomføre riter han selv ikke tror på. I praksis vil det nesten alltid kunne delegeres til feltpresten i avdelingen.» (S. 64) *Heller bør man drøfte hvordan slike teorier kan avskaffes totalt!*

Enhver form for religionstvang er uforenlig med religionsfrihetsprinsippet. Å innføre yrkesforbud i Forsvaret for personer som ikke kan akseptere visse i hvert fall teoretiske religionsplikter, fører galt av sted.

Nå antar jeg at disse problemer i praksis spiller en helt marginal rolle. Derfor skaper man flere problemer enn man løser ved å skulle avskaffe en formell og prinsipiell rett til å fritas fra å delta ved visse religiøse seremonier. Det kan knapt tjene feltpresttjensten!

Etikkundervisning?

Etikkundervisningen i Forsvaret er prinsipielt ikke et kirkelig, men et militært ansvar. Prestene bør fortsatt i praksis ta seg av det. For de «har godkjent kompetanse og nærhet til operasjonsområdet» (s. 58). Begge synspunktene er det på en måte lett å slutte seg til.

Men kan man kreve eller forvente at tros- og livssynssamfunn for å få være til stede i Forsvaret skal stille personell med «godkjent kompetanse» til disposisjon? Jeg synes det ville være merkelig. Den forutsetning ser ut til å ligge under når det slik argumenteres for at feltprestene i praksis fortsatt skal ta seg av etikkundervisningen.

Grunnlaget for etikkundervisningen er ikke lenger et kirkelig læregrunnlag (jf. s. 58), men generelt «samfunnets historiske og kulturelle grunnverdier slik de fremstår i vårt samfunns kristne og humanistiske tradisjon» (s. 56), og mer konkret Forsvarets eget utviklede verdigrunnlag der «Forsvaret skal være en organisasjon gjennomsyret at toleranse og respekt for enkeltmennesket» (s. 139).

Jeg vil spørre om ikke Forsvaret burde se det som ønskelig at trossamfunn på sitt læregrunnlag tilbød etikkundervisning. RAM er sikkert ingen dårlig sak. Men man bør alltid bli betenkt når en militærorganisasjon ikke bare vil definere sitt eget verdigrunnlag, men også vil la dette være bestemmende for undervisningen av eget personell, uten at andre uavhengige stemmer – f.eks. fra trossamfunnene – skal komme selvstendig til uttrykk, stemmer som historisk har vært vel så tillitsvekkende som militært skapte verdigrunnlag.

Konklusjon – modell A/C

Et fremtidig feltprestkorps med klar kirkelig profil og sikker tilknytning til Den norske kirke vil gi den beste kirkelige betjening av det store flertall av militært personell, og *det vil være enkelt så vel for oss andre som for Forsvarets militære og politiske ledelse å forholde seg til det*. Det ivaretas best ved at korpsets status

som ikke-territorielt prosti i Den norske kirke under tilsyn av en biskop der opprettholdes. Et sikkert kirkelig ståsted for feltpresttjensten er den beste garanti for at den virkelig skal opprettholdes som en tjeneste i Forsvaret på kirkelige premisser og ikke på tvilsomme militære premisser. Tjenestens historie, størrelse og stedegethet i Forsvaret er den beste garanti for tjenestens nærhet til det militære personell i fremtiden.

Utviklingen av feltpresttjensten slik den har skjedd i Norge etter opprettelsen av Feltprestkorpset i 1953 har – etter min vurdering – gitt oss en av de best utbygde og fungerende feltpresttjenster i verden. *Ikke minst Den norske kirke bør være stolt av Feltprestkorpset og gjøre hva det kan for opprettholde det som en god kategorial prestetjeneste.* Utenlandsoppdragene har forsterket verdien av å ta vare på det som slik er etablert.

Hvorvidt Forsvarets militære og politiske ledelse i fremtiden vil benytte seg av et slikt feltprestkorps til den mer generelle tilretteleggelse av sjelesørgerisk betjening av andre, vil dels bestemmes av ideologiske overveielser på statlig side og dels av Feltprestkorpsets evne til å levere et «godt bidrag» på dette felt. Skulle Forsvaret velge å forholde seg direkte til andre religiøse og livssynsmessige institusjoner – slik det nå vel skjer innen fengselsvesenet –, vil det knapt skade Feltprestkorpset. Om det vil tjene Forsvaret, vil primært være Forsvarets eget problem.

Det samme vil kunne sies om et slikt konfesjonelt feltprestkorps muligheter til i fremtiden å tilby etikkundervisning til hele Forsvaret.

For oss som representerer andre tros- og livssynssamfunn, vil det være klart hva vi forholder oss til. For mange samfunn vil det være greit å utvikle et konstruktivt samarbeid med et slikt feltprestkorps, noe som også kan innebære ulike tilsettingsformer. Men spesielt vil det være av betydning for en god betjening av våre medlemmer. Teologisk og ideologisk nærhet vil være bestemmende for hva som er mulig og hensiktsmessig. Fra katolsk side har erfaringene så langt vært gode. For andre samfunn vil det være mindre naturlig å forholde seg direkte til Feltprestkorpset. De vil måtte forholde seg til Forsvarets politiske og militære ledelse. At deres begrensede størrelse vil legge begrensninger på hva det er mulig å få til, vil som sagt alltid være minoritetens skjebne.

Konklusjon – modell B

Et prinsipielt religionsnøytralt, men ikke verdinøytralt Religions- og livssynskorps – kanskje burde det i samsvar med Tilleggsprotokoll I av 1977 (jf. s. 132) kalles «Sjelesørgerkorpset» – vil være «hverken fugl eller fisk».

Størrelse – «kjøttvekt» – og historie vil knytte det så nær opp til Den norske kirke at dette for utenforstående ikke vil kunne befri det fra spørsmålet om virkelig nøytralitet. Dette vil bare forsterkes dersom «det vil være naturlig, men ikke nødvendig at sjef FPK er prest i Den norske kirke» (s. 89).

Skal man ta utgangspunkt i nåværende personellsammensetning, vil et slikt korps hovedsakelig omfatte personell fra Den norske kirke, fra pentakostale samfunn, fra Den katolske kirke, fra islamske samfunn og fra Human-Etisk Forbund (jf. s. 101). Det sier seg selv at det vanskelig vil la seg gjøre å finne en felles plattform for disse samfunn som samtidig er profilert.

Intet tros- eller livssynssamfunn vil gjennom et slikt korps kunne slå seg til ro med at betjeningen av egne medlemmer blir tilfredsstillende ivaretatt. Med Forsvarets verdigrunnlag som eneste klare basis, vil farene bare øke. Jeg frykter at feltpresttjenesten vil lide samme skjebne som KRL-faget i skolen, den vil måtte «nøytraliseres» mer og mer for forhåpentligvis å bli ideologisk akseptabel for alle. I skolen kan dette forsvarers ut fra at skolen ikke har monopol på omsorgsansvar for den oppvoksende slekt. Barna befinner seg samtidig i egne familier med mulighet til kirke- og menighetstilknytning. Forsvaret har et tilretteleggeransvar langt ut over dette, og derfor vil en utvikling lik den som har skjedd i skolen, være mye mer alvorlig og negativ for feltpresttjenesten.

Selv om man får et slikt korps, må man være forberedt på at ulike trossamfunn og livssynsorganisasjoner ikke ser sine behov tilfredsstillende ivaretatt og derfor i tillegg krever sin egen tjeneste utenfor «Sjelesørgerkorpset», men med direkte tilknytning til Forsvaret. Nektes det, må man være forberedt på nasjonale og internasjonale rettsprosesser tilsvarende dem som KRL-faget endte opp med. Muligheten til å nå frem mot staten, vil helt sikkert ikke være mindre når det gjelder sjelesørgeransvar, noe som er mer inngripende enn skoleundervisning.

Skal korpset tross alt gjøres til en nøytral tilretteleggerorganisasjon i Forsvaret for de ulike tros- og livssynssamfunn, *vil den beste løsning være å «nøytralisere» hele organisasjonen*. Det kan greiest ordnes ved å gjøre den helt militær, dvs. ved at alle sjefer og ledelsesorganer på sentralt og underordnet nivå ansettes uten hensyn til livssynsmessig tilknytning, ståsted eller bakgrunn. (Det vil være like lite naturlig at feltprosten tilhører Den norske kirke, som at lederen for Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn må tilhøre Den norske kirke, og for tiden heter som bekjent vedkommende Bente Sandvig og kommer fra Human-Etisk Forbund.) *En slik militær stillingsnøytralitet vil kunne ivaretas ved at ledelsespersonellet hentes fra det vanlige officerskorps*. Manglende faglig bakgrunn kan kompenseres ved opprettelse av en rekke fagråd bestående av «sjelesørgere» og andre representanter for ulike tros- og livssynssamfunn som er

til stede i Forsvaret. Så kan man forbeholde den direkte utøvende feltpresttjeneste og annen sjelesorg på grasrotplan prester og forstandere fra ulike tros- og livssynssamfunn.

En slik ordning vil bli mer nøytral enn tjenlig. Jeg vil sterkt advare mot den.

Hva så?

Skulle man likevel velge modell B, blir situasjonen så komplisert at det – etter min mening – i seg selv vil være en god grunn til etter hvert å kreve en selvstendig katolsk feltpresttjeneste ved siden av den offisielle modell B-tjenesten. En slik tjeneste vil fordre en egen organisasjon (modell A) mellom de enkelte katolske feltprester og de aktuelle katolske biskoper, og med link til den militære ledelse. Bare ved en slik organisasjon vil tjenesten helhetsmessig få en kirkelig karakter.

Et slikt krav er det etter min grunn lette å begrunne i det brev pave Johannes Paul II skrev til 1. september 1980 til alle signaturstatene etter sluttakten fra Helsinki i 1975, begynnelsen til omstruktureringen av Europa.

En annen ting er hvor langt det i praksis for et forholdsvis lite trossamfunn vil være mulig å komme på denne måte. Men man bør i så fall i hvert fall begynne med et eget katolsk ledelseselement som – uavhengig av den religions- og livssynsmessig nøytrale tjenestes ledelse – kan gi direkte råd til forsvarsledelsen, både hva angår katolikkers behov i Forsvaret, og hva angår ledelsens andre behov for etiske og livssynsmessige råd. Oppretter paven et slikt organ for et land – og det har han gjort i over 40 land –, kalles siden 1986 den overordnede feltprest (fra gammelt av kalt *cappellanus maior*, i Preussen siden 1848 *Feldpropst*) «militærordinarius» (*ordinarius militaris*). Han utnevnes av paven og ordineres til biskop.

Nå frykter jeg ikke at denne utfordring blir så veldig aktuelt med det første. Da utredningen ble kjent i media, avkreftet forsvarerministeren straks at det vil bli lagt opp til noe utvikling i retning av modell B. For det takket jeg henne i brev 23. april 2009, og i svarbrev 27. mai 2009 takket Forsvarsdepartement for henvendelsen og bekreftet at det ikke er «aktuelt å skille feltprestkorpset fra statskirkeordningen». Jeg håper en klar kirkelig tilknytning også vil gjelde etter avskaffelsen av statskirkeordningen.

Noen ganger kan det dessverre se ut som om politikere er i stand til å ivareta Kirkens beste bedre enn dens egne teologer.

Major dr jur.can. Torbjørn Olsen er katolsk prest og tidligere feltprest

Religiøst mangfold og militær enhet: Rapport fra Høringsutvalget

Innledning

Bakgrunn

Utredningen *Religiøst mangfold og militær enhet* (heretter benevnt utredningen), skrevet av Feltprestkorpsets teologiske fagråd etter oppdrag fra Feltprosten, ble publisert i tidsskriftet *Pacem* (12:1) i april 2009. Utredningen vakte bred interesse og debatt da den kom. I utredningen ble det tatt til orde for å gjøre Feltprestkorpset religionsinkluderende og at flere av Forsvarets ritualer og seremonier skulle gjøres mer allmenne.

Utredningen ble sendt ut på en bred høring, både til tros- og livssynssamfunn og andre instanser både i og utenfor Forsvaret. Det kom inn 30 høringssvar.¹ Dette må anses som en god og representativ respons.² Feltprosten nedsatte så et høringsutvalg for å analysere høringssvarene og for å gi anbefalinger i den videre prosessen.³ Denne rapporten er en revidert utgave av *Høringssvar til utredningen Religiøst mangfold og militær enhet: Analyse, drøfting og anbefalinger*, oversendt Feltprosten 9. februar 2010.

Oversikt over rapporten

I denne rapporten vil vi som bakgrunn først skissere hovedkonklusjonene fra utredningen, samt redegjøre for reaksjonene på utredningen. I hoveddelen, som er en analyse av høringsmaterialet, vil vi først (hovedpunkt 2) se på høringssva-

¹ Det kom inn høringsuttalelser fra De sentralkirkelige råd, de tre teologiske fakulteter, flere biskoper og bispedømmeråd, Presteforeningen, Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn, Human-etisk forbund, Oslo katolske bispedømme, Vernepliktsrådet, Norsk senter for menneskerettigheter, samt fra flere nåværende og tidligere feltprester. I rapporten er det generelt valgt å anonymisere høringsuttalelser fra den enkelte feltprest/enkeltpersoner. Det er gjort et unntak når det gjelder høringsuttalelsene fra Torbjørn Olsen og Geir Johannes Barlaup.

² Unntaket her er Islamsk råd, som rett før høringsfristen meldte at de ikke ville kunne gi et høringssvar, delvis på grunn av de begrensingene som lå i Ramadan. Feltprosten har gitt signal om at det planlegges en dialog med Islamsk råd som går parallelt med den videre prosessen.

³ Følgende ble oppnevnt til utvalget: Hanna Hagen Brow (erstattet Turid Reksten som ble beordret til INTOPS), Nils Terje Lunde, Tom Ofrim (sekretær), Raag Rolfsen (leder), Trygve Tyreid (fra arbeidstakerorganisasjonene; vara: Tor Simen Olberg) og Peter Wilhelmsson (gikk ut av utvalget etter første møte)

renes kommentarer til de grunnleggende forutsetningene og rammebetingelsene for utredningen. Under dette punktet ser vi blant annet på nødvendigheten av å reise disse spørsmålene i det hele tatt, behovet for en offentlig utredning av spørsmålet om religiøs betjening og spørsmålet om grunnleggende tilnærming (kulturelt, ideologisk osv). Under dette punktet drøftes også spørsmål knyttet til bruk av medlemstall, begreper og definisjoner (for eksempel *civil religion*), prognoser, perspektiv, påstått nøytralitet. Punktet inneholder til slutt to overordnede avveininger. Den første er mellom vektleggingen av tradisjonelt fellesskap (kultur, historie, religion) og individuelle rettigheter. Den andre avveiningen er mellom praksis og teori.

Under hovedpunkt 3 vil vi se grundigere på kommentarer i høringssvarene som omhandler utredningens prinsipielle betraktninger. To spørsmål vil ha spesiell oppmerksomhet knyttet til seg: 1. Hvordan skal individuelle rettigheter veies opp mot kollektive og sosiale rettigheter? Dette er altså et spørsmål som reises *innenfor* rettighetsområdet. 2. Det andre spørsmålet setter fokus på i hvor stor grad det er riktig *kun* å legge rettigheter til grunn når tilrettelegging av religiøs betjening skal vurderes. Bør ikke beslutningstakere i forhold til dette spørsmålet også legge til grunn hva forsvar og samfunn ønsker å oppnå med denne tilretteleggingen *ut over* å oppfylle rettigheter?

Det neste hovedpunktet (hovedpunkt 4) ser på det høringssvarene sier om utredningens syn på etikktutdanningen i Forsvaret. Her vil vi vise at høringssvarene i stor grad tilslutter seg utredningens konklusjoner og anbefalinger, men med noen nyanser. Det neste punktet (hovedpunkt 5) vil behandle svarene på det som har vist seg å være de mest kontroversielle temaene i utredningen. Det første temaet utgjøres av utredningens anerkjennelse av religion som ”lim” i militære avdelinger, dvs. religion som en faktor som skaper militær kohesjon. Utredningens anbefaling av utvikling av noen ritualer i retning av *civil religion* knytter seg nært opp til synet på religion som militær enhetsfaktor, og responsen på dette vil også behandles under dette hovedpunktet.

Hovedpunkt 6 vil ta for seg høringssvarenes syn på det som angår ”praksisfeltet”. Det vil si eksisterende ritualer, prestens øvrige funksjoner og spørsmål knyttet til bruk av religiøse symboler, religiøs registrering, samt religiøse bygg og lokaler.

Mot denne bakgrunn vil høringssvarenes valg av modell bli analysert (hovedpunkt 7). Spørsmålet om det faktisk er et fullt samsvar mellom prinsipiell argumentasjon og valg av modell vil her også bli reist. Rapporten konkluderer med anbefalinger (hovedpunkt 8) med utgangspunkt i utredningens foreslåtte tiltak.

Utredningens hovedkonklusjoner

Utredningens hovedkonklusjon er at det i dag består en spenning mellom den konfesjonelle forankringen av den religiøse og livssynsmessige betjeningen og retten til fri religionsutøvelse i Forsvaret. Oppløsningen av bindingen mellom kongemakt, militærmakt og kirke har fulgt utviklingen mot en sekulær begrunnelse av statsmakten, men dagens praksis synes å ligge noe etter i denne utviklingen. I praksis ivaretar i dag Feltprestkorpset (FPK) Den norske kirkes (Dnks) tilstedeværelse i Forsvaret.⁴ Denne situasjonen synes å være et resultat blant annet av kongelig resolusjon av 22. oktober 1954 som slår fast at FPK er en del av Dnk (”står under overtilsyn av Oslo biskop”) og at feltpresttjenesten ”skal skje i samsvar med Dnks orden.” Dette er en innsnevring i forhold til Vernepliktsloven av 1953 som slår fast at unntatt fra allmenn verneplikt og plikt til å tjenestegjøre som feltprest i Forsvaret omfatter ”prester og forstandere i registrerte trossamfunn”.

Spenningen mellom konfesjonell forankring av Forsvarets religiøse betjening og retten til fri religionsutøvelse øker i takt med utviklingen bort fra enhets-samfunnet mot et pluralistisk samfunn. Utredningen fastslår at den pluralistiske trenden er ”både sterk og langsom.”⁵ Det pekes også på at det finnes sosiologiske mekanismer i forhold til rekruttering til militærtjeneste som forsinker utviklingen mot mangfold i Forsvaret ytterligere. Det er i lys av denne trenden og den økte spenningen mellom konfesjonell forankring og religionsfriheten som følger av den at utredningen anbefaler endringer i dagens organisering av feltpresttjenesten.

Et eget kapittel tar for seg etikkundervisningen. Det peker på at etikkundervisning er Forsvarets ansvar og at dette gjenspeiles ved at det i dag er Forsvarets høgskole (FHS) som har emneansvaret for etikkfaget. Bruk av FPKs personell i undervisningen begrunnes gjennom at ”FPK i dag besitter en sentral kompetanse, både når det gjelder etisk skoleing og praktisk nærvær til operasjonsområdet.”⁶ Utredningen stiller seg positiv til at annet personell med relevant kompetanse kan delta både i utviklingen av etikkfaget og i undervisningen. Dette vil kunne bidra til en utvikling av etikkfaget i retning av en bredere forankring i befolkningen.

Utredningen behandler videre religionens/ kirkens bidrag til å skape enhet og kohesjon i Forsvaret. Denne kollektive dimensjonen som vesensmessig tilhører religionene, og som i norsk sammenheng bygger på en sameksistens mellom

⁴ Unntaket er per i dag (2009) én prest som tilhører Den evangelisk-lutherske frikirke.

⁵ Utredningen, s. 50.

⁶ Utredningen, s. 56.

kirke og forsvar i en tusenårig politisk, åndelig og kulturell historie, har nedfelt seg institusjonelt gjennom symbolikk, riter, verdier, preferanser og allmenn kultur. I en virkelighet som karakteriseres av sosial og kulturell fragmentering bidrar religionen slik til å vedlikeholde en kohesjon som ut fra Forsvarets egenart forblir viktig. Denne funksjonen, som er til stede enten man er det bevisst eller ikke, gjør at spenningen mellom konfesjonell tilknytning og retten til religionsfrihet skjerpes ytterligere.

Utredningen foreslår å løse opp deler av denne spenningen ved å utvikle ritualer med obligatorisk oppmøte som har preg av *civil religion*, samt å styrke fritaksretten i andre ritualer. Utredningen påpeker også at det er nødvendig å gjennomtenke bruk av eksisterende lokaler satt av til religionsutøvelse, samt planlegging av nye bygg/lokaler i lys av å søke å løse opp denne spenningen.

Utredningen konkluderer ved å se muligheten for å løse den spenningen som finnes i forhold til dagens organisering av Forsvarets religiøse betjening i lys av tre modeller. En modell A søker å løse spenningen ved i større grad å knytte tilstedeværelsen i Forsvaret tettere opp til det enkelte religions- og livssynssamfunn. Modellen skisserer etableringen av selvstendige og parallelle religiøse korps som er tett knyttet opp til trossamfunnets egne organer. Samordningen tenkes her ivarettatt gjennom et Religionsråd for Forsvaret. Utredningen ser ikke denne modellen som gunstig. Tre hovedgrunner angis: For det første vil mange tros- og livssyn være så marginale at de i praksis vil utelukkes fra religiøs betjening. For det andre vil dette være en lite kosteffektiv organisering siden hvert korps vil måtte bruke ressurser på administrative og andre nødvendige forhold. For det tredje vil en slik organisering se fullstendig bort fra religionens enhetsskapende funksjon.

Modell C skisseres som en opprettholdelse av dagens organisering med små endringer *innenfor* strukturen. Det som i følge utredningen taler for denne modellen er at dagens ordning i praksis synes å fungere. Modellen forkastes likevel med henvisning til at denne modellen ikke er bærekraftig i forhold til spenningen mellom konfesjonell forankring og retten til fri religionsutøvelse i et pluralistisk samfunn.

Utredningen foreslår derfor at religiøs betjening i Forsvaret organiseres etter en modell B. Denne modellen betyr at alt Forsvarets personell med ansvar for religiøs og livssynsmessig betjening samles i en organisatorisk enhet. Dette er en modell som ivaretar både kosteffektivitet og behovet for enhet, selv om den må betraktes som å gå noe på akkord med trossamfunnenes påvirkningsmuligheter og den individuelle trosfrihet.

Tiltakene som skisseres i det siste kapitlet springer ut av denne konklusjonen. Det bærende prinsippet i forhold til de anbefalte tiltakene er at de tar utgangspunkt i dagens organisering (modell C) og retter seg mot en gradvis overgang til modell B. Arbeid med lov- og regelverk, rekruttering og opplæring av religiøs personell, policy for tilsetning og bruk og bygg av lokaler, tilsetning av sentralt ansatt religiøs personell med annen tilhørighet enn Dnk, samt økt kontakt med de største tros- og livssynssamfunnene, sentralt og lokalt utgjør hoveddelen av de foreslåtte tiltakene.

Reaksjoner på utredningen i den offentlige debatt

Utredningen var ”førstesidestoff” både i radio, TV og aviser 16. april 2009. Nestlederen i Forsvarskomiteen, Per Ove Width (Frp), uttalte i Dagsnytt 18 samme dag at han betraktet forslaget som et skritt i snik-islamiseringen av Norge. Han fremholdt at i Forsvaret fikk personellet forholde seg til statskirken. Også Kristelig Folkepartis leder Dagfinn Høybråten hevdet utredningen var et ledd i avkristningen av Norge.⁷ Dagfinn Høybråten løftet også utredningen frem som sak i Stortingets spørretime. Forsvarsminister Anne-Grete Strøm-Erichsen uttalte i denne sammenheng følgende:

Debatten om retten til fri religionsutøvelse og det å tilrettelegge for alle trossamfunn i Forsvaret er viktig. I St.prp. nr. 48 (2007-2008) forutsettes det at forsvarssektoren i større grad skal legge til rette for etnisk mangfold både blant vernepliktige i førstegangstjeneste og øvrige ansatte. Det er viktig at alle som tjenestegjør i Forsvaret har en mulighet til å benytte seg av sin religionsfrihet, særlig siden verneplikten gjelder uansett trosretning. La meg videre understreke at Forsvarets virksomhet er forankret i de verdier og den kultur og historie som det norske samfunnet bygger på, jf. Inst. S. nr. 287 (2007-2008) til St.meld. nr. 17 (2007-2008). Det er som kjent sterke bånd mellom kirke og stat i Norge. Det er også bred politisk enighet om at vi skal videreføre vesentlige elementer i statskirkeordningen. Feltprestkorpsets tilknytning til Den norske kirke må forstås på denne bakgrunn. Det er derfor ikke aktuelt å skille Feltprestkorps fra tilknytningen til statskirkeordningen.⁸

Selve det faktum at utredningen ble tema i Stortingets spørretime er en viktig føring for det videre arbeidet. Ved at forsvarsministeren har redegjort for et stabsmessig arbeid i underlagt etat overfor Stortinget og i denne forbindelse også gitt noen overordnede konklusjoner, innebærer dette at handlingsrommet er begrenset. Det må være innenfor de overordnede rammene som statsråden har redegjort for overfor Stortinget.

I tillegg til den politiske og forvaltningsmessige rammefaktoren blir også den kirkelige og tilsynsmessige rammefaktoren, i form av Oslos biskops vurde-

⁷ Fritanke.no/Nyheter/2009/Sier_ikke_nei_til_religionsnoytralt_forsvar/

⁸ Svar på spørsmål fra Dagfinn Høybråten i Stortingets spørretime 24. april 2009.

ringer, viktig. Oslo biskop er tilsynshavende biskop for FPK. I sitt visitasforedrag for FPK 28. oktober 2009 hadde biskopen religionsutredningen som et eget punkt. I foredraget gav han honnør for at FPK hadde tatt opp spørsmålet og betegnet utredningen som en grundig og prinsipielt forankret refleksjon. Han fremholdt videre at arbeidet kunne ha en bredere betydning både med hensyn til kirkelig nærvær i andre offentlige institusjoner og også med tanke på et politisk arbeid med å utvikle en bred og grunnleggende religionspolitikk. Endelig trakk han frem noen momenter som fremstod som viktige fra hans perspektiv.

Det første momentet var at religion måtte tas på alvor som en viktig dimensjon i samfunnslivet, og at den var særlig viktig i ”samfunnsinstitusjoner som skal ivareta viktige deler av helheten i menneskers liv.” Det andre momentet var understrekningen av at det var ”viktig å finne *gode ordninger for livssynsminoriteter*, også i en institusjon som Forsvaret.” Biskopen pekte her på at den allmenne verneplikten var allmenn også i religiøs forstand og at militært personell ofte ville være avskåret fra et siviltilbud. På basis av dette fremholdt han at det måtte gis en reell mulighet til religionsutøvelse i Forsvaret. Samtidig understreket biskopen at Forsvaret ikke hadde et religionsnøytralt verdigrunnlag. Det var forankret i samfunnets kristne og humanistiske tradisjon. Biskopen pekte også på at størstedelen av det militære personellet fortsatt var medlemmer av Den norske kirke.

Endelig fremholdt biskopen at det var viktig at feltpresttjenestens kirkelige forankring ikke ble svekket gjennom endringer i FPK. Han viste til at dette kunne gjøres på mange måter, men mente likevel at det ikke nødvendigvis var behov for en radikal ny modell: ”For egen del tror jeg vi skal bygge på det vi har, og samtidig gjøre et grundig arbeid med hvordan dagens tjeneste kan utvides – i nødvendig respekt for religionsutøvelse for mennskaper med annen tro eller livssyn”.⁹

Grunnleggende forutsetninger

Feltprostens initiativ – behovet for utredning

Med visse nyanser i tilnærming stiller de fleste høringssvarene seg positive til feltprostens initiativ til utredningen. Det pekes på at ”utredningen [reiser] viktige problemstillinger i et samfunn som er i endring” (Human-etisk forbund, s. 1) og

⁹ Biskopens visitasforedrag på Feltprestkorpsets årskonferanse, 30. oktober 2009, gjengitt på hjemmesiden www.kirken.no/Oslo.

at utredningen ”tar initiativ til en viktig debatt som ikke bare gjelder Forsvaret men vårt samfunn som helhet” (Sør-Hålogaland bispedømmeråd).

Flere av høringssvarene knytter berømmelsen av initiativet til behovet for en bredere offentlig utredning om religiøs betjening og offentlighetens ansvar. Teologisk fakultet (s. 2) sier for eksempel: ”[Initiativet] bør føres videre med en bredere utredning som skrives av forfattere med forankring i en rekke andre miljøer enn Feltprestekorpset selv.” Lignende innspill kommer også fra Misjonshøgskolen og Human-etisk forbund. Presteforeningen på sin side understreker nødvendigheten av at Den norske kirke (Dnk) selv gjør en utredning av spørsmål knyttet til prester i offentlige institusjoner.

Det overordnede synet på om utredningen lykkes med sin hensikt er delt. De sentralkirkelige råd mener at utredningen er både ”svært faglig grundig,” og i det store og det hele lykkes med sitt forsett. Dette gjelder også Oslo katolske bispedømme. Disse slutter seg da også nært til utredningens konklusjoner og valg av modell. De fleste andre som uttaler seg overordnet om utredningen peker på større eller mindre mangler. De to mest omfattende høringssvar fra enkeltpersoner (Torbjørn Olsen og Geir Johannes Barlaup) er grunnleggende kritisk til utredningens overordnede tilnærming. Torbjørn Olsens hovedansvarlige er at Feltpresttjeneste MÅ skje på kirkens/religionssamfunnets egne premisser og at utredningen i alt for stor grad legger Forsvarets/samfunnets premisser til grunn. Geir Johannes Barlaup mener at utredningen er for rettighetsbasert og prinsipielt begrunnet (dvs. farget av protestantisk kultur som man blindt løfter opp til det ”nøytrale” og allment gyldige) og at man derfor ikke forholder seg til virkeligheten som den er.

Human-etisk forbunds høringssvar kan her nevnes særskilt. På tross av den innledende anerkjennelsen nevnt overfor, er Human-etisk forbund grunnleggende kritisk til utredningen og dens konklusjoner. Bruken av Dnks nominelle majoritet i samfunnet generelt og i Forsvaret spesielt, samt understrekingen av religionens fellesskapsbyggende funksjon, gjør i følge Human-etisk forbund at ansatsene til prinsipiell tenkning i det store og hele kommer til kort. I motsats til nominell tilhørighet anbefaler Human-etisk forbund at man tar utgangspunkt i eksplisitt uttalt behov for religiøs betjening. I stedet for å bruke retten til religionsutøvelse som et argument for majoriteten, mener Human-etisk forbund at denne retten først og fremst er ment som en beskyttelse av minoritetene. Videre at religiøse rettigheter først og fremst er individuelle rettigheter og at en kollektivistisk bruk av religion vil bryte radikalt bryte med disse rettighetene.

Enkelte høringsinstanser berømmer utredningens grundig arbeid men ”stiller ... spørsmålstegen ved at initiativet kommer fra Feltprosten, og ikke er forankret

verken hos Oslo biskop eller Forsvarets ledelse” (Hamar biskop og bispedømmeråd). Det samme syn framkommer hos Nord-Hålogaland biskop og bispedømmeråd. En høringsinstans (Agder og Telemark bispedømmeråd) velger ikke å uttale seg grunnet at utredningen så tidlig i prosessen konkluderer med en anbefalt modell og at feltprosten ikke anses som en instans som setter i gang høringsrunder.

Oppsummerende kan det hevdes at både feltprostens initiativ og utredningen som et resultat av dette har satt et aktuelt tema på dagsordenen. Dette lar seg lese både av den uttrykte anerkjennelsen, det relativt store antall høringssvar og det engasjement disse svarene utviser i forhold til problemstillingene. Det må samtidig sies at det per i dag ikke finnes noe i nærheten av en samlende konsensus omkring dette temaet. Behovet for et videre arbeid med disse temaene, både faglig og i forhold til å oppnå en mulig konsensus, synes derfor åpenbart.

Perspektiv og ideologi – utredningens tilnærming og stemme

Slik det allerede har vært pekt på, stiller flere av høringssvarene seg kritisk til utredningens generelle perspektiv og tilnærming. I tillegg til Agder og Telemark bispedømmeråds avvisning av utredningen som sådan, gjelder dette i første rekke Torbjørn Olsen, Geir Johannes Barlaup og Human-etisk forbund, men fra helt forskjellige perspektiver.

Barlaups høringssvar er sammen med Olsens det mest omfattende av alle svarene. Det er også det svaret som i størst grad adresserer det temaet som fokuseres under herværende underpunkt. Argumentene er delvis teologiske, men går mest i retning av å kritisere utredningen for manglende innsikt i egen kulturell og historisk kontekst. Det er vanskelig å gjøre rede i detalj for høringssvarets mange anliggender, og vi vil derfor forsøksvis oppsummere hovedpunktene i svaret.

Utredningen anerkjennes flere steder delvis for sin prinsipielle og rettighetsbaserte tenkning (for eksempel s. 1, 2, 4, 5 og 9). Men dette skjer i følge Barlaup på en måte som gjør at man blir blind for situasjonen ute ved Forsvarets avdelinger. Barlaup påpeker (s. 2): ”Det blir som å sitte inne i et egg og fortelle verden utenfor hvordan den burde se ut.” Det som benevnes rettighetssamfunnets prinsipper og premisser blir så enerådende at andre og viktigere premisser og prinsipper uteglemmes. Enda viktigere, synes det, er at denne tilnærmingen fullstendig overser de reelle og praktiske behovene ute ved avdeling. Man har rett og slett glemt å spørre brukerne og antar da ut fra en rettighetstanke basert i protestantisk kultur og historie at andre religioner har lignende behov som lu-

therske kristne. Man tar for eksempel som gitt at en imam er en islamsk prest på linje med lutherske prester (s. 10).

En hovedinnvending er at ”fagrådet legger til grunn en individualistisk oppfatning av retten til religionsutøvelse.” Denne tilnærmingen treffer ikke de fleste av verdens religioner: ”De fleste typene religiøsitet utenfor protestantisk kristendom har en kollektiv selvforståelse, og handler ikke om å bli betjent i det hele tatt.” Det gjør at sentrale begreper i utredningen som ”sekularisering” og ”pluralisering” ikke er relevante. Et sentralt anliggende for Barlaup er at tanken om at Norge er pluralistisk ikke gir god mening. Barlaup sier (s. 7): ”Etter mitt syn, er det riktigere å beskrive det norske samfunnet som sterkt ensrettet, men med noen synlige unntak.”

Et gjennomgående poeng i Barlaups høringssvar er at de prinsipper utredningen legger til grunn som nøytrale og allmenne har dype historisk-teologiske røtter innenfor nordeuropeisk protestantisk kultur. Ut fra dette oppstår det en selvmotsigelse. Man forsøker å begrunne religionsnøytralitet ut fra en prinsipiell tenkning som selv dypest sett er religiøs forankret. Det gjenstår derfor ”en bevisstgjørings- eller voksenopplæringsjobb å gjøre, rett og slett ved å formidle til Forsvarets personell og resten av samfunnet hvor de verdiene vi promoterer, og som vi ofte tror er allmenne, kommer fra” (s. 17). Et siste viktig poeng for Barlaup er at vi må lytte til de behovene mennesker med en annen religion enn den protestantiske faktisk har. Dette kan vise seg for en stor del å bestå i anledning til å delta i egen religions kollektive markeringer. Det paradoksale kan da oppstå at majoritetens rettigheter blir overkjørt av noe minoritetene slett ikke vil ha. Ved å lytte til de reelle behovene ser det derfor ut til at Forsvarets virkelighet kan tilpasses på en måte som både legger til rette for mennesker med annen religion og at majoriteten tilbys den religiøse betjening de etterspør.

Human-etisk forbunds høringssvar synes å ta det stikk motsatte utgangspunktet. Utredningens forsøk på å tenke rettigheter individuelt ønskes her velkommen, mens dens vektlegging av religionens kollektive og fellesskapsbyggende funksjon forkastes helt: ”Humanetisk forbund vil sterkt anbefale at man heller søker å bygge fellesskap, samhold og kohesjon i Forsvaret på verdslig religionsnøytral grunn”(s.7). Human-etisk forbund slår fast som et gjennomgående prinsipp: ”Hele veien legger vi en menneskerettighetsbasert begrunnelse til grunn: Statens anliggender må være rent verdslige. Individets rett til fri religionsutøvelse ivaretas basert på frivillig tilslutning utenom det alle er forpliktet til å delta i som del av militærtjeneste eller militære oppdrag” (s.6). Hovedprinsippet er altså ”individets rett til fri religionsutøvelse basert på aktiv frivillig tilslutning”

(s. 5). Human-etisk forbunds grunnleggende innvending mot utredningen er derfor at på tross av prinsipielle ansatser, ”så ender man likevel for ofte med å forsvare og begrunne en fortsettelse av dagens ordninger på en rekke områder ut fra en nominell majoritetsargumentasjon” (s. 1). Videre sies det: ”For ofte bryter forslagene og argumentasjonen med forutsetningen om at bestemmelsene skal ivaretas uten diskriminering ... Vi vil minne om at både direkte og indirekte diskriminering er konvensjonsstridig” (s. 1). Vi vil vende tilbake til Human-etisk forbunds høringsvar under senere overskrifter.

Flere høringsinstanser er også opptatt av perspektiv i betydningen av å fokusere på identiteten til den stemmen som taler i utredningen. Er det en allmenn samfunnsmessig stemme, er det kirkens stemme eller er det Forsvaret som taler?

Det blir i denne sammenheng viktig å peke på at utredningen selv, på flere måter, peker på denne spørsmålsstillingen. Allerede i utredningens innledning (”1.2 Metode og perspektiv”) blir dette spørsmålet identifisert. Underkapitlet peker på at alle stemmer, også de som lyder i det offentlige rom, taler ut fra en kontekst. Utredningsgruppens ensartethet blir eksplisitt påpekt, og dette legges så til grunn for at kravet om *offentlighet* i sammenheng med denne utredningen får en særskilt stor betydning. På tross av dette ønsker utredningen å tilpasse seg det allmenne rom gjennom blant annet at ”de deler av en tidligere versjon av utredningen som har hatt et eksplisitt teologisk/luthersk utgangspunkt er løftet ut av utredningen og plassert som et eget vedlegg”.¹⁰ Også i denne sammenhengen framheves prinsippet om offentlighet som et avgjørende prinsipp. Ved at utredningen aktivt gjøres offentlig, legges det til rette for at alle stemmer i prinsippet kan høres i forhold til utredningens anliggender. Ved andre anledninger legger utredningen vekt på å tydeliggjøre hvilket perspektiv den ser spørsmålene fra.¹¹ Utredningens ståsted er altså en perspektivisme som søker å være seg denne perspektivismen bevisst.

På tross av dette peker noen hørings svar på at enkelte perspektiver blir tillagt særskilt vekt. Uttalelsen fra Tunsberg biskop og bispedømmeråd understreker ”den spesielle erfaringsbakgrunn” (s. 2) som forsvarskonteksten utgjør. Det sies blant annet at ”Dnk ... må gi fra seg kontroll” i forhold til religiøs betjening innenfor denne konteksten. På tross av de spenninger dette medfører i forhold til for eksempel tilsyn, så anerkjenner denne uttalelsen at spenningen mellom et kirkelig og et militært perspektiv vil måtte bestå i forhold til en religiøs betjening i Forsvaret.

¹⁰ Utredningen, s. 11

¹¹ Se f. eks. Utredningen s. 61: ”Vi har her valgt å legge vekt på å se dette spørsmålet også fra en militær kontekst.”

I sin uttalelse peker Presteforeningen på det samme: ”Det fremstår som tydelig at utredningsarbeidet har forsvaret som ståsted og i liten grad tar utgangspunkt i Den norske kirke” (s. 1). Uttalelsen etterspør derfor et tilsvarende utredningsarbeid som tar Dnks virkelighet som eksplisitt kontekst. Det er behov for et kompletterende kirkelig perspektiv. Uttalelsen anerkjenner likevel forsvarskontekstens viktighet og støtter utredningens konklusjon.

Uttalelsene fra Human-etisk forbund og Geir Johannes Barlaup, derimot uttrykker skepsis i forhold til utredningens objektivitet. Som det tidligere delvis er pekt på så legger Barlaup til grunn at utredningen i alt for stor grad er rettighetsbasert. Dette baseres på at aktørene bak utredningen har utgjort et for snevert utvalg, der både praksisfeltet og representanter fra andre religiøse kontekster enn den nordeuropeiske og protestantiske har vært underrepresentert.

For Human-etisk forbund, derimot, blir ansatsene til å tenke rettighetsbasert konsekvent underminert ved bruk av en nominell majoritetstilhørighet. Religionsfriheten blir først og fremst flertallets rettigheter, og dette står i følge Human-etisk forbund i motstrid til rettighetenes grunnleggende intensjon, nemlig som beskyttelse av minoriteter (se s. 1). For Human-etisk forbund forblir utredningens utskytningssted problematisk: ”I motsetning til en intern kirkelig utredning, vil staten/det politiske miljø måtte vektlegge prinsippet om universalisme” (s. 2).

Bruk av tall

Kapittel 4 i utredningen presenterer tall for tilhørighet til de forskjellige tros- og livssynssamfunn. På grunn av de forsinkende mekanismene i Forsvaret som ble kommentert i gjennomgangen av utredningen, konkluderer den med at personell med en kristen trostilhørighet med stor sannsynlighet vil være i et klart flertall også når vi framskriver utviklingen 10-15 år fram i tid.

Ingen høringsuttalelser problematiserer tallgrunnlaget. Noen problematiserer imidlertid bruken av det. Human-etisk forbund er gjennomgående kritisk til bruk av nominell tilhørighet som argument for preferanse når det gjelder stillinger, aktiviteter og verdimeslig forankring. I stedet bør tilbudet følge av den konkrete og formulerte etterspørselen.

Yrkestilsatte feltprester i HV sier derimot: ”Det er religionsfrihet i Norge. I det frie rom kan man uttrykke sin tro og sin religiøse tilhørighet og man har samfunnets beskyttelse til å gjøre det, enten det er fra minareten eller Frelsesarmees sang på gatehjørnet. Når 80 % er medlemmer av Den norske kirke skulle det tilsi at den er enda høyere i Forsvaret. Det skulle derfor være grunn til å ha enda flere bønn på linja enn det faktisk forekommer i dag, muligheten til å trekke seg unna (uten å markere) må selvfølgelig være til stede.”

Menighetsfakultetet (ss. 1-2) er svært positive til analysen av det tilgjengelige tallmaterialet. De mener videre at det står i en viss spenning til ”en uspesifisert tale om ’religiøs mangfold’” (s. 2). De mener at ”dette sterke preget av homogenitet må ha konsekvenser når man drøfter organiseringen av og innholdet i den religiøse betjeningen av Forsvarets personell.” Også Geir Johannes Barlaup berører dette punktet (ss. 6-9). Norge er i følge uttalelsen et homogent samfunn, både etnisk og religiøs. Det synes å være et gjennomgående premiss i høringsuttalelsene fra enkeltprester i FPK at mangfoldet per i dag ikke er av en slik art at det krever radikale forandringer i forhold til dagens ordning.

Hva er norsk pluralisering?

Det har allerede vært pekt på at det ligger under i mange av høringssvarene at man ikke anser pluraliseringstrenden som så sterk som utredningen forutsetter. Dette gjelder i første rekke svar fra enkeltprester i FPK, samt at det er gjort eksplisitt i Menighetsfakultetet og Geir Johannes Barlaup. Spørsmålet blir altså om man skal anse Norge som et homogent eller pluralistisk samfunn. I tillegg til dette spørsmålet setter både Human-etisk forbund og Barlaup kritisk søkelys på bruken av begrepene ”sekularisering” og ”pluralisering”. Barlaup hevder at begrepet ”sekularisering” bare gir mening innenfor en kulturell horisont bestemt av protestantisk kultur og idéhistorie, mens ”pluralisering”, i tråd med det som allerede er påpekt anses som et meningsstomt begrep når det appliseres på det Barlaup hevder med noen få unntak er et kulturelt og etnisk homogent samfunn.

Human-etisk forbunds innvendinger mot begrepene ”pluralisering” og ”sekularisering” er av en annen art. På utredningens spørsmål: ”Ønsker vi en utvikling under overskriften sekularisering eller ønsker vi pluralisering?” svarer Human-etisk forbund: ”Begge deler” (s. 2). Dette begrunnes gjennom å foreta et skille mellom stat og offentlig virksomhet på den ene siden og samfunnet på den andre: ”Staten ... skal være sekulær, mens samfunnet er pluralistisk”. Human-etisk forbunds bærende tanke er at de rammer som omgir og aktivt opprettholder offentligheten er prinsipielt sekulære, mens det offentlige roms ”innhold” er pluralistisk.

Avveining mellom teoretisk og praktisk utsyn

Det synes å være en grunnleggende svakhet ved utredningen at mens den avveier individuell religiøs praksis mot individuelle religiøse rettigheter, så hviler ikke fokuset på religion som fellesskapsdannende på en tilsvarende avklaring i forhold til kollektive rettigheter (kulturelle rettigheter, sosiale rettigheter, forsamlingsfrihet osv). Det er vel grunn til å påpeke at det her finnes en prinsipiell

spenning i gjeldende menneskerettighetsregime, og at utredningens anliggender ville tjent på å bli sett i lys av denne spenningen. Her gjenstår det med andre ord et faglig arbeid.

I høringsuttalelsene som går inn for en videreføring av modell C, det vil si fra flertallet av enkeltprester, fra biskoper/bispedømmeråd og fra Menighetsfakultetet, så tillegges funksjonalitet større vekt i forhold til prinsipiell legitimitet enn det utredningen legger til grunn. Dette er som sagt også hovedanliggendet i Geir Johannes Barlaups høringsuttalelse. Kombinasjonen mellom sterk nominell og kulturell tilhørighet blant Forsvarets personell på den ene siden og hensiktsmessigheten og funksjonaliteten av dagens organisering utgjør det tyngste argumentet for å beholde dagens ordning. Det som gjøres eksplisitt i Barlaups høringssvar kan sies å være implisitt de andre svarene som velger status quo, nemlig at utredningen har et for teoretisk og prinsipielt utgangspunkt.

Etter først å ha slått fast at Forsvaret er ”mindre fragmentert mht. religiøs tilhørighet enn det en uspesifisert tale om ’religiøs mangfold’ kan gi inntrykk av” (s. 2), sier Menighetsfakultetet for eksempel: ”Når man først anlegger ’prinsipielle perspektiver’ på feltpresttjeneste og Feltprestkorpsset, er det nødvendig å kombinere en personorientert, rettighetsbasert tilnærming med en institusjonell, ordningsmessig og funksjonsorientert betraktning” (s. 3). Sør-Hålogaland bispedømmeråd etterspør ”synspunkter fra brukerne av de religiøse tjenestene i forsvaret som ville vært nyttige premisser for å belyse de folkekirkelige aspektene ved denne kirkelige tjenesten.”

En annen side som er berørt av både Barlaup og en annen feltprest er at utredningen ikke har tatt inn over seg den faktiske forskjellen på luthersk og islams prestetjeneste. Man har kun vurdert disse prinsipielt i en teoretisk rettighetsbasert argumentasjon og går derfor glipp av viktige forskjeller i den virkelige verden som kan legge føringer på argumentasjonens konklusjoner.

I sitt høringssvar sier Agder og Telemark biskop: ”Et kjernesporsmål for norsk religions- og verdidebatt fremover kan således formuleres slik: *Lar det seg gjøre, og evt. på hvilken måte, å begrunne en historisk basert preferanse for den kristne kulturtradisjon – og samtidig gi tros- og livssynsminoritetene deres rettmessige, ikke-krenkende plass og handlingsrom?*” (s. 2). Dette spørsmålet synes å sette fingeren på en vedvarende spenning som finnes både i utredningen og i høringssvarene. Denne spenningen blir spesielt kritisk i forbindelse med temaene *civil religion* og spørsmålet om religionen som ”lim” og grunnlag for ”cohesion.”

Oppsummering

Utredningen Religiøst mangfold og militær enhet er mottatt av høringsinstansene med en generell interesse og med en stor grad av anerkjennelse. Det betyr ikke at flertallet av høringsuttalelsene slutter seg til utredningens anbefalinger. Utenom Human-etisk forbund og delvis Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn er inntrykket at høringsinstansene mener at de utfordringene som finnes best løses i et spekter mellom modell C og modell B, der de fleste befinner seg i nærmere C enn B. Utredningens perspektiv framstår for mange som for rettighetsbasert, og flere peker på at utredningen ikke tar det tallgrunnlaget utredningen selv framstiller til etterretning. Norge er fortsatt forholdsvis homogent sett fra et religiøst perspektiv, og dette styrker i følge flere videreføringen av dagens ordning.

Flere høringsvar er skeptiske til utredningens perspektiv. Det anses for å være enten for kirkelig (Human-etisk forbund), for sekulært (Torbjørn Olsen) eller for militært (Presteforeningen). Mange uttalelser bærer preg av å mene at utredningen er for teoretisk og prinsipiell og at den ser bort fra virkeligheten, ikke minst fra det faktum at dagens ordning ser ut til å fungere. Flere peker også på at man i for stor grad har likestilt andre religioners behov i forhold til religiøs betjening med de behov som finnes innenfor luthersk/protestantisk kristendom. I forhold til *civil religion* synes det som om frykten for synkretisme er større enn frykten for at tradisjonell norsk kristendom skal spille en *civil religion*-rolle innenfor framtidens forsvar.

Prinsipielle spørsmål

Prinsipielle spørsmål er i rammen av utredningen i særlig grad samlet i kapittel 3 ”Prinsipielle spørsmål”. Samtidig berøres også det prinsipielle i også de andre kapitlene i utredningen. En konsekvens av dette vil være at selv om hovedfokus for analysen vil være knyttet til kapittel 3, vil også forhold berørt under andre kapitler, reflekteres.

I utredningens kapittel 3 drøftes først forholdet mellom retten til fri religionsutøvelse og den allmenne verneplikt. Det påpekes at staten garanterer alle borgere fri religionsutøvelse, samtidig som den pålegger de samme borgere allmenn verneplikt. Deretter drøftes hvordan feltpresttjenesten kan forstås som en operasjonalisering av fri religionsutøvelse i Forsvaret. Videre beskrives feltpresttjenestens særskilte rettslige status i rammen av nasjonal rett og folkeretten, etterfulgt av en beskrivelse av Feltprestkorpsets formål og struktur. Til slutt drøftes feltpresttjenestens forankring i trossamfunn. Det understrekes der at for

at feltpresttjenesten skal være en operasjonalisering av religionsfriheten, må den innholdsmessig være forankret i trossamfunn.

I utgangspunktet kan det synes som om prinsippene som blir drøftet i utredningens kapittel 3 i begrenset grad blir problematisert i høringsmaterialet. Når prinsippene blir tematisert er det dels gjennom eksplisitt tilslutning, dels knyttet til innholdsmessig fortolkning av det enkelte prinsipp, og dels knyttet til hvorvidt de anførte prinsippene er tilstrekkelige. Flere betoner i denne sammenheng behov for flere og kompletterende prinsipielle perspektiv. En nærmere lesning av høringssvarene tematiserer imidlertid noen grunnleggende momenter. I tillegg har også høringsutvalget funnet det nødvendig å tematisere et felt som i liten grad problematiseres i høringen: det nasjonalrettslige rammeverk for feltpresttjenesten.

Universelle eller partikulære prinsipper?

Selv om det er få av høringsuttalelsene som problematiserer selve de grunnleggende prinsippene som utredningen bygger på og ekspliserer i kapittel 3, er det imidlertid et viktig kritisk perspektiv som skal nevnes særskilt her. Det dreier seg om hvorvidt de prinsippene som anføres i utredningen virkelig er så universelle som de fremstår som, eller om de når alt kommer til alt har livssynsmessige premisser knyttet til seg.

Nettopp et slikt spørsmål står sentralt i høringsuttalelsen fra Geir Johannes Barlaup. Barlaup mener utredningen tilsynelatende baserer seg på allmenne, uangripelige, prinsipper. Dette dreier seg om prinsipper om religionsfrihet, menneskerettigheter, geistlig betjening osv. Disse prinsippene er, etter hans mening, imidlertid ikke så allmenne som man legger til grunn. De er etter hans mening tungt plassert innenfor rammen av protestantisk kristen tenkning. Fra en side sett innebærer dette en kobling til det norske "rettighetssamfunnet". Fra en annen side sett hviler det på en individualistisk religionsoppfatning. Med andre ord: Det er ikke gitt at premisser utviklet innenfor en protestantisk ramme vil være dekkende og relevante for andre religioner.

Med et slikt utgangspunkt blir altså utredningens prinsipielle tenkning logisk i sin indre oppbygging, men den blir likevel partikulær. Barlaup mener det er behov for en nærmere drøfting av sentrale begreper som "religion" og "prest". Er det gitt at presttjeneste i ordets kristne forstand kan legges som mal for muslimsk religionsutøvelse? Dette er også et perspektiv som fremheves i høringsuttalelsen fra en annen feltprest.

Kvantitativ bruk av kvalitative prinsipper

Det er ikke bare forutsetningene og omfanget av prinsipper som problematiseres hos Geir Johannes Barlaup. Et annet grunnleggende spørsmål er forholdet mellom prinsipper og kvantifisering. Forholdet mellom prinsipper og praksis er allerede drøftet, men i denne sammenhengen er perspektivet et noe annet. Det dreier seg om hvorvidt det er mulig å tenke kvalitativt bestemte prinsipper sammen med en kvantitativ vurdering av størrelsesforholdet mellom de ulike religionene og livssyn. Hvis det er så at retten til fri religionsutøvelse skal legges til grunn, kan man da samtidig foreslå en ordning som er basert på størrelse? Dette vil kunne bety at små livssynsminoriteter fortsatt ikke vil kunne få en likeverdig og fullverdig religiøs betjening. Barlaup hevder i denne sammenheng at den prinsipielle argumentasjonen svekkes ved at det i realiteten blir størrelsen som legges til grunn. Et tilsvarende argument kommer også tydelig til uttrykk i høringsuttalelsen fra Human-etisk forbund. De fremholder at det i utredningen finnes gode ansatser til å tenke prinsipielt, men at man likevel ofte ender opp med konklusjoner basert på nominell majoritet. De ønsker at prinsipper som universalisme, likebehandling og ikke-diskriminering må tydeliggjøres.

Folkeretten som ramme om feltpresttjenesten

I utredningen legges det til grunn av feltpresttjenesten har en særskilt folkerettslig status. I denne sammenheng refereres det til folkerettslige konvensjoner som Genèvekonvensjonene. Flere høringsinstanser understreker også betydningen av det folkerettslige perspektivet. Human-etisk forbund sier at selve utgangspunktet for Forsvarets ordninger for religion og livssyn må være folkerettslig, og ikke andre forhold som tradisjon, majoritet eller statskirkeordning. Også Torbjørn Olsen fremhever det folkerettslige som det ene sentrale utgangspunkt for feltpresttjenesten. I høringsuttalelsen fra De sentralkirkelige råd viser man til Kirkemøtets høringsuttalelse om stat/kirke fra 2006 der det heter at feltpresttjenesten har sitt grunnlag i Genèvekonvensjonene og ikke i statskirkeordningen.

En slik direkte bruk av Genèvekonvensjonene blir i ett høringssvar, fra Tunsberg biskop og bispedømmeråd, problematisert. Her fremholder man at konvensjonene retter seg mot behandling av motparten, og at det "kan være å lese for mye inn i konvensjonene å oppfatte dem som et pålegg om at den enkelte stat opprettholder en feltpresttjeneste for sine egne væpnede styrkers vedkommende. Dette ville i så fall skapt store problemer for erklærte ateistiske staters tilslutning til konvensjonene". Dette er også en modifisering av Genèvekonvensjonens anvendelsesfelt som også utredningen selv uttrykker. Det heter her at bestemmelsene ikke "direkte anføres som hjemmel for retten til fri religi-

onsutøvelse i det norske Forsvaret, da dette formelt sett er en forpliktelse som Staten har påtatt seg overfor andre stater, ikke overfor egne borgere” (s. 32). Samtidig fremholder man at bestemmelsene er relevante fordi det i rammen av nasjonalt regelverk er fastsatt at ordningene skal være i samsvar med Genèvekonvensjonene.

Spenninger i det nasjonale rettsgrunnlaget for feltpresttjenesten

I utredningen legges det ikke bare til grunn at feltpresttjenesten har en særskilt folkerettslig forankring, men også at den har en særskilt forankring i nasjonal rett. Det henvises her til Vernepliktsloven § 3 som fritar geistlige fra alle registrerte trossamfunn allmenn verneplikt, men tilsvarende en plikt til å tjenestegjøre som feltprester i Forsvaret. Med henvisning til § 8 i samme lov vil denne bestemmelsen ikke kun utgjøre fundamentet for vernepliktige i førstegangstjeneste, men også for yrkestilsatte feltprester. Kgl. res. av 22. oktober 1954 Del I § fastsetter videre at tilsetning i FPK skal skje etter vanlige regler for tilsetning i Forsvaret. Samtidig fastsetter den samme kgl. res. i § 1 at korpset står under kirkelig overtilsyn av Oslo biskop og i § 8 at feltpresttjenesten skal utføres etter Den norske kirkes orden. I rettsgrunnlaget er det altså en spenning mellom en forankring som omfatter alle registrerte trossamfunn og en konfesjonell forankring i Den norske kirke.

Denne spenningen i det nasjonale rettsgrunnlaget er et sentralt anliggende i utredningen, men den blir i meget begrenset grad tematisert i høringsmaterialet. På et generelt og mer overordnet nivå berøres problemstillingen i høringsuttalelsen fra Agder og Telemark biskop som nevner den spenningen som finnes mellom en fri religionsutøvelse basert på menneskerettighetene og en kristen konfesjonsmessig forankring. Den høringsuttalelsen som tydeligst berører problemstillingen er Presteforeningen som mener utredningen i for liten grad belyser den prinsipielle utfordringen som ligger i spørsmålet om FPK i dag er et prosti i Den norske kirke og om feltprestene er kirkens nærvær i Forsvaret eller om FPK er en militær avdeling for religiøse og etiske spørsmål. Men heller ikke her blir de juridiske aspektene drøftet eksplisitt. Det er også verd å merke seg at heller ikke høringsuttalelsen fra Norsk senter for menneskerettigheter drøfter dette, selv om høringsuttalelsen tar utgangspunkt i de juridiske rammene som finnes for geistlig betjening og religionsutøvelse. Forklaringen på dette tør være at deres innsteg primært er knyttet til internasjonale menneskerettigheter, ikke nasjonal rett.

Spørsmålet er hva det nasjonalrettslige regelverk innebærer for forståelsen av Feltprestkorpsets kirkelige status og for adgangen til å tilsettes som feltprest. Er FPK en del av Den norske kirke, og må man være prest i dette kirkesamfun-

net for å kunne tilsettes som feltprest? Dette er på mange måter et kjernesporsmål i utredningen. I utredningen anbefaler man at Feltprestkorpset på sikt åpnes for alle geistlige, uansett kirkesamfunn. Dette er en anbefaling som har møtt motbør, både i høringsrunden og i de politiske signaler som foreligger. I tråd med dette finner heller ikke høringsutvalget å kunne anbefale en slik omfattende utvidelse av FPKs forankring og adgangen til å tilsettes som feltprest.

I lys av det refererte rettslige rammeverk finner imidlertid høringsutvalget det nødvendig på prinsipielt grunnlag å problematisere en slik konklusjon. Verken høringsrunden, de politiske signalene og høringsutvalgets egen anbefaling synes å komme helt i rette med de prinsipielle problemene som knytter seg til dagens praksis. Disse problemene er en funksjon av en tilgrunnliggende spenning i rettsgrunnlaget for feltpresttjenesten.

Feltprestkorpsets rettslige forutsetning hviler på vernepliktsloven § 3, siste ledd, som fastsetter plikt til å tjenestegjøre som feltprest i Forsvaret for geistlige både fra Dnk og fra registrerte trossamfunn. Vernepliktslovens bestemmelser har føringer ikke bare for vernepliktige i førstegangstjeneste, men også for adgangen til å yrkestilsettes, jfr. Vernepliktsloven § 8. Kgl. res. av 22. oktober 1954 fastsetter også at tilsetting skal skje etter vanlige bestemmelser for embets- og tjenestemenn i Forsvaret. Ut fra dette synes det ikke å være rettslig hjemmel for å innskrenke adgangen til å tjenestegjøre som feltprest ut fra konfesjonell og religiøs tilhørighet.

Forbudet mot diskriminering på bakgrunn av blant annet religiøs tilhørighet er slått fast som et grunnleggende prinsipp både i nasjonal rett og i internasjonale konvensjoner som Norge har sluttet seg til. Dette betones også i høringsuttalelsen fra Norsk senter for menneskerettigheter. Det er imidlertid anledning til å diskriminere dersom diskrimineringen er saklig begrunnet. Spørsmålet er om slik saklig begrunnelse foreligger i dette tilfelle.

At det kan stilles krav om trostilhørighet for å inneha en feltpreststilling fremstår i utgangspunktet som saklig. Trostilhørighet er relevant gitt stillingens karakter. Spørsmålet er imidlertid om denne kan innskrenkes i forhold til formuleringen i Vernepliktsloven § 3 som omfatter geistlige fra alle registrerte trossamfunn. Da kgl. res. av 22. oktober 1954 fastsetter at Feltprestkorpset skal "lede og utføre feltpresttjeneste i Forsvaret i samsvar med Den norske kirkes orden" kan man hevde dette er en saklig grunn for å diskriminere geistlige som ikke er prester i Den norske kirke.

En slik tolkning vil imidlertid kunne problematiseres. I tråd med Lex superior-prinsippet vil den angjeldende kgl. res. måtte tolkes i lys av vernepliktslovens bestemmelse. Gitt at man forutsetter at den angjeldende kgl. res. ikke står i

motstrid til vernepliktslovens bestemmelse, hvilket i så fall ville innebære at den var rettstridig, må bestemmelsene i angjeldende kgl. res. måtte tolkes på en måte som ikke står i motstrid til vernepliktslovens bestemmelse. Med utgangspunkt i tolkningsprinsippet *lex specialis*, vil man kunne si at kgl. res. gir en fortolkning av hvem som kan tjenestegjøre som feltprester. Problemet med en slik tolkning er imidlertid for det første at vernepliktsloven her ikke er generell i definisjon av ”geistlig”, men eksplisitt inkluderer geistlige utenfor Dnk. For det andre sier ikke den angjeldende kgl. res. noe om kirkelig medlemskap for feltprestene, men om korpsets formål. Den dreier seg i så henseende om institusjonelle forhold. Hvis det er så at bestemmelsen skal tolkes slik at det kun er prester i Dnk som kan tjenestegjøre i en institusjon som skal utføre tjenesten etter Dnks orden, må det derfor bety at institusjonens formål er partikulær: den er avgrenset til å organisere den del av feltpresttjenesten i Forsvaret som skjer etter Dnks orden. Den vil således ikke være identisk med feltpresttjenesten i Forsvaret som helhet. En støtte for en slik tolkning vil kunne finnes i selve formuleringen som brukes. Det heter her ”feltpresttjeneste i Forsvaret i samsvar med Den norske kirkes orden”, ikke ”feltpresttjenesten i Forsvaret skal skje i samsvar med Den norske kirkes orden”. Gitt dette, vil altså FPKs konfesjonelle profil være rettslig hjemlet og vil kunne videreføres uten konflikt med vernepliktslovens bestemmelse. Dette betinger imidlertid at Forsvaret ikke definerer FPK som det eneste konkrete og institusjonelle uttrykk for feltpresttjenesten i Forsvaret. I samsvar med diskrimineringsforbudet, som omfatter både vern mot direkte og indirekte forskjellsbehandling, jf. høringsuttalelsen fra Norsk senter for menneskerettigheter, vil dette innebære et likebehandlingsprinsipp for feltpresttjeneste i Forsvaret fra andre trossamfunn enn Dnk. Med andre ord: Når Forsvaret har etablert en institusjon for feltpresttjeneste etter Dnks orden, må man samtidig ta høyde for likeverdige ordninger for feltpresttjeneste med annet trossmessig grunnlag.

Som denne gjennomgangen viser er det prinsipielle forhold knyttet til det rettslige grunnlaget for feltpresttjenesten som ikke er blitt avklart eller belyst tilstrekkelig i høringsprosessen. Spørsmålet er komplekst og vil ikke kunne behandles på en sakssvarende måte i rammen av denne rapporten. Dette er imidlertid en betydelig svakhet i premissgrunnlaget for de anbefalinger høringsutvalget kommer med på basis av utredningen, høringen og de politiske signalene.

Forholdet mellom rettigheter og andre hensyn

Som nevnt tidligere problematiserer høringsuttalelsen fra Geir Johannes Barlaup den rettighetsorienterte tilnærmingen i de prinsippene som utfoldes i kapittel 3 i

utredningen. I sin høringsuttalelse tematiserer også Menighetsfakultetet dette spørsmålet: De fremholder at rett til fri religionsutøvelse er berettiget som et delperspektiv. De betoner imidlertid at denne betraktningen ”nedenfra” med utgangspunkt i det militære personellets religionsutøvelse likevel fremstår som mangelfull dersom den gjennomføres for ensidig: ”Når man først anlegger ”Prinsipielle perspektiver” på feltpresttjenesten og Feltprestkorpset, er det nødvendig å kombinere en personorientert, rettighetspreget tilnærming med en institusjonell, ordningsmessig og funksjonsorientert betraktning. Etter vår mening er det første perspektivet vektlagt i utredningen på bekostning av det siste”.

Et slikt synspunkt står i klar motsetning til høringsuttalelsen fra Human-etisk forbund. Hos dem er det nettopp det individorienterte og rettighetsmessige som løftes frem som det positive, i kontrast til de kollektive og tradisjonsmessige elementene som finnes i utredningen. De fremholder at utgangspunktet for ordninger verken mer eller mindre må være Forsvarets plikt til å operasjonalisere retten til fri religionsutøvelse. I denne tenkningen er det individet som er bærer av rettigheter, basert på aktiv, frivillig tilslutning: ”Det må altså være enkeltindividets rett til fri utøvelse av egen religion eller eget livssyn som er grunnlaget for religionsutøvelse i Forsvaret. Som det påpekes, er denne retten materielt avhengig av at noen har en plikt til å tilrettelegge for den av individer ønskede religionsutøvelse når borgerne befinner seg i institusjoner, eller der de ikke selv uten videre kan la seg betjene av de tilbud som finnes i det sivile samfunnet.” En lignende tilnærming kan sies å komme til uttrykk i høringsuttalelsen fra en feltprest som betoner at religiøs betjening i Forsvaret må forstås som et svar på enkeltindividets rett til religionsutøvelse og statens plikt til å tilrettelegge for denne rettigheten. Det må ikke forstås som et element i avdelingsbygging og stridsmoral.

På bakgrunn av dette er det mulig å etablere to ulike modeller for hvordan forholdet mellom det individuelle og kollektive element skal forstås. Human-etisk forbund kan sies å stå for en konfliktmodell, mens Menighetsfakultetet kan sies å stå for en kombinasjonsmodell, hvor det religiøse inngår som et sentralt element. I denne retning peker også Menighetsfakultetets synspunkt om at Forsvaret kan markere en preferanse for kristendommen. Dette begrunnes både med henvisning til tradisjon og tilhørighet. De fremholder at elementer fra kristen etikk som del av kollektivets normgrunnlag bidrar til å innholdsbestemme en samfunnsfunksjon som militærvesenet.

I sak må Agder og Telemark biskop sies å ligge nær Menighetsfakultetets synspunkt på kristendommens kollektive betydning både i forsvar og samfunn. Samtidig understreker også Agder og Telemark biskop tydelig den spenningen

som finnes mellom en fri religionsutøvelse basert på menneskerettighetene og en kristen konfesjonsmessig forankring. Det vises her til en spenning mellom individets og kollektivets behov. Agder og Telemark biskop mener i likhet med Menighetsfakultetet at det er mulig å kombinere en historisk og demografiske preferanse for den kristne kulturtradisjon, med minoriteters rettmessige behov, men understreker samtidig at det ikke finnes noen ”glassklar prinsipiell løsning”.

Oppsummering

De prinsippene som anføres i kapittel 3 i utredningen er i særlig grad knyttet til det menneskerettslige og folkerettslige. Selv om det er få som problematiserer disse prinsippene i seg selv og den relevans de har for feltpresttjenesten, aktualiseres imidlertid hvorvidt disse prinsippene er universelle eller partikulære. Også bruken av kvalitative prinsipper til sendere kvantifisering blir problematisert.

Det er også flere som tar til orde for komplementære perspektiv. Dette dreier seg primært om at de rettslige og individuelt fokuserte prinsippene blir et for snevert perspektiv. Det er i tillegg også behov for et mer kollektivt og samfunnsmessig perspektiv. Dette er et anliggende som høringsutvalget kan slutte seg til. I forlengelse av dette kan det også anføres at det synes å være en viss spenning mellom det individuelle og rettighetsbaserte perspektivet som anlegges i kapittel 3 og den videre argumentasjonen i sendere kapitler i utredningen. Den kollektive dimensjonen som står sentral der, blir i liten grad betont i kapittel 3.

Den folkerettslige og nasjonalrettslige rammen for feltpresttjenesten inntar en sentral del av utredningen. Dette feltet blir i begrenset grad tematisert i høringsmaterialet. Høringsgruppen har derfor valgt å drøfte særskilt legalitetsspørsmålet. Dette dreier seg i særlig grad om forholdet mellom FPKs kirkelige tilknytning i kgl. res. av 22. oktober 1954 og den allmenne og religion-sinkluderende plikten til å tjenestegjøre som feltprest i Forsvaret etter vernepliktsloven.

Etikkfaget

Bakgrunn og disposisjon

To trender kan identifiseres når det gjelder utviklingen av etikkfaget i Forsvaret de siste tiårene: allmenngjøring og akademisering. Fra et bredt fag som preget av å skulle inkulturere unge menn i voksenverdenen og som refererte eksplisitt til kristen dogmatikk og bibelske skrifter, ser vi i dag et fag uten slike referanser,

og som på alle nivåer i Forsvarets utdanning gir uttelling i studiepoeng. Et tydelig tegn på denne utviklingen kan ses i det at det ikke er FPK men Forsvarets høyskole (FHS) som innehar fagansvaret for etikken. En tredje utviklingstrend kan også identifiseres, nemlig militarisering. Faget har i dag et mer tydelig fokus på dilemmaer som naturlig knytter seg til den militære profesjonen. Vi vil i det følgende kort referere utredningens hovedkonklusjoner, før vi behandler høringsvarenes kommentarer i forhold til etikkutdanningen. Avslutningsvis vil noen spenninger knyttet til høringsvarene løftes frem.

Utredningens hovedkonklusjoner

Et eget kapittel i utredningen (kap.4) tar for seg etikkundervisningen. Det peker på at etikkundervisning er Forsvarets ansvar og at dette gjenspeiles ved at FHS sitt fagansvar. Bruk av FPKs personell i undervisning begrunnes gjennom at ”FPK i dag besitter en sentral kompetanse, både når det gjelder etisk skolering og praktisk nærvær til operasjonsområdet.” (Utredningen s. 56.) Utredningen stiller seg positivt til at annet personell med relevant erfaring og kompetanse kan delta både i utviklingen av etikkfaget og i undervisningen. Dette gjelder også mennesker med et annet tros- og livssynsmessig ståsted utenfor det kristne. En slik deltakelse vil kunne bidra til en utvikling av etikkfaget i retning av en bredere forankring i befolkningen.

Høringsvarene

Fra et overordnet perspektiv kan det se ut som om høringsvarene i stor grad tilslutter seg utredningens konklusjoner og anbefalinger. Hos noen er denne tilslutningen uttrykt eksplisitt, hos mange er tilslutningen stilltiende og derfor implisitt. Det finnes likevel viktige nyanser i dette bildet.

Torbjørn Olsen stiller seg fra et pragmatisk perspektiv positiv til at prestene i praksis må ta seg av etikkundervisningen siden de ”har godkjent kompetanse og nærhet til operasjonsområdet” (s. 14). Han stiller seg i neste omgang spørrende til de prinsipielle føringene en slik begrunnelse har. Kan Forsvaret stille slike kompetansekrav til det personellet tros- og livssynssamfunnene velger å stille? Det er jo ikke et religiøst læregrunnlag for etikken lenger. Ville det ikke vært bedre om trossamfunnene kunne tilby undervisning fra sitt eget læregrunnlag, slik at ”andre uavhengige stemmer ... [kan] komme selvstendig til uttrykk, stemmer som historisk har vært vel så tillitsvekkende som militært skapte verdi-grunnlag” (s. 14).

Geir Johannes Barlaup er i utgangspunktet ikke negativ til at feltprestene underviser i etikk, men han stiller spørsmål om det er en pastoral oppgave å under-

vise allmenn etikk slik den er blitt utformet. Ordninger for undervisning må tilpasses "Forsvarets og det militære personelletts reelle og praktiske behov (s. 2). Barlaup uttrykker en sterk skepsis i forhold til innføringen av studiepoengsordningen for vernepliktige. Dette ses som en reform som er trykket ned over hodet på Forsvarets organisasjon uten noen synlig nytteeffekt. "Ansvaret og plikten er bare skjøvet nedover i organisasjonen til utøvende ledd" (s. 3). Barlaup sier videre: "[R]ettighetssamfunnet, nettopp pga. det uavklarte forholdet til den implisitte plikten, har innebygd en raskap mot den som sitter igjen med plikten, som det er dypt umoralsk av kirken og FPK ikke å ta inn over seg. En etikk som ikke er kritisk til rettighetssamfunnets maktutøvelse blir lett en lydige medløper for makten" (s. 4).

Barlaup er også grunnleggende kritisk til at det skal finnes noe sånt som en allmenn eller livssynsnytral etikk. Han sier: "Alle verdier og normer vil jo være basert på et eller annet sett av aksiomer, grunnleggende forutsetninger, knyttet til bl.a. menneskesyn, virkelighetsforståelse, gudsbegrep, ja endog tidsbegrep. Disse er ikke tilfeldige. Alt dette henger sammen med forestillinger som dypest sett har røtter i religion, enten vi selv er klar over det eller ikke". Feilen oppstår når ett av disse verdisettene løftes opp som allmenngyldig og kunnskapen om at dette verdisettet er dypt forankret i en religion og en kultur går tapt: "Faren er stor for at vi selv ikke ser det religiøse grunnlaget for det vi oppfatter som det allmenne". Barlaup viser så til flere eksempler som i følge ham viser at det utredningen og det politiske samfunn antar som allmenngyldige verdier i virkeligheten er dypt forankret i en religiøs historie. Dette brukes til å illustrere at det man i norsk og nordeuropeisk sammenheng oppfatter som allmenne verdier egentlig er protestantiske verdier. "Spørsmålet," i følge Barlaup, "er da om ikke også allmenne ritualer, det man måtte konstruere av civil religion, undervisningsprogrammer i allmenn etikk osv. lett blir uttrykk for en type skjult eller uttalt religion" (ss. 8-9).

I stedet for undervisning i en antatt allmenngyldig etikk, bør man heller opplyse personellet om den faktiske historiske, dvs. religiøse, opprinnelsen til den etikken vi regner som allmenngyldig: "Antakeligvis har vi først og fremst en bevisstgjøringsjobb å gjøre, rett og slett å fortelle Forsvarets personell og resten av samfunnet hvor de verdier vi promoterer, og som vi ofte tror er allmenne, kommer fra. Men da må vi som er prester forstå det selv" (s. 9).

Tunsberg biskop og bispedømmeråd berører også prestenes rolle i forhold til etikk. Den rollen ses i lys av feltprestens rolle som sjefens rådgiver. Det understrekes at det i praksis vil måtte bestå en sammenheng mellom på den ene siden feltprestens tros- og livssynsmessige ståsted og feltprestens etisk ståsted på den

andre: ”Etikk er et fag som har en viss formell struktur, men også innebærer et visst innhold. Hva et etisk råd går ut på, vil altså ikke bare avhenge av om rådgiveren har en formell skoloring i faget etikk, men også av hvilket livssynsmessig ståsted rådgiveren har. Nå er det ikke slik at det nødvendigvis vil være store sprik i praksis mellom de forskjellige tros- og livssynssamfunn med hensyn til de spørsmål som vil være aktuelle å gi råd om ved en militær avdeling. Menneskerettighetene, krigens folkerett (Genèvekonvensjonene mv.), avdelingsånd [i en fotnote nevnes militære verdier som f.eks. –”no man left behind” og på stolthet over vel gjennomført oppdrag] og krigens krav vil være grunnpillarer for en mer eller mindre omforent militær etikk.”

Tunsberg biskop og bispedømmeråd advarer mot at ”konkurrerende grupper gir avvikende råd, basert på forskjellige livssyn.” Et eksempel som nevnes gjelder menneskelivets verdi. ”Første Genèvekonvensjon som gjelder syke og sårede, bygger på at en kampdyktig fiendesoldats liv er like mye verdt som våre egne såredes liv, og fastsetter at prioritering av behandling kun skal skje på medisinske kriterier. Ikke alle vil være inneforstått med dette prinsippet eller fastholde det like konsekvent og energisk.” Det må derfor være en forventning at alle som har etikkundervisning eller fungerer som rådgiver for en militær sjef ”arbeider for å opprettholde dette prinsippet og innarbeider det i en militær etikk.” Den militære virkeligheten stiller samtidig krav tilbake til feltprestene som ”medfører at man firer noe på de ideelle krav av hensyn til at Forsvaret skal ha en sammenhengende militær etikk som har oppslutning og kan fungere i praksis.”

Björgvin bispedømmeråd savner en mer dyptgående drøfting av forholdet mellom prestenes ordinasjonsløfte og den svekkede forankringen til det enkelte trossamfunn som utredningens anbefalte modell B fører med seg. Björgvin bispedømmeråd ”saknar ei drøfting av vilkåra for eit slikt tilsyn når organisasjonslina til kyrkja vert broten, og prestane skal opptre både som tydelege representantar for sitt eige trussamfunn og samstundes som seremonimeistrar innan civil religion og som etikklerarar og vegleiarar på den allmenne militæretikken sine premisser.”

Teologisk fakultets høringssvar knytter på mange måter an til Tunsberg biskop og bispedømmeråds anliggende når det peker på at den religiøse betjeningen og rollen som etikkinstruktør/ etisk rådgiver må ses i nær sammenheng: ”[Det teologiske fagmiljøet] bør se en anledning til praktisk og prinsipielt å tenke gjennom forholdet mellom menneskerettigheter, samfunnets verdigrunnlag og religiøs pluralisme innenfor denne type kontekster ... Det dreier seg rett og slett om hvordan den overleverte norske kristendommen kan møte og respektere den

religiøse pluralismen samtidig som man tenker gjennom hvilke type verdigrunnlag den overleverte norske kristendommen har bidratt med til sentrale norsk samfunnsinstitusjoner som Forsvaret” (s. 2).

Teologisk fakultet finner at utredningen har noen grunnleggende mangler fordi den ikke ser religiøs betjening og forholdet mellom religion og verdigrunnlag i sammenheng: ”[F]okusering på Forsvarets etikk og verdigrunnlag må tenkes sammen med den form for eksplisitt religionsutøvelse som også skjer i Forsvaret. I stedet for å formulere dilemmaet som et forhold mellom enten ’sektularisering’ eller ’pluralisering’ bør forholdet mellom spesifikk religion-utøvelse og ansvar for et felles verdigrunnlag settes i sentrum i det videre utredningsarbeidet.” Teologisk fakultet bruker Bønn på linje som en religiøs rite som ”uttrykker et kollektivt verdigrunnlag [som] i en slik sammenheng [har] sin berettigelse” (s.3).

Teologisk fakultet understreker videre at forholdet mellom etikk og religiøs betjening er viktigere enn det utredningen legger opp til. Kun de religioner som holder det verdslige og det åndelige regimentet rett sammen bør få plass (ikke blander sammen eller skiller for langt fra hverandre).

Høringssvarene fra enkeltprester i FPK vier etikkundervisningen lite plass i sine høringssvar. En stiller seg positiv til at etikkundervisningen ikke er utarbeidet kun av lutherske prester og ønsker seg en ytterligere utvidelse av den religiøse representasjonen blant de som utarbeider undervisningsopplegg i Forsvaret: ”I dag bruker vi et opplegg utviklet av prester og en katolsk statsviter. Bra, og enda bedre hvis vi hadde f.eks. en humanetiker og en imam med. Da ville vi kunne stå med rak rygg når vi kjørte undervisning.” Samtidig ser vedkommende faremomenter i allmenngjøringen av etikken. Spørsmålet blir om ”vi [FPK] blir en kristen organisasjon eller en bedrift som yter etisk rådgivning? Jeg liker ikke det siste.”

I motsetning til Tunsberg biskop og bispedømmeråd og Teologisk fakultet ser en annen feltprest ikke noen sammenheng mellom religiøs betjening og etikkundervisningen. Det pekes her på at etikkundervisningen skjer etter Forsvarssjefens direktiver, og utformes av Forsvarets Høyskole, og tilføyer: ”Hvem de bruker (prester/muslimske lærde/humanetikere) er vel strengt tatt utenfor FPK sitt mandat. Etikkundervisningen er ikke en del av den religiøse betjeningen av personellet, og bør vel heller ikke blandes inn her.” Etikken blir slik uvesentlig for arbeidets hovedformål. Etikk er ikke en del av den religiøse betjeningen av personellet.

En tredje feltprest kommenterer etikkundervisningen indirekte ved å si: ”Jeg gir min fulle tilsutning til de punkter som utgjør oppsummeringen av kapittel 8.”

Også Presteforeningen faller ned på en lignende konklusjon gjennom en generell tilslutning: ”[V]i er enige utredningens konklusjon og anbefalte tiltak”.

Den høringsinstans som i størst grad problematiserer FPKs rolle i Forsvarets etikkutdanning er Human-etisk forbund. Human-etisk forbund påpeker at etikkundervisningen må forankres i filosofisk etikk og ikke religiøs. De understreker det ved å påpeke at ”det er viktig å erkjenne etikk som eget akademisk fagområde og ikke forstått snevert som integrert i en teologisk forankret utdanning til prest” i sin uttalelse om etikkundervisningen. Feltprestene kan ikke ivareta felles allmenne oppgaver. Samtidig er det lite formålstjenelig for å skape en reell og likeverdig enhet at man knytter etikk til konfesjon og ikke profesjon.

Human-etisk forbund mener det råder en begrepsforvirring i utredningens drøfting og utdypet at etikk aldri vil være verdinøytral, ”men kan utmerket godt være nøytral i forhold til religion, og bør være det i allmenne offentlige institusjoner og når det gjelder utvikling av egen profesjonsetikk”.

Videre fremhever Human-etisk forbund at ”det man utvikler av militær etikk bør være godt forankret og begrunnet på en livssynsnøytral og inkluderende måte siden etikken skal være allmenn og gjelde i et moderne pluralistisk samfunn”. Det vil igjen bety at noen offiserer innehar eller tilegner seg relevant erfaring og kompetanse, og tar ansvaret for å utvikle en bredere etikkundervisning i samarbeid med relevante fagmiljøer. Det påpekes videre at FHS eventuelt bør ha et særskilt ansvar for å trekke inn relevant fagkompetanse fra etikk og filosofi.

Begrepet kristen og humanistisk knyttet til arv eller verditradisjon er ikke uproblematisk for Human-etisk forbund. Dette må forstås symbolsk. Det vil være i strid med statens menneskerettslige forpliktelser hvis dette forstås som et handlingsdirektiv eller preferanse for en bestemt etikkundervisning i Forsvaret. Human-etisk forbund presiserer at Grunnlovens § 2, andre ledd, må ha forrang ved en eventuell konflikt, og at dette er den delen av paragrafen som kan brukes som verdigrunnlag for et pluralistisk forsvar og andre åpne og inkluderende samfunnsinstitusjoner.

Også Norsk senter for menneskerettigheter har en rettighetsbasert tilnærming. Til forskjell fra Human-etisk forbunds svar, vektlegger ikke Norsk senter for menneskerettigheter undervisningspersonellens tros- eller livssynsmessige tilhørighet. Det avgjørende er undervisningens innhold. Norsk senter for menneskerettigheter understreker ”betydningen av at forsvarsets etikkundervisning inneholder innføring i internasjonale menneskerettigheter og krigens folkerett.” Det understrekes videre at opplæringen bør ”skje på en nøytral og objektiv måte.” De påpeker at ”opplæringen bør være mest mulig inkluderende og om-

handle grunnleggende verdier som har tilslutning i ulike religioner og livssyn.” De finner en referanse for dette synet i Den europeiske menneskerettsdomstolens dom av 29. juni 2007 (Folgerø mot Norge) om KRL-faget og i en uttalelse fra FNs menneskerettskomité 3. november 2004, vedrørende samme sak.

I følge Menighetsfakultetet er det å tale om ”allmenn forankring” av etikken er upresist. Dette fordi all etikk er partikulær. Samtidig kan man i begrunnelsen av standpunkter formulere seg allment.

Menighetsfakultetet slutter seg til utredningens argumenter for at FPK ivaretar undervisningen og de fremhever tre gode grunner til at feltprestene er egnet som etikkinstruktører:

1. Ordningen har fungert på en tilfredsstillende måte
2. Feltprestene har nær kontakt med personellet og praksisfeltet
3. Feltprestene har solid kompetanse i kraft av utdanning
(den kristne og humanistiske etikken som grunnlag for undervisningen)

Grunnene som anføres for å flytte ansvaret for undervisningen oppleves ikke tung nok, men Menighetsfakultetet åpner samtidig for at ”man kan overlate undervisningsoppgaver til ikke-geistlige personer som har tilstrekkelig og relevant skoling i etikk, for eksempel filosofer”.

Hamar bispedømmeråd ligger tett opptil Menighetsfakultetet i sitt høringsvar. De mener at ”dagens organisering skaper god balanse i Feltprestens rolle, og stiller Feltprestekorpset i en posisjon der det både har tilstrekkelig kjennskap og innflytelse, og samtidig kan være uavhengig nok til å være gode rådgivere og sjelesørgere for øvrig personell.” I tillegg til å representere flertallets konfesjon, så er Dnk ”også bærer av en historisk og kulturell verdiarv som er identitetsbyggende. Dette er verdier som har betydning ikke bare for dem som har en livssynsmessig og medlemsbasert tilhørighet til Den norske kirke.” Hamar bispedømmeråd peker på at ”feltprester med cand.theol.grad er utdannet til etisk refleksjon og til rituell og liturgisk tenkning. Med sin utdanning og sin kompetanse fra samtale og krisehåndtering i Forsvaret er feltprestene en ressurs for langt flere enn dem som er tilhørende Den norske kirke.”

Også Vernepliktsrådet peker på at FPK per i dag er eneste aktør som innehar nødvendig kompetanse for å undervise i etikkfaget. Vernepliktsrådet ønsker på lengre sikt likevel at man bør se på muligheten for å gi dette ansvaret til ordinære offiserer. Etter hvert bør offiserer i Forsvaret i enhver avdeling ha tilegnet seg nok kompetanse på etikken slik at faget kan undervises av militært personell. Dette kan være med på å sikre at avdelingen får et mer bevisst forhold til etikken når avdelingens egne militære personer underviser. Når det kommer til hvordan

man skal undervise i faget har Vernepliktsrådet stor tro på at avdelingene vil få et mer bevisst forhold til etikken når militært personell både underviser i teori (klasserom) og i praksis (felt). Det er likevel, i følge Vernepliktsrådet, en forutsetning at det ved en eventuell ansvarsoverføring lages klare retningslinjer for gjennomføringen av undervisningen for å kunne sikre at enhver soldat får tilnærmet den samme opplæringen.

Misjonshøgskolen etterspør en større utdyping av forholdet mellom ”civil religion og moral/etikk, ikke minst med den fremtredende rollen som FPK har hatt i Forsvarets etikkarbeid.” Sentralt her, i følge Misjonshøgskolen blir hvordan formuleringen ”Forsvaret forankrer sin etikk i samfunnets historiske og kulturelle grunnverdier slik de fremstår i vårt samfunns kristen og humanistiske tradisjon”, hentet fra Forsvarets Verdigrunnlag, skal forstås i en religionspluralistisk kontekst som ikke dekkes av de angitte normative tradisjoner.

Oslo katolske bispedømme sier seg enig i utredningens generelle føringer, og understreker i den sammenhengen tre punkter: ”a) styrke etikkopplæringen, spesielt i møte med dagens utfordringer i samfunnet og i Forsvaret; b) dra nytte av både offiserer og feltprester, samt andre kompetente personer i etikkopplæringen; og c) utvikle en universell profesjonsetikk som kan favne hele Forsvaret og de ulike tros- og livssynssamfunn.”

Det er flere høringsinstanser som ikke nevner etikkundervisningen spesielt, men som indirekte indikerer tilslutning til dagens ordning. Nord-Hålogaland biskop fremhever at ”den enkelte feltprest og Feltprestkorpset som helhet har den kunnskap og erfaring som skal til for å være gode rådgivere og sjelesørgere for øvrig personell”. Nord-Hålogaland biskop sier: ”Erfaringer viser at en tydelig verdiforankret organisasjon foretrekkes av minoriteter framfor en organisasjon der forankringen er flerreligiøs og utydelig. En tydelig forankring må selvfølgelig skje med respekt for, og i samråd med de aktuelle parter ... Den enkelte feltprest og Feltprestkorpset som helhet har den kunnskap og erfaring som skal til for å være gode rådgivere og sjelesørgere for øvrig personell.” Yrkestilsatte feltprester i HV slutter seg i store trekk til utredningen på dette punktet, men uttrykker at de tiltakene som forelås en mer pluralistisk forankret etikk framstår som ”litt for ivrige”.

Oppsummering

Oppsummerende kan det påpekes at de aller fleste av høringsinstansene finner dagens ordning uproblematisk fra et samfunnsmessig/menneskerettslig perspektiv. Heller ikke Norsk senter for menneskerettigheter finner FPKs rolle i forhold til etikkundervisningen problematisk gitt at undervisningsprogrammene som så-

dan er ikke-diskriminerende. En feltprest understreker dette punktet tydelig når han sier at etikkundervisningen i dag er iht. Forsvarssjefens direktiver, utformes av Forsvarets Høyskole og er utenfor FPK sitt mandat. Unntaket her er Human-etisk forbund, som ser det som svært uheldig sett fra et slikt perspektiv at religiøs personell innehar et slikt undervisningsansvar.

Sett fra et kirkelig perspektiv blir dette noe mer nyansert. Flere feltprester problematiserer forholdet mellom prestenes konfesjonelle tilhørighet og oppdraget om å undervise i allmenn etikk. Hvilken prinsipiell begrunnelse finnes det fra et kirkelig ståsted for at prester ikke skal ta sitt utgangspunkt i en etikk begrunnet i kirkens læregrunnlag? Kan Forsvaret pålegge prestene en etikkundervisning ut fra et allment og formentlig religionsnøytralt undervisningsprogram?

Det bør i denne sammenheng likevel påpekes at de fleste av prestene og andre kirkelige aktører ikke stiller dette spørsmålet i forhold til etikkundervisningen. Dette på tross av en tydelig kritisk holdning til prestenes medvirkning i en allmenn religion (civil religion). Her kan det synes å være en ganske stor utvikling bort fra de stridigheter rundt forankringen av prestenes etikkundervisning som fant sted på 90-tallet rundt den såkalte Mæland-saken. For de fleste synes ikke denne problemstillingen å være aktuell i dag.

Et siste punkt som kan nevnes er de høringsinstansene som etterspør en større tilnærming mellom prestenes rolle innenfor etikk og innenfor mer spesifikke religiøse områder. Teologisk fakultet, Tunsberg biskop og bispedømmeråd og delvis Misjonshøgskolen målbærer synspunkter som ønsker et grundigere utredningsarbeid i sammenheng med dette. Bør religionens rolle ses i sammenheng med Forsvarets grunnleggende verdier?

Religion og militær kohesjon

Hva er civil religion?

Dette spørsmålet adresseres spesielt av Misjonshøgskolens høringsuttalelse, og utgjør denne uttalelsens hovedfokus (se ss. 3-7). Uttalelsen skiller først mellom normal og innovativ *civil religion*. Den *normale* formen for civil religion vil være det som har oppstått ved at ”en nasjons historiske erfaringer har frembåret hendelser, dager, taler og markeringer som til sammen bærer en omforent religiøsitet knyttet til fellesanliggender for nasjonen” (s. 4). En *innovativ* civil religion vil være resultat av at man aktivt går inn for å skape eller konstruere en slik religiøsitet. Misjonshøgskolen anbefaler tilbakeholdenhet i forhold til en for innovativ tilnærming, ”både på kulturmessige og teologiske premisser”.

Det er nyttig å skjelve på denne måten, men det er ikke gjort slik i utredningen. Bortsett fra Misjonshøgskolen gjør ikke høringsuttalelsene det heller. Det klare inntrykket er likevel at de uttalelsene som kommenterer civil religion, forholder seg til den *innovative* ("snevvrere") betydningen, selv om den *normale* ("videre") berøres. Høringsgruppen mener at det innenfor rammen av denne rapporten er bedre å kalle sistnevnte *tradisjonell* civil religion. I det legges at kristendommen spiller en slik rolle i Forsvarets seremonier og ritualer i dag. Spørsmålet blir da om den skal fortsette å gjøre det eller om man heller skal tenke nytt og annerledes, altså i innovativ retning. Mer om dette i tilknytning til Menighetsfakultetets høringsuttalelse nedenfor.

Det andre punktet som knytter seg til spørsmålet om hva civil religion er, er påpekingen av at civil religion sett fra ett perspektiv ikke nødvendigvis er en fellesarena som man går inn og ut av, men er en *egen religion*. Her pekes det på amerikanske studier som presenterer civil religion som "deistisk, unitarisk, med en tendens til å fremheve det som har med lov, rett og orden, fremfor frelse og kjærlighet" (s. 5). Misjonshøgskolen peker på at en versjon av civil religion i dagens norske kontekst ville måtte forholde seg til et mer komplekst og mangeartet bilde der både sekulær humanisme, ny-ateisme og alternativ religiøsitet ville måtte inngå.

Den siste påpekingen fra Misjonshøgskolen sin uttalelse som det er verdt å hente frem i denne sammenhengen er skjelningen mellom multireligiøsitet og interreligiøsitet. Den første tilnærmingen ville utgjøres av ritualer der "ulike religiøse og livssynsmessige representanter bidrar med ressurser fra hver sin "leir", side om side". Interreligiøsitet betyr derimot en ramme der man søker å utvikle "et felles språk ... hvor ulike religiøse og livssynsmessige komponenter tenkes å inngå." Misjonshøgskolen etterlyser en mer grunnleggende utforskning av de fundamentale skjelninger og problemstillinger som reiser seg i lys av disse skjelningene.

I tillegg til Misjonshøgskolen mer omfattende respons peker en feltprest på at civil religion ikke er relevant for tolkningen av feltprestens funksjoner. En annen feltprest, Geir Johannes Barlaup, understreker i tråd med Misjonshøgskolens uttalelse at civil religion ikke er et perspektiv, men et eget verdsett, som ikke nødvendigvis er kompatibelt med andre religioner.

Det finnes i høringsmaterialet antydninger til en spenning mellom vektleggingen av tradisjonell forankring, den enkeltes rett til religiøs betjening og ganske absolutt avvisning av civil religion. Dette er en generell betraktning som gjelder mange av høringssvarene. Det er en generell tendens til å understreke at dagens FPK ivaretar de religiøse rettighetene til et stort flertall av forsvarsper-

sonellet. Man understreker samtidig kirkens og Forsvarets felles forankring i norsk tradisjon og kultur (tradisjonell civil religion), mens man i neste omgang blankt avviser civil religion som fellesskapsbyggende. Et eksempel her er Menighetsfakultetets uttalelse. Her sies det:

Vi slutter oss til oppfatningen at det norske forsvaret kan markere en preferanse for kristendommen når det gjelder utformingen og utøvelsen av fellesskapsriter med begrunnelse i landets religiøse historie og arv og i tilhørigheten til Den norske kirke og andre kristne trossamfunn hos den overveiende majoriteten av personellet ... Elementer fra kristen etikk som del av kollektivets normgrunnlag bidrar til å innholdsbestemme en samfunnsfunksjon som militærvesenet.

Samtidig er Menighetsfakultetet ”klart uenige når man åpner for å utvikle bønn på linje og minnemarkeringer i retning av civil religion. Det er altså en spenning mellom aksepten av kristne trosuttrykks fellesskapsbyggende rolle og en bastant avvisning av civil religion. Det er mulig å slutte av dette at mange av høringsuttalelsene ser på tradisjonelt kristne verdier, riter og trosuttrykk som nettopp en variasjon av civil religion (tradisjonell, som sådan) i det man på grunnlag av tallmaterialet anser som en forholdsvis homogen norsk sammenheng. På samme tid avvises altså (innovativ) civil religion på det sterkeste. Det kan derfor synes som om det er gunstig å nyansere innenfor de enkelte høringssvarene når det gjelder forholdet til civil religion. Forholdet til en tradisjonell civil religion, det vil si til et delt sett av verdier, riter, tradisjons- og kulturuttrykk, er for mange av høringsinstansene overveiende positivt. De samme instansene tar imidlertid sterk avstand fra en mer innovativ tilnærming til civil religion. Det kan være at frykten for synkretisme er større enn frykten for den tradisjonelle norske religionens fellesskapsbyggende rolle.

Vurdering av civil religion og religion som ”lim”/grunnlag for ”cohesion”

Høringssvarene er gjennomgående kritiske til civil religion, likeledes til religion som ”lim” i en militær avdeling. Misjonshøgskolen har som nevnt ovenfor en egen drøfting av begrepet civil religion og stiller seg ikke entydig negativ. En militær organisasjon har behov for sammenbindende mekanismer, men man er kritiske i forhold til at religiøse elementer og tradisjoner brukes til dette.

Vurdering av civil religion

Bortsett fra Misjonshøgskolen, uttaler bare to feltprester seg i positiv retning om civil religion. Den ene av dem mener at civil religion er viktig å ta opp til debatt, samt bevisstgjøring, og at revurdering av bønn på linje og minnemarkering bør gjøres. En annen går betydelig lenger og anerkjenner civil religion med henvisning til utredningens egen anbefaling om at man i framtiden skal kunne skille

mellom allmenne, kollektive og obligatoriske ritualer tuftet på en civil religion-ramme og mer spesifikke religiøse, som kirkeparader og feltgudstjenester med fritaksrett. På denne måten ivaretas både kollektive og individuelle behov. Han understreker at det ikke er forenlig med hans tilnærming til menneskers tro å ”presse noen til en deltakelse de på grunnlag av sitt eget tro og livssyn ikke ønsker.”

Ellers er de øvrige høringsinstansene mer eller mindre kritiske til civil religion. En feltprest sier som nevnt ovenfor at civil religion ikke er relevant for tolkningen av feltpresters funksjoner. En annen avviser ganske enkelt medvirkning etter modellen civil religion, da denne utfordrer ordinasjonsløftet i for stor grad. Dette er også Geir Johannes Barlaup inne på når han spør om hva slags mandat ordinerte prester for slik medvirkning. En tredje poengterer at det ikke er for eksempel muslimene som ber om en endring, men de som ikke bekjenner seg til noen religiøs tro. De ber bare om å få slippe å være med.

Flere av høringsinstansene problematiserer at civil religion skal løse de problemene med dagens praksis som utredningen skisserer. Human-etisk forbund mener civil religion både fratar Den norske kirke tydelighet på sitt eget og utfordrer egenart generelt. Civil religion blir slik ikke inkluderende nok. Man spør videre om hvem som skal ha ansvaret for å utvikle civil religion og om man kan man ende opp med en slags Forsvarets religion. Bjørgvin bispedømmeråd mener at civil religion rett og slett går på tvers av religions- og livssynsfriheten for personellet.

Menighetsfakultetet spør hvor hensiktsmessig civil religion er i praksis. Etter deres syn fremstår civil religion som en blanding av elementer uten at det blir klart hva slags seremoni som gjennomføres. Ved minnemarkeringer er det en selvfølge at seremonien foregår i respekt overfor den avdøde og vedkommendes tro eller livssyn. Man er kritisk til at ”det spesifikke og religiøse tilsnitt” kan variere fra andakt og så videre til å være fraværende. Da er det bedre å skjelne mellom obligatoriske fellesmarkeringer og for eksempel en frivillig minnegudstjeneste.

Yrkestilsatte feltprester i HV poengterer at i et eventuelt arbeid med civil religion, må det presiseres hva slags nivå man legger seg på. Blir civil religion for allment, kan det bomme. Både Hamar biskop og Nord-Hålogaland biskop og bispedømmeråd hevder videre at religionsnøytrale seremonier/civil religion kan virke fremmedgjørende i stedet for fellesskapsbyggende. I følge Hamar bispedømmeråd er det ikke ønskelig å tilslore den enkeltes religiøse identitet. Skal civil religion fungere, forutsetter det stor fortrolighet med og trygghet på egen religions-/livssynstilhørighet. Den norske kirkes styrke er at den er offentlig,

fentlig, kjent og har en solid forankring i folket. Dette taler da for å videreføre dagens praksis.

Vurdering av religion som "lim"/grunnlag for kohesjon

En feltprest poengterer at religiøs betjening er et svar på det enkelte individets rett til dette og statens plikt til å legge til rette. Vekten må således ikke ligge på Forsvarets behov for samlende ritualer. Pluralisme, ikke sekularisering, bør søkes. I så måte innebærer civil religion at ingen får sitt og dermed er kontraproduktivt. Ellers skal ikke riter øke stridsevnen.

Human-etisk forbund mener at bruk av religion som "lim" går utover den menneskerettslige sikringen. Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn ser behovet for kohesjon, men dette må gjøres inkluderende og menneskerettslig forsvarlig. Både Human-etisk forbund og Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn understreker at det forholder seg annerledes når man i en situasjon av reell pluralisme velger å stå side ved side – uten å gå på akkord med sitt eget – ved gitte anledninger som større ulykker og katastrofer. Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn spør imidlertid om hvor reell denne valgfriheten er med tanke på Den norske kirkes lange historie.

Det er ellers verd å merke seg Human-etisk forbunds kritikk mot dagens fritaksordning. I en offentlig institusjon der en del av befolkningen i tillegg pålegges å tjenestegjøre, er det uakseptabelt at det i det hele tatt er innslag av religion i felles seremonier og ritualer. Det kan ikke være slik at det er de som ikke vil delta som aktivt må reservere seg. I stedet bør det være slik at det er de som ønsker religiøse markeringer i tillegg som aktivt må gi dette til kjenne, slik at det kan legges til rette for det.

Yrkestilsatte feltprester i HV mener derimot at religiøse anliggender ikke må privatiseres. Heller ikke må de ende opp som civil religion. Religiøse ritualer er nemlig viktige. Religionsfrihet innebærer at alle skal få utføre sin religion, noe som samtidig – i en kontekst der man lever så tett sammen som i Forsvaret – betyr at andre blir tilhørere/tilskuere uten å ha noe spesielt ønske om det (bønn på linja, muslimers bønnepraksis og så videre). Dette gjelder til tross for fritaksretten. Sett ut fra Den norske kirkes medlemstall, burde det ha vært flere bønn på linja enn det er i dag.

En annen av høringsinstansene (Teologisk fakultet) som kommenterer bønn på linje, sier at en kollektiv rite i en kollektiv institusjon – riktig nok uten personlig fokus - synes akseptabelt, selv om det står i motstrid til individuelle religiøse rettigheter. "For det første kan bønn i et rituelt luthersk perspektiv sees på som en kollektiv handling. For det andre er Forsvaret selv et kollektiv som han-

der institusjonelt. Bønn på linje uttrykker et kollektivt verdigrunnlag og har i en slik sammenheng sin berettigelse. Bønn på linje uttrykker i et slikt perspektiv et institusjonelt og rituelt forhold der ansvaret for kollektivet og vektleggingen av at det kollektive bæres oppe av noe som er større enn det selv kommer til uttrykk.”

Oppsummering

Høringssvarene er kritiske til religion som ”lim” i en militær avdeling. Dette begrunnes dels med at det er gal bruk av religion, dels med at det er menneskerettslig uforsvarlig. Høringssvarene er også jevnt over kritiske til civil religion, fordi denne likevel ikke ivaretar religionsfriheten fullt ut og fordi den ikke kommer til rette med den enkelte religions og det enkelte livssyns egenart. Det er videre ikke uproblematisk at ordinerte prester medvirker til/i civil religion. Sett fra en feltprests perspektiv, er det heller ikke uten betydning hva man faktisk ”gir” sine soldater. I det hele tatt fremstår begrepet civil religion så uklart og fremmedgjørende at det ikke fungerer etter hensikten. En utvikling mot civil religion i betydningen innovativ er altså ikke ønskelig.

Syn på praksisfeltet

Kapittel 8 i Utredningen utgjør et forsøk på å vende blikket fra det overordnede og prinsipielle til praksisfeltet, det vil si til selve utførelsen av den religiøse betjeningen. Materialet er samlet under tre hovedoverskrifter, ”Feltprestens funksjoner”, ”Ritualer og seremonier” og ”Religiøs synlighet og symbolbruk i Forsvaret”. Av forslag som kommer ut av analysen av dette feltet er allmenngjøringen av obligatoriske og kollektive ritualer (civil religion) allerede drøftet inngående i denne rapporten. Det samme gjelder spørsmålet om religiøse ritualers rolle i det å skape militær kohesjon. Ytterpunktene i dette spørsmålet markeres av Yrkestilsatte feltprester i HV, som mener at bruken av kristne fellesritualer må styrkes, og Human-etisk forbund, som mener at alle religiøse fellesritualer må opphøre. Uttalelsen fra De sentralkirkelige råd synes å slutte seg til Human-etisk forbunds ståsted når det sies: ”KR og MKR advarer på det sterkeste mot forsøk på å utvikle felles riter med *religiøst* innhold ... [F]ellesriten for alle må søke å være ikke-diskriminerende” (s.3). Dette nyanseres likevel noe når man konkluderende sier: ” De sentralkirkelige råd oppfordrer Forsvaret til å legge til rette for mest mulig inkluderende fellesskapsriten, og til å legge godt til rette for alternativer der man velger å beholde tradisjonelle riter/seremonier basert på den kristne majoriteten” (s. 3).

Eksempler på synspunkt som befinner seg imellom ytterpunktene markert av Human-etisk forbund og Yrkestilsatte feltprester i HV er en feltprest som uten å slutte seg eksplisitt til tanken om det mer allmennreligiøse (civil religion) påpeker at Bønn på linje og minnemarkering må revurderes i forhold til det flerreligiøse. Vernepliktsrådet understreker viktigheten av fritaksordningen og alternativer, og aksepterer at kirkeparade felt/skipsgudstjeneste videreføres hvis fritaksordningen og alternativer gjøres reell. Ut over dette ”deler VPR utredningens synspunkter og meninger rundt praksisfeltet”. Tilsvarende sier en feltprest: ”Jeg gir min tilslutning til de punkter som utgjør oppsummeringen av kapittel 8.” I denne sammenhengen understrekes særlig tilslutningen til å gjøre et skille mellom obligatoriske fellestrialer og ritualer som har en frivillig tilslutning.

Som en generell tendens kan det sies at de fleste høringsinstanser (unntaket er igjen Human-etisk forbund) synes å kunne tilslutte seg en utvidelse både i forhold til tilsetninger, ritualer, bruk av kapeller og så videre i retning av en mer økumenisk tilnærming. Grensen trekkes i forhold til det religionsnøytrale, allmennreligiøse og flerreligiøse. Hovedperspektivet for flertallet synes å være at man kan best kan ivareta mangfoldet innenfor en økumenisk modell. Høringssvaret fra Hamar biskop og bispedømmeråd synes å sammenfatte et flertall av høringssvarene når det sies: ”Det er store svakheter med den rigiditeten som nå finnes i forhold til at alle feltprester nå må bruke Dnks ordninger og liturgiske utstyr, men det er også viktig at noen ivaretar ryddighet og kvalitet i forhold til liturgisk praksis. Forsvaret ... På denne bakgrunn går Hamar biskop og bispedømmeråd inn for å beholde FPK som en noe justert utgave av status quo.” På linje med flertallet av de kirkelige høringsinstansene går Hamar biskop og bispedømmeråd slik inn for en modell C som justeres i retning av å kunne dekke et større økumenisk felt.

Det er også verdt å merke seg at også en såpass kritisk uttalelse fra katolsk hold som Torbjørn Olsens svar faller ned på samme konklusjon. En fortsatt binding til Dnk gir de ryddigste forholdene: ”Et fremtidig feltprestkorps med klar kirkelig profil og sikker tilknytning til Dnk vil gi den beste kirkelige betjening av det store flertallet av militært personell, og *det vil være enkelt så vel for oss som for Forsvarets militære og politiske ledelse å forholde seg til det.*” Dette, i følge Torbjørn Olsen, skjer best ved at FPK forblir et prosti i Dnk under tilsyn av en av Dnks biskoper. Dette kan suppleres delvis ved at FPK ivaretar sjelesørgiske og rituelle funksjoner for de som ønsker det og delvis ved at Forsvarets ledelse forholder seg direkte til andre tros- og livssynssamfunn der det finnes et slikt behov. I hvor stor grad denne betjeningen organiseres vil måtte

bestemmes av praktiske forhold. Modell C vil altså kunne kombineres med en alternativ modell A.

Valg av modell

Av høringssvarene er det bare Human-etisk forbund som går entydig inn for modell A. Human-etisk forbund ser for seg at denne modellen etableres slik at den kan ivareta eksplisitt uttrykte behov for religiøs betjening, det vil si at en religions- og livssynsnøytral førstelinje registrerer det uttrykte behovet for religiøs og livssynsmessig betjening, mens en pool i andrelinjen, der alle relevante tros- og livssynsorganisasjoner er tilgjengelig, sørger for den konkrete utføring- en av betjeningen.

Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn faller ikke ned på en entydig konklusjon, men rådet understreker ”at det er viktig å komme bort fra dagens modell – den som betegnes som modell C.” Den ivaretar, i følge Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn, ikke konvesjonsbestemmelsene.

Heller ikke Norsk senter for menneskerettigheter faller ned på en entydig konklusjon. Uttalelsen er mer skeptisk til modell C enn de andre modellene, men utelukker ikke at de menneskerettslige hensynene kan ivaretas innenfor alle tre modellene. Heller ikke Vernepliktsrådet faller ned på én modell.

De sentralkirkelige råd, Tunsberg biskop og bispedømmeråd, Bjørgvin biskop og bispedømmeråd, Presteforeningen, en av feltprestene som avgav egen høringsuttalelse og Oslo katolske bispedømme anbefaler modell B, i alle fall som resultat av en utvikling over tid. Her må, etter høringsutvalgets mening, De sentralkirkelige råds uttalelse tillegges særskilt vekt, siden de kirkelige råd rent prinsipielt representerer Dnks medlemmer.

De resterende høringsinstansene, inklusive alle de tre teologiske fakultetene, samt de biskoper og bispedømmeråd og øvrige feltprester som ikke er nevnt ovenfor, velger at nåværende modell videreføres. Mange av disse velger likevel å vektlegge behovet for en pragmatisk begrunnet utvidelse av FPKs oppgaver i økumenisk retning.

Med grunnlag i høringssvarene vil høringsutvalget måtte anbefale, slik dette allerede er antydnet, og gitt den utbredte skepsisen mot det synkretistiske/flerreligiøse, at nåværende organisering av FPK videreføres med enkelte justeringer i økumenisk retning. Det vil si en modell som ligger mellom C og B, men nærmere C.

Vurdering av foreslåtte tiltak

I dette kapittelet vurderes utredningens foreslåtte tiltak på kort, mellomlang og lang sikt. Høringsutvalget vil sterkt understreke viktigheten av ikke å forhaste seg i det videre arbeidet. Dette fordi ivaretagelse av religionsfriheten, samt den religiøse og livssynsmessige betjeningen av personellet krever ordninger som det er arbeidet grundig med.

Utviklingen av disse ordningene kan ikke skje uten at andre forhold i samfunnet tas i betraktning. Forholdet mellom Den norske kirke og staten er ett av disse – noe flere høringsinstanser har pekt på. Jf. også det som ovenfor er sitert fra Forsvarministerens redegjørelse for Stortinget: ”Det er som kjent sterke bånd mellom kirke og stat i Norge. Det er også bred politisk enighet om at vi skal videreføre vesentlige elementer i statskirkeordningen. Feltprestkorpsets tilknytning til Den norske kirke må forstås på denne bakgrunn. Det er derfor ikke aktuelt å skille Feltprestkorpsset fra tilknytningen til statskirkeordningen.”

Høringsutvalget ser sine konklusjoner som et utgangspunkt for Feltprestens videre arbeid med det svært viktige feltet ”religiøs mangfold og militær enhet.” Det anbefales at et mest mulig bredt informasjonsgrunnlag innhentes før endelig beslutning tas. I dette inngår involvering av FPKs ansatte og deres fagorganisasjoner, likeledes sentrale aktører i samfunnet innenfor religion og livssyn. Endelig må det videre arbeidet skje i tett samarbeid med Oslo biskop og militære og politiske instanser.

Tiltak på kort sikt

- *Det foretas et stabsmessig arbeid med å gjennomgå gjeldende bestemmelser om at feltpresttjenesten skal skje etter Den norske kirkes orden og under kirkelig overtilsyn av Oslo biskop med henblikk på endringer, herunder tilsynsordninger og feltprostembetets kirkelige funksjon.*

Som en konsekvens av at høringsutvalget anbefaler en justert modell C, ser vi ikke behov for endringer av eksisterende lovverk, kgl. res. av 1954 og av sentralt fastsatte bestemmelser i Forsvaret. Dette betinger imidlertid at disse grunnleggende bestemmelser tolkes dynamisk og åpent slik at regelverk innenfor feltprestens myndighetsområde kan utnyntes i forhold av mest mulig økumenisk inkluderende retningslinjer. Videre bør det utarbeides avtaler med relevante kirkesamfunn med tanke på tilsynsordninger. Med hensyn til feltprostembetets kirkelige funksjon finnes det i høringsutvalget ulike syn på om Feltprosten må være prest i Dnk også i en funksjonsperiode, eller om det kan utarbeides pragmatiske ordninger slik at feltprester fra andre kirkesamfunn kan være feltprost i en fung-

eringsperiode. I slike perioder vil tilsynet med Dnks prester ligge hos Oslo biskop.

- *Feltprosten etablerer et årlig dialogmøte med representanter fra sentrale organ innenfor norsk kirkeliv, islam i Norge og Human-etisk forbund. Representanter fra Forsvarets tillitsmannsordning bør inviteres. Dette gjennomføres med henblikk på opprettelsen av et råd for religions- og livssynsutøvelse i Forsvaret i neste fase.*

Høringsutvalget finner grunnlag i det tilgjengelige materialet for å anbefale årlige dialogmøter. Det anbefales å utrede mer forpliktende ordninger for samarbeid, for eksempel i form av et råd.

- *Arbeidet med å rekruttere og utdanne geistlig personell fra ulike religioner igangsettes. Dette med henblikk på å oppnå søknadsberettigelse til stillinger i Forsvaret.*

Høringsutvalget finner ikke grunnlag i det tilgjengelige materialet for å rekruttere geistlig personell fra andre religioner. Derimot finnes det grunnlag for å igangsette arbeidet med å utvide rekrutteringsgrunnlaget fra andre kristne trosamfunn.

- *Det utarbeides ordninger for bønn på linje og minnemarkering som civil religion-ritualer.*

Høringsutvalget finner ikke grunnlag i det tilgjengelige materialet for å anbefale tiltaket.

- *Måltrettet kartlegging av trossamfunnstilhørighet for militært personell utredes.*

Spørsmålet er allerede fremmet for FST fra Vernepliktsrådet. Høringsutvalget ser det derfor ikke som hensiktsmessig at spørsmålet også fremsendes fra Feltprosten.

- *Det utarbeides en policy for Forsvaret for etablering av lokaler for religions- og livssynsutøvelse ved siden av eksisterende kapeller.*

Høringsutvalget anbefaler feltprosten å bidra til at en slik policy utarbeides.

- *Alle nybygg av kapeller vurderes med henblikk på fleksibel religiøs og livssynsmessig bruk.*

Høringsutvalget finner i det tilgjengelige materialet ikke grunnlag for at nye kapeller gjøres flerreligiøse. Derimot finnes det i høringsmaterialet grunnlag for å vektlegge det økumeniske ved etablering av nye kapeller.

- *Gjeldende tilsettingspolicy for yrkesstillinger i FPK utvides til å omfatte geistlige fra alle kristne trossamfunn.*

Dette tiltaket er ikke kommentert særskilt i høringsmaterialet. Høringsgruppen slutter seg til utredningens anbefaling. Det er imidlertid nødvendig å utrede nærmere kompetansekrav, samt hvilke kirkesamfunn som omfattes av en eventuell utvidet tilsettingspolicy.

- *Det gjennomføres en full gjennomgang av Forsvarets regelverk for tilretteleggelse av religionsutøvelse.*

Dette tiltaket er ikke kommentert særskilt i høringsmaterialet. Høringsgruppen slutter seg til utredningens anbefaling.

- *Det tilsettes en rådgiver med spesialkompetanse på islam og en rådgiver med spesialkompetanse på humanetikk, samt en stilling som har ansvar for å koordinere og videreføre arbeidet med religiøs mangfold og militær enhet. Denne stillingen vil ha ansvar for å koordinere og videreutvikle religiøs dialog både i Norge og ved utenlandsoperasjoner.*

Dette tiltaket er kommentert av Presteforeningen og Teologisk fakultet som understreker at krav til faglig kompetanse må være som for tilsetting i dagens organisasjon. Høringsutvalget anbefaler at rådgivere i islam og humanetikk tilsettes i Forsvaret (ikke i FPK) og kan for eksempel knyttes til seksjon for Etikk og militærmakt ved FHS. Med utgangspunkt i FPKs ansvar for tilrettelegging vil det imidlertid være hensiktsmessig at koordineringsansvarlig tilsettes i FPK.

- *Det igangsettes et arbeid med å utrede prinsipielle og praktiske spørsmål knyttet til forholdet mellom religionsutøvelse og ikke-religiøs livssynsutøvelse i Forsvaret.*

Dette tiltaket er ikke kommentert særskilt i høringsmaterialet. Høringsutvalget slutter seg til utredningens anbefaling.

- *Det arbeides målrettet (blant annet i forhold til fagplanen) for at andre personellgrupper enn feltprestene, gjerne med en annen tros- og livssynsmessig orientering enn den kristne, gjennomfører etikkundervisning og deltar i forsknings- og utviklingsarbeidet innenfor etikkfaget.*

Dette tiltaket synes det å være bred oppslutning om. Det kommer heller ingen prinsipielle innvendinger mot tiltaket i høringsmaterialet. Det kommenteres blant annet at etikkundervisning ikke er religiøs betjening av personellet. Samtidig understrekes det imidlertid at per i dag er FPK den mest kompetente aktøren på etikkundervisning.

- *Det etableres faste kontaktpersoner innenfor alle relevante tros og livssynssamfunn med henblikk på å oppnå en god struktur for religiøs tilretteleggelse, sentralt og regionalt, dette også med henblikk på at alt Forsvarets personell skal få et så godt tilbud som mulig om sjelesorg/åndelig veiledning i forhold til egen tro og overbevisning.*

Dette tiltaket er lite kommentert i høringsmaterialet. Vernepliktsrådet fremholder imidlertid at alle vernepliktige skal ha tilgang til en åndelig veileder. Høringsgruppen slutter seg til utredningens anbefaling.

- *Det etableres gode informasjonsrutiner overfor Forsvarets personell i forhold til ulike tros- og livssynssamfunns arrangementer.*

Dette tiltaket er ikke kommentert i høringsmaterialet. Høringsgruppen slutter seg til utredningens anbefaling.

- *Det slås fast som et grunnleggende prinsipp at Forsvarets kapeller er økumeniske.*

Dette tiltaket er lite kommentert i høringsmaterialet. Høringsgruppen slutter seg til utredningens anbefaling.

- *Prinsippet om religionsnøytralitet innarbeides som bærende prinsipp for tilsettinger av geistlig personell i Forsvaret.*

Dette tiltaket er kommentert av få. De som tar det opp er imidlertid negative. Høringsgruppen slutter seg ikke til utredningens anbefaling.

Tiltak på mellomlang sikt

- *Någjeldende bestemmelser som forankrer feltpresttjenesten i Den norske kirke oppheves og erstattes av nye bestemmelser som omfatter en enhetlig organisasjon for religiøs og livssynsmessig betjening i Forsvaret.*

Det finnes ikke grunnlag i høringsmaterialet for å anbefale tiltaket, jf. tiltak på kort sikt. Høringsutvalget slutter seg derfor ikke til utredningens anbefaling.

- *Råd for religions- og livssynsutøvelse i Forsvaret opprettes.*

Det er få, men positive kommentarer i høringsmaterialet. Høringsgruppen anbefaler at det opprettes forpliktende kommunikasjons- og informasjonsrutiner med ansvarlige organer innenfor de ulike tros- og livssynssamfunn.

- *Det opprettes deltidshjemler hvor geistlig personell fra ulike tros- og livssynssamfunn tilsettes.*

Dette tiltaket er lite kommentert i høringsmaterialet. I lys av FPKs ansvar for tilretteleggelse av religionsutøvelse i Forsvaret, anbefaler høringsutvalget at geistlig personell fra andre religioner tilknyttes Forsvaret og at FPK har koordineringsansvar for disse. På bakgrunn av FPKs fortsatte konfesjonelle forankring, fremstår det imidlertid ikke som naturlig at disse blir en del av FPKs organisasjon. Det bør vurderes også andre former for religiøs betjening enn geistlig personell. Dette må sees i sammenheng med dialogmøtene nevnt under tiltak på kort sikt.

- *Gjeldende tilsettingspolicy for yrkesstillinger i FPK utvides til å omfatte geistlige fra alle trossamfunn.*

I lys av FPKs konfesjonelle forankring vil tiltaket ikke være mulig å gjennomføre. Høringsutvalget anbefaler derfor ikke tiltaket. Sentrale anliggender ved tiltaket kan imidlertid ivaretas i punktet over.

- *Prinsippet om religionsnøytralitet som bærende prinsipp for tilsetninger av geistlig personell i Forsvaret er innarbeidet. Tilsettingsmyndighet gis samtidig mulighet til å justere i forhold til uheldig skjevfordeling av stillinger.*

I lys av FPKs fortsatte konfesjonelle forankring vil dette tiltaket ikke være aktuelt. Høringsutvalget vil derfor ikke anbefale tiltaket.

- *Arbeidet med en flerreligiøs basis for etikkfaget videreføres.*

Tiltaket er lite kommentert, men de som kommenterer det er positive. Høringsutvalget slutter seg til utredningens anbefaling. Uttrykket ”flerreligiøs basis” må imidlertid avklares nærmere. I lys av hva som tidligere er drøftet under ”civil religion” vil høringsutvalget stille seg skeptisk til en synkretistisk forståelse av dette. Vi vil også anføre at etikkundervisningen i dag har en normativ forankring i ”samfunnets historiske og kulturelle grunnverdier, slik de fremstår i vårt samfunns kristne og humanistiske tradisjon”. (Forsvarets verdigrunnlag, 1998, s. 9) Dette fremstår som et positivt grunnlag for videre arbeid med etikkens forankring i Forsvaret.

- *Arbeidet med markeringer bygd på civil religion videreføres.*

Dette tiltaket har ikke tilslutning i høringsmaterialet. Høringsutvalget slutter seg ikke til utredningens anbefaling. Høringsutvalget vil imidlertid betone at ved en videreføring av fellesritualer med kristent innhold, er det avgjørende at den individuelle fritaksretten ivaretas og fremstår som reell.

- *Det utarbeides og implementeres en kompetanseutviklingsplan som ivaretar anliggender både med hensyn til behovet for felles kompetanse og med hensyn til kompetanse som gjelder den enkelte medarbeiders religiøse eller livssynsmessige tilhørighet.*

Dette tiltaket er lite, men positivt kommentert i høringsmaterialet. Høringsutvalget forstår dette innenfor den økumeniske rammen som er foreslått, og kan på denne forutsetning slutte seg til utredningens anbefaling.

- *Strukturen med faste kontaktpersoner innenfor alle relevante tros og livssynssamfunn styrkes videre.*

Dette tiltaket er lite, men positivt kommentert i høringsmaterialet. Høringsutvalget slutter seg til utredningens anbefaling.

Tiltak på lang sikt

- *En oppfølging av utredningen bør foreligge om fem år.*

Forslaget er ikke kommentert i høringssvarene. Høringsutvalget anbefaler at en faglig prosess igangsettes etter at tiltakene er blitt implementert og har fungert over noe tid. Dette tilsier at et nytt utredningsarbeid sannsynligvis ikke bør iverksettes før om 12-15 år.

Høringsmaterialet gir også grunnlag for å vurdere tiltak ut over de som ble foreslått i utredningen. Noen av disse tiltakene går ut over feltprostens mandat og ansvarsområde. Dette gjelder for eksempel kravet om å nedsette et bredere utvalg som ser på den tros- og livssynsmessige betjeningen innenfor alle offentlige institusjoner, samt andre utvalg med et faglig (Teologisk fakultet) eller kirkelig mandat (Presteforeningen). Det gjelder imidlertid også tiltak som ligger innenfor Forsvarets/feltprostens ansvar. Dette gjelder blant annet kravet om å sikre at fritaksretten blir ivaretatt, samt at alternativer blir tilbudt i forbindelse med fellesskapsriter med et definert kristent innhold. Dette praktiseres sannsynligvis forskjellig ved militære avdelinger i dag og en større bevissthet rundt dette og det å sikre en mer enhetlig praksis kan synes som et verdifullt tiltak i retning av å sikre religionsfriheten i Forsvaret.

Avsluttende kommentarer

Denne rapporten har forsøkt å systematisere de innkomne høringssvarene til utredningen "Religiøst mangfold og militær enhet". Rapporten har i liten grad vektet høringssvarene i forhold til hverandre, verken når det gjelder representativitet eller argumentasjonsstyrke. Her ligger det åpne og uavklarte spørsmål.

Hvordan skal synet til en yrkesutøver som føler at sentrale elementer i hans eller hennes profesjon berøres veies opp mot en organisasjon (De sentralkirkelige råd) som formelt representerer nærmere fire millioner medlemmer? Hvordan skal fraværet av høringssvar fra andre religiøse samfunn, f.eks. Islamsk råd, veies opp mot en forholdsvis bred kirkelig respons og Human-etisk forbunds svar, som representerer det eneste svaret fra et eksplisitt ikke-kirkelig livssyn? De avveinger som skal gjøres i denne sammenheng bør skje i den videre prosessen.

Oppsummerende bør det også påpekes at den konkluderende vurderingen av foreslåtte tiltak (hovedpunkt 8) er gjort med en bevissthet om at tiltakene vil etterlate uløst en dyp prinsipiell spenning i det nasjonale rettsgrunnlaget for feltpresttjenesten. En modell C, som er modifisert i en økumenisk retning, løser ikke denne spenningen. Det kan derfor synes som om denne modifiserte modellen må suppleres med en mulighet for at tros- og livssynssamfunn som velger ikke å la seg omfatte av denne modellen må gis anledning til selv å ivareta den religiøse betjeningen av sine medlemmer. Dette vil eventuelt bety en kombinasjon av en modifisert modell C i kombinasjon med en modifisert modell A.

Feltprosten anbefales å basere sine beslutninger innenfor dette saksområdet på utredningen, signaler fra politisk og militær ledelse, høringssvarene og denne høringsrapporten. Til sammen gir dette materialet signal om det ikke finnes enkle svar på de spørsmålene som er reist. Faren i møte med et så komplekst saksområde er at saken legges til side. Høringsutvalgets anbefaling er at feltprosten sørger for at det ikke skjer, men at utviklingen møtes med små og gjennomtenkte skritt i tråd med de tiltakene som er beskrevet her. Dette må gjøres i samarbeid med alle de aktører som blir berørt.

